

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Toponimia de Antas de Ulla

Andrea Santiso Arias

Colección Terra Nomeada

Asociación Galega de Onomástica

REAL ACADEMIA GALEGA

Andrea Santiso Arias

Toponimia de Antas de Ulla

Consello de redacción
da colección **Terra Nomeada**

Ana Boullón (Real Academia Galega, Universidade de Santiago de Compostela)

Luz Méndez (Real Academia Galega)

Gonzalo Navaza (Real Academia Galega, Universidade de Vigo)

Antón Palacio (Real Academia Galega, Universidade de Vigo)

Edita:

Real Academia Galega

© Real Academia Galega

© Andrea Santiso Arias

Fotografías:

© Xosé Luís Santiso García

Mapa:

© Ángel Duarte Campos
Xeosfera.com

Maquetación:

Real Academia Galega

Impresión:

Lugami Artes Gráficas
Infesta, 96. 15319 Betanzos

ISBN: 978-84-17807-36-8

Depósito Legal: C 1893-2023

<https://doi.org/10.32766/rag.420>

Obra producida no ámbito da subvención
concedida á Real Academia Galega
polo Ministerio de Ciencia e Innovación.

Asociación Galega
de Onomástica

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Concello de
Antas de Ulla

A meus pais e irmáns,
Xosé Luís, Mari, Nati e Sebas:
quérovos cen

“Se sodes sentimentais comprenderedes a miña emoción,
porque a vila natal non é coma tódalas vilas”.

Retrincos, Castelao

Introdución

Preséntase neste apartado unha descrición de carácter xeográfico, histórico e lingüístico sobre o concello de Antas de Ulla, situado no suroeste da provincia de Lugo, que limita ao norte co de Palas de Rei, ao leste co de Monterroso, ao sur cos de Taboada e Rodeiro e ao oeste co de Agolada. O territorio conforma a comarca da Ulloa xunto con Monterroso e Palas de Rei. No ano 2018, o Instituto Xeográfico Nacional situou o centro xeográfico de Galicia en Antas de Ulla, no lugar de Nugallás da parroquia de San Fiz de Amarante.

Antas adscíbese á diocese de Lugo e ao partido xudicial de Chantada. Ten unha superficie territorial de 103,66 km² e a súa poboación sitúase nos 1918 habitantes segundo o Instituto Galego de Estatística (IGE 2022). Conta con 133 lugares rexistrados na versión actual do *Nomenclátor de Galicia* (NG) e mais outros dous propostos por nós, que se distribúen en 28 parroquias, o que dá un total de 163 topónimos.

En canto ao relevo, o concello acomódase na vertente norte da serra do Farelo (compartida cos territorios pontevedreses de Agolada e Rodeiro), que alcanza a altitude máxima do municipio cos seus 956 metros. Convén citarmos tamén os montes Costa de Fonfría, Costa de Frádegas, Lagoela, San Fiz, Pena Grande e Sabugueiro.

A fauna é a habitual do interior galego: lobos, raposos, londras, gatos bravos, lebres, coellos, perdices, rulas, paspallases e outras especies comúns en climas temperados e húmidos propios das zonas atlánticas como é Antas. A paisaxe, eminentemente marcada polo monte Farelo e o río Ulla, caracterízase polas montañas que rodean a conca do río. Esta zona está cuberta por grandes extensións de árbores, entre as que destacan os carballos e os castiñeiros. A superficie do bosque rolda aínda hoxe as 800 hectáreas e en boa parte do territorio cultívanse diferentes especies vexetais, como a maceira, a pereira, a cerdeira, a ameixeira e outras.

Polo que se refire á hidrografía, o río principal que percorre o concello é o Ulla, que nace nos montes da parroquia de Olveda e cruza o terreo en dirección noroeste a xeito de divisoria entre os municipios de Antas e Monterroso polo leste e Palas de Rei polo norte. O seu curso limita coas provincias da Coruña e Pontevedra e desemboca na ría de Arousa á altura de Catoira cunha lonxitude de 132 quilómetros. Ten unha conca de 1764 km², a máis importante de Galicia despois

da do Miño. Outros ríos afluentes do Ulla que regan as terras de Antas son o río do Castro, o río Ermida, o río do Estanco, o río Frádega, o río Peibás, o río Pequeno e o río Timós.

No que toca á economía, a do concello baséase na agricultura e na gandaría. O sector primario ocupa o 60 % da poboación activa. No sector gandeiro sobresa a cabana de vacún, fundamentalmente a raza rubia galega para o seu aproveitamento cárnico e a raza frisoa para a produción láctea. É de interese aludirmos á relevancia da industria alimentaria no municipio con tres produtos que transcenden as súas fronteiras: o pan, o queixo e a carne.

Os xacementos arqueolóxicos da prehistoria, como os petróglifos do monte Farelo, as mámoas do monte de San Fiz e os numerosos castros, reflicten unha zona que debeu ser poboada desde tempos antigos. López Carreira (2016) expón que para algúns autores os petróglifos, a manifestación cultural máis representativa da Idade de Bronce, indican simplemente límites territoriais. Non obstante, a hipótese máis apoiada é que son gravados cun valor simbólico que oculta o seu verdadeiro significado.

O monte Farelo alberga 54 petróglifos que constitúen unha mostra da intensa arte rupestre que se deu en Galicia. Estes gravados presentan catro tipos de formas fundamentais: espirais, labirintos, cazoletas e combinacións circulares. Malia a súa relevancia, a maioría está sen catalogar e nin está protexida nin conta cunha boa accesibilidade.

Neste monte recae unha boa parte da tradición oral do concello e dos arredores, pois existen numerosos ditos que fan referencia á inminencia da choiva (ou do mal tempo) cando este se cobre de nubes. Algúns deles son os que seguen:

Pon o pucho o Farelo, auga prós eidos.

Cando o Farelo pon a monteira, chove anque o ceo non queira.

Carapucho no Farelo, auga no pelo ou Cando ten pucho o Farelo, auga no pelo.

Petróglifo do monte Farelo con forma de espiral

*Cando o Farelo pon o capelo, meniñas da Ulla, poñede o mantelo.
Cando o Farelo ten sombreiro, os labradores que anden con xeito.
Néboa no Farelo, mellor á noite que á mañá cedo.*

Da Idade de Bronce consérvanse no Museo Provincial de Pontevedra desde o ano 1972 unhas espirais de prata circulares, coñecidas pola poboación como “o tesouro de Antas de Ulla”. A tradición oral conta que apareceron no interior dunha caixa de bronce ou cobre non conservada nunha insua do río Ulla no seu paso por Antas.

A comezos do primeiro milenio a. C., o ferro ocupou o lugar do bronce e deuse a aparición dos castros, unha especie de poboados fortificados. O mundo castrexo asociábase cunha poboación autóctona, os oestrimnios, que recibira influencias mediterráneas ocasionadas por relacións anteriores. Porén, algúns estudiosos defenden a oposición forzosa destes habitantes dos castros aos poboadores autóctonos e, ademais, existe un debate entre os que sosteñen as raíces celtas de Galicia e os que as negan (López Carreira 2016). En Antas, a cultura castrexa faise patente a través dos castros do Castro, A Monxa, Outeiro, A Somoza, Xerdimil e outros.

Durante a Idade Media, o poder nestas terras residía no castelo de Amarante, propiedade dos Noguerol. Rui Fernández Noguerol manifesta no seu testamento (1324) a vontade de ser enterrado no mosteiro de Vilar de Donas (situado no veciño concello de Palas de Rei) e o dereito de presentación da igrexa da vila de Antas, citada como *Soane das Santas*. Hoxe consérvanse mostras da arte románica nas igrexas de Amoexa, Alvidrón, Arcos, Vilanune e outras.

Para rematar con esta descrición, é importante expoñer algunhas características lingüísticas da área en que se adscribe Antas de Ulla, sobre todo aquelas que se ven reflectidas na toponimia maior, isto é, as vinculadas á fonética e á morfoloxía nominal. Fernández Rei (2003) distinguiu o conxunto de todas as falas galegas agrupándoas en tres grandes complexos lingüísticos: occidental, central e oriental. Antas englobase no central, bloque delimitado polas isoglosas *cans/cas* polo oeste e *cas/cais* polo leste que se caracteriza, entre outros, polos seguintes fenómenos relativos á fonética e á morfoloxía nominal:

- A gheada constitúe un trazo fonético en retroceso que, polo xeral, só goza de certa vitalidade en falantes de avanzada idade. En calquera caso, no concello o fenómeno da gheada consiste na realización aspirada (/h/) do fonema /g/.
- Ditongo *-oi-* (fronte a *-ui-*) como resultado dos grupos latinos *-ULT*, *-UCT* e *-OCT*: *moito*, *noite*, *troita*.
- Plural rematado en vogal + *s* con perda de consoante nasal: *camiós*, *cás*.
- Solucións *-ao* ou *-au* para o masculino e *-á* para o feminino como evolución das terminacións latinas *-ANUM*, *-ANAM*, *-ANOS* e *-ANAS*: *irmá(s)*, *irmau(s)*, *mau(s)*, *vrau(s)*.
- Non hai ningún tipo de seseo, senón oposición entre os fonemas /s/ e /θ/: *casa/caza*, *coser/cocer*.

Agradecementos

Quero reflectir nas seguintes liñas o meu agradecemento ás persoas que compartiron comigo, dun xeito ou doutro, a elaboración deste libro que para min supón tanto.

En primeiro lugar, á profesora Ana Boullón, por poñerme en contacto coa onomástica un 12 de setembro de 2019 na Facultade de Filoloxía de Santiago. Por crer en min e animarme a realizar este proxecto, que foi antes un Traballo de Fin de Grao, enormemente arrequecido co seu saber. E tamén por ensinarme, entre moitas outras cousas, que somos ananos subidos nos ombros de xigantes.

Ao consello de redacción da colección Terra Nomeada, pola súa axuda para mellorar este libro coas súas valiosas correccións e suxestións.

Á miña familia, por apoiarme incondicionalmente en cada paso que dou.

A Paulo, por vivir as miñas ilusións coma se fosen súas e por me coidar tanto.

A Martiño e a Mariña, que, de cando en cando, deixaron as súas pegadas nestas páxinas e fixéronme moi feliz. Velaí unha mostra: vmfr4reeeeeetiufioiuiiugjo.

Desexo expresar un dobre agradecemento a meu pai, Xosé Luís Santiso, o meu mellor mestre. Por acompañarme en todo o proceso de elaboración deste libro e por transmitirme desde que teño lembranzas o amor por Antas e o interese por todos os elementos que arrodean o noso concello. *Fusión sen fisuras que explica como un corazón pode bulir noutro peito sen ser transplantado* (Chousa da Alcandra).

Ás miñas amigas e amigos, por escoitarme falar de toponimia en calquera momento e, aínda así, seguir queréndome! Por todo o compartido e por me dar folgos cando os preciso.

E, por suposto, a todas as veciñas e veciños do concello de Antas de Ulla que nalgún momento me axudaron a completar este libro.

Explicación dalgúns termos

antropotopónimo: s. m. Nome de lugar con orixe nun nome de persoa. Exemplos: *Alvidrón, Amarante, Martín*.

apócope: s. f. Supresión dalgún fonema ou sílaba ao final dunha palabra. Exemplos: *san* é apócope de *santo* (*San Tomé*), *fon* é apócope de *fonte* (*Fonfría*).

crase: s. f. Contracción ou fusión de dúas vogais en contacto dunha mesma palabra ou da vogal final dunha palabra coa inicial da seguinte. Exemplo: *Vila Enxil* > *Vilanxil*.

étimo: s. m. Palavra que se considera orixe doutra. Cando un étimo é hipotético por non haber constancia da existencia da forma en cuestión indícase co signo do asterisco (*). Exemplo: o topónimo *O Pazo* encádranse no substrato prelatino a partir dun étimo *palat-io co sentido de ‘currel’, ‘habitación de pastores’.

etimoloxía: s. f. Ciencia que estuda a orixe e a historia das palabras. Exemplo: a etimoloxía do termo *vilar* remite á forma tardolatina *vĪLLĀRE*, do latín *villa* ‘vila’.

fitónimo: s. m. Nome de planta. Exemplos: *lodoeiro, carballo, oliveira*.

fitotopónimo: s. m. Topónimo que remite a un nome de planta. Exemplos: *Carballo, Feás, Olveda*.

haploloxía: s. f. Fenómeno fonético consistente na supresión dunha sílaba igual ou moi semellante a outra contigua. Exemplo: *Fondo de Vila* > *Fondevila*.

haxiotopónimo: s. m. Topónimo que se refire a un santo ou santa ou a cultos relixiosos. Exemplos: *San Tomé, Santa Mariña do Castro de Amarante, Seoane*.

hidrotopónimo: s. m. Nome de lugar que fai referencia a un elemento xeográfico relacionado coa auga. Exemplos: *O Corgo, O Rial, Ludeiro*.

homónimo: adx. Que leva o mesmo nome ca outra persoa ou cousa. Exemplo: *Costa* (topónimo) e *costa* (substantivo).

indoeuropeo: s. m. Tronco lingüístico formado por unha lingua común antiquísima, cuxa situación orixinaria é descoñecida (arredor do mar Negro, na península de Anatolia?) e que durante o Neolítico se estendeu por Europa e parte de Asia.

iode: s. m. -i- consonántico como o de *hai* ou *odio*.

metátese: s. f. Cambio de lugar dun fonema, ou de varios, nunha palabra. Exemplo: *pobre* > *probe*.

microtopónimo: s. m. Nome de calquera elemento xeográfico ou lugar non habitado. Exemplos: *A Chousa da Alcandra*, *A Cualleira de Aló*, *A Pena Grande*.

orotopónimo: s. m. Nome de lugar que alude á configuración morfolóxica do terreo. Exemplos: *A Laxe*, *A Somoza*, *Outeiro*.

palatal: adx. Fonema ou son que se realiza tocando co dorso da lingua na rexión anterior do padal ou aproximándoa. Exemplos: a vogal *i* ou a consoante *ñ*.

palatalización: s. f. Alteración fonética consistente en facer palatal un fonema consonántico (ou sexa, alteralo en *ñ*, *ch*, *ll* ou *x*) ou vocálico (isto é, alterar en *e* ou *i* calquera vogal). Exemplos: *HODĚ* > *hoxe*; *FILŮ* > *fillo*.

únicum: s. m. Topónimo do que só se coñece un caso. Exemplos: *Caira*, *Dorra*, *Olveda*, *Timós*.

zootopónimo: s. m. Topónimo que se refire ao mundo animal. Exemplo: *A Coelleira*.

Parroquias e lugares do concello de Antas de Ulla

A continuación expóñense as 28 parroquias e os 133 lugares recollidos no *Nomenclátor de Galicia* (2003) que conforman o concello de Antas de Ulla. Ademais, inclúense dous topónimos que non figuran no inventario oficial, *O Campo das Antas* e *O Rego do Santo* (ambos os dous da freguesía de Antas de Ulla), e o accidente xeográfico monte *Farelo*.

Indícanse en cursiva aqueles nomes que presentan diferenzas con respecto á fala local, é dicir, que non son coincidentes coa forma oficial aprobada pola Xunta de Galicia no momento da realización deste volume. A maioría das discrepancias teñen que ver coa omisión do artigo (*Cibreiro* > *O Cibreiro*; *Ribadulla* > *A Ribadulla*; *Campo* > *O Campo* etc.). Corrixíuse tamén *A Colleira* por *A Coelleira* e *Penela Garceira* por *Pena Lagarteira*. Estes cambios xa foron aprobados polo Seminario de Onomástica da Real Academia Galega e serán introducidos na próxima edición do nomenclátor.

Por último, colócase un asterisco (*) a carón do nome das localidades que na actualidade están completamente deshabitadas.

Agüela, A (San Mamede)

Agüela, A
Campo de Chao *
Parrocha, A *
San Mamede

Alvidrón (Santa María)

Alvidrón
Feás
Mancegar
Outeiro *

Amoexa (Santiago)

Amoexa
Caira
Casilmoure
Outeiro de Amoexa
Pereiras
Ribó

Antas de Ulla (San Xoán)

Antas de Ulla
Campo das Antas, O
Caracocho, A
Carballo, O

Rego do Santo, O
Sendelle
Seoane
Sucasas
Vilaboa
Vilane

Árbol (Santalla)

Funsín
Randulfe

Arcos (Santa María)

Arcos
Barbalde *
Cabo de Arcos
Fraga, A
Nugallás *
Pumar, O
Veloín *
Vila Pequena, A

Areas (Santa Cristina)

Castro
Outeiro, O
Río
Santa Cristina
Somoza, A

Barreiro (San Cibrao)

Barreiro
Laxe, A
Medeiro *
Paredes
Pedrouza, A
Ponte Mercé, A

Casa de Naia (Santa María)

Aboi
Casa de Naia
Fondevila
Outeiro de Donas
Suar

Cervela, A (San Miguel)

Bertosende
Cervela, A
Costa, A
Pazo, O
Quintela

Cibreiro, O (San Miguel)

Cibreiro, O

Cutián (San Xoán)

Cruceiro, O
Cutián
Fonfría
Martín
Penela

Dorra (Santiago)

Alemparte
Campo, O
Carreiros, Os
Casforno
Chapeleira, A
Coelleira, A
Dorra
Montecelos
Pazo, O
Ribadulla, A

Facha (San Xiao)

Eirexe, A
Facha
Regueira, A
Vilasante de Abaixo
Vilasante de Arriba

Olveda (Santa María)

Eirexe, A
Ermida, A
Escrita, A
Fondevila
Gondoriz
Puzos
Sendín

Peibás (San Lourenzo)

Lamas *
 Peibás
 Velanxil
 Verín

Queixeiro (San Pedro)

Casteda *
 Lebesende

Reboredo (Santiago)

Baldriz
 Gradoi
 Martín
 Ourás *

Rial, O (Santo André)

Rial, O
 Timós

San Fiz de Amarante (San Fiz)

Bellós
 Chorente
 Ermide
 Nugallás
 San Fiz
 Seixo, O
 Vilasi3n

San Martiño de Amarante (San Martiño)

Fontelo
 Ludeiro
 San Martiño do Carrasco
 San Tom3 *

Santa Mariña do Castro de Amarante (Santa Mariña)

Augas de Frádegas, As
 Coto, O
 Frádegas
 P3os, Os *
 Santa Mariña
 Toande
 Vilariño

Santiso (Santalla)

Santiso

Santo Estevo do Castro de Amarante (Santo Estevo)

Amarante
 Castro, O
 Chac3n
 Reecedendes

Senande (San Miguel)

Senande

Terra Ch3 (San Xurxo)

Caldelas
 Cruceiro, O
 Regad3o
 San Xurxo

Vilanune (San Salvador)

Vilanune

Vilapoupre (San Martiño)

Aldea de Arriba, A
 Alvidr3n de Outeiro
 Carreira, A
 Castrill3n
 Corgo, O *
 Mancegar
Pedrouzos, Os
Pena Lagarteira
 Portocarreiro
 San Martiño de Vilapoupre
 Vilapoupre

Outros elementos xeogr3ficos

Farelo (monte)

Estudo dos topónimos

Neste amplo apartado preséntanse as 163 entradas correspondentes aos topónimos do concello de Antas de Ulla cunha ordenación de carácter alfabético (aínda que, cando cumpra, unha entrada remitirá a outra).

A estrutura dentro de cada ítem consta das seguintes partes: explicación do étimo, primeiras documentacións históricas coñecidas, outros topónimos galegos homónimos ou relacionados e, no caso de ser pertinente, apelidos que o nome de lugar puido orixinar. Tamén serán incluídos en ocasións outro tipo de contidos que se consideran interesantes para a explicación do topónimo (pronuncia, descrición física do lugar, situación, denominacións locais alternativas, topónimos emparentados no concello ou fóra del etc.).

Polo que se refire ás documentacións históricas, o obxectivo consistiu na busca das máis antigas e, de ser o caso, das máis representativas da súa evolución. O rastrexo destas atestacións sostívose, sobre todo, nas coleccións documentais medievas dos mosteiros de santa María de Oseira (San Cristovo de Cea), Sobrado dos Monxes (Sobrado), Ferreira de Pallares (Guntín) e Vilar de Donas (Palas de Rei). Non hai moito tempo desenvolvéronse distintos corpus históricos electrónicos que funcionan como excelentes ferramentas, xa que posibilitan realizar buscas de maneira rápida nos textos medievas editados en latín (*Corpus Documentale Latinum Gallaecia*, CODOLGA), en romance galego (*Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*, TMILGA), e moita documentación procedente do Arquivo da Catedral de Santiago e do Archivo Histórico Nacional de Madrid. Deste xeito, para testemuñar as formas máis antigas empregáronse fundamentalmente o CODOLGA e o TMILG, mentres que para os rexistros máis modernos consultouse a documentación do Arquivo da Catedral de Santiago, do Archivo Histórico Nacional, do Catastro do Marqués de Ensenada (1752), dispoñible en PARES, e tamén o *Diccionario geográfico estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Para os nomes de persoa, a referencia imprescindible é a *Guía dos nomes galegos* da Real Academia Galega (GNG), tamén dispoñible en liña.

Xa que o carácter deste volume é divulgativo, non se fixo uso de explicacións lingüísticas complexas e restrinxíuse o emprego de tecnicismos. Aínda así, e co fin de facilitar a súa lectura e consulta, introduciuse nas páxinas precedentes un glosario de termos técnicos.

Aboi

Lugar da parroquia de Casa de Naia

En Aboi dáse unha interesante concentración de hórreos típicos da Ulloa moi ben conservados. Disto deducimos a relevancia que tivo nun pasado o cultivo de cereal na zona. É neste lugar onde se conserva o hórreo probablemente máis antigo da comarca construído en pedra, incluída a cuberta.

O topónimo *Aboi*, pronunciado con *o* pechado, procede do antropónimo latino **Auiolus* por medio do xenitivo **AUĪŎLĪ*. A orixe do substantivo e cognome **Auiolus* remite á necesidade de expresar o masculino analóxico de *auiola*, que inicialmente foi un diminutivo tardolatino da voz clásica *auia* ‘avoa’. O correlato masculino de *auia* era *auus* e foi empregado, igual ca **Auiolus*, como nome persoal na época clásica, o que indica que nesta altura era frecuente utilizar os nomes de parentesco como antropónimos. Polo tanto, non debemos relacionar *Aboi* co animal *boi*, xa que esta homofonía é puramente casual (a diferenza do que ocorre nos topónimos *Boimorto* e *Meixaboi*).

Testemuñamos nun documento de 1258 do mosteiro de San Martiño Pinarío de Santiago de Compostela un lugar chamado *Auoy*, mais está situado *in filigresia de Coles*. Daquela, a atestación máis antiga do noso topónimo encontrámola no Catastro de Ensenada (1752): *Deesta ala Pena do Castro e Aboy*. Tamén figura o nome de lugar no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, o topónimo *Aboi* está presente ao mesmo tempo nos concellos de Caldas de Reis (Pontevedra), Frades (A Coruña), Muxía (A Coruña) e Tordoia (A Coruña). Ademais, este comparte xénese con outros nomes de lugar espallados polo noroeste peninsular: *Abol* (Lugo), *Vilaboi* (Valdoviño) e *Vilabol* (As Nogais). A existencia destes topónimos fai posible exemplificarmos as dúas alternativas evolutivas da secuencia final latina *-ŎLĪ* neste tipo de formas derivadas (por exemplo, *PAULĪ* > *Poi/Pol*, *PĪNŎLĪ* > *Piñoi/Piñol* e outros). Tamén remiten ao xenitivo **AU(Ī)ŎLĪ* os topónimos asturianos *Abuli*, *Pumarabulle* e *Vilabolle*.

Agüela, A (San Mamede)

Parroquia do concello

Agüela, A

Lugar da parroquia da Agüela

A voz común *auga* conforma boa parte do corpus toponímico galego. Das múltiples maneiras de se manifestar, en *Agüela* (con *e* aberto) observamos unha variante derivada por medio do sufixo diminutivo *-ella*. É moi probable, pois, que o topónimo remita etimoloxicamente a unha fonte ou regato pequeno.

Porén, o estudoso e investigador da toponimia lucense Nicandro Ares (2009) fala dunha aglutinación do nome *Güela* xunto co artigo feminino singular *a*. Así, *Güela* derivaría de *GULĒLLA, diminutivo de *gula* ‘gorxa’, entendido non como a parte anterior externa do pescozo, senón como unha portela ou pequeno desfiladeiro na montaña do Farelo, onde se sitúa esta parroquia. Con todo, é altamente improbable que nun topónimo galego sucedese tal amálgama e, ademais, a existencia dun nome de lugar *A Auguela* na provincia de Ourense fai moi dubidosa esta hipótese.

As atestacións máis antigas que conservamos deste nome de parroquia e lugar consérvanse na colección documental do mosteiro de Oseira. No ano 1329 menciónase a “Pedro Eannes et Pedro Seixon, et Johan Martinez, et Garçia Dominges, et Andreu Perez moradores en Samamede da *Agoella*” e en 1348 a *Tereyia Aras moradora en San Mamede d’Agoella*. Máis tardiamente, localízase nun documento do mosteiro de Vilar de Donas do século xv a denominación *Agoela*. No Arquivo da Catedral de Santiago hai un escrito de 1581 en que se menciona a freguesía de *San Mamede de Agüela*.

No Catastro de Ensenada (1752) constan as variantes *Aguela* e *Guèla* e o topónimo recóllese tamén no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz baixo as formas *Aguela* e *Anguela*.

Este topónimo rexístrase sen o artigo na versión actual do *Nomenclátor de Galicia*, de maneira que, co fin de que figure tal e como o pronuncia a veciñanza de Antas, se propuxo a súa modificación. No concello de Antas temos outro lugar en que se repite esta forma: *San Mamede de Agüela*. Ademais, nas parroquias de Valverde (Monforte de Lemos) e Vilalpe (Bóveda) existe tamén un lugar chamado (*A*) *Agüela*. Convén volver mencionar o *A Auguela* da parroquia de Cexo, no concello ourensán de Verea.

Sobre a advocación da parroquia véxase máis adiante a entrada *San Mamede*.

Aldea de Arriba, A

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Neste topónimo, pronunciado frecuentemente *A Aldea de Riba*, o apelativo *aldea*, procedente do árabe hispánico *adḍáyfa* e este do árabe clásico *dayṣah*, vén determinado topograficamente polo adverbio *arriba*, cuxa orixe reside na secuencia latina AD RĪPA.

O arabismo facía referencia en orixe a un pequeno núcleo de poboación carente de xurisdición propia. Na actualidade, o nome *aldea* adoita nomear un núcleo pequeno de poboación de carácter rural e con poucos veciños.

En Galicia rexístranse case 200 lugares chamados *Aldea* e o sintagma con e sen artigo *Aldea de Arriba* repítese noutras 21 entidades de poboación galegas.

Alemparte

Lugar da parroquia de Dorra

Este topónimo provén do latín *ILLĪNC PARTE* ‘de alá’, ‘da outra parte’. En Antas, *Alemparte* é o lugar limítrofe coas parroquias de Terra Chá, Antas de Ulla e Dorra.

Nun documento do mosteiro de Vilar de Donas do ano 1252 encontramos a súa primeira atestación: “in ipsa uilla de Castro in casali inferiori et etiam in casali de *Alemparte* uendimus tibi ibidem totam uocem ipsius Fernandi Martini [...]”. Noutros textos máis tardíos do mesmo mosteiro (anos 1285, 1401 e 1477) rexístrase a forma *Alenparte*. Pascual Madoz recolle o nome no seu *Diccionario geográfico-co-estadístico-histórico* (1845-1850).

En Galicia constan dezaseis lugares chamados *Alemparte* e mais as variantes *Alamparte* (Foz e Vilalba), *Lamparte* (Boqueixón, Palas de Rei e Sarria) e *Lomparte* (Lourenzà).

Alvidrón (Santa María)

Parroquia do concello

Alvidrón

Lugar da parroquia de Alvidrón

18

Alvidrón non só representa unha parroquia do concello de Antas, senón tamén un lugar. A súa igrexa constitúe un dos legados románicos máis importantes no territorio.

Etimoloxicamente, o topónimo remite ao nome persoal *Arbitrio*, *-onis*, derivado de *arbiter* ‘árbitro’. Rexéitase calquera relación co tema léxico de *érbedo*, arbusto da familia das ericáceas procedente dunha variante do *arbutus* clásico, *arbitus, *erbitus.

A atestación máis antiga deste nome de lugar consta no testamento do bispo Odoario do ano 747, documento moi antigo pero de autenticidade cuestionada por algúns autores: “cum suas uillas et familia ab integro *sancta Maria de Aruitrion* ab integro et in Uentosa”. No tombo do mosteiro de Sobrado menciónase *Auidron* (1225) e nun foro do mosteiro de Oseira cítase

| Cruceiro da parroquia de Alvidrón (Santa María)

“o noso casar d’*Alvidron*, o que qual de nos teve Lopo Suares d’Ulloa” (1391). Máis adiante, no século XVI, aparece rexistrada na documentación do Arquivo da Catedral de Santiago unha venda realizada por Bartolomé Pérez, veciño da freguesía de *Santa María de Alvidrón*, ao seu irmán, Jácome García, alfaiate de profesión.

No Catastro de Ensenada (1752) hai numerosas referencias á parroquia e mais ao lugar, e o topónimo figura no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz grafado con *-b-*: *Albidrón*.

A pesar de que este nome non consta en ningunha outra aldea galega de maneira illada, rexístrase de novo no composto *Alvidrón de Outeiro* do noso concello (motivado seguramente pola proximidade a este lugar de Alvidrón).

A advocación da parroquia, a máis abundante en toda Galicia, é a virxe María. Este nome vén do hebreo *Maryam* (ou *Miriam*), aínda que se cre que a súa xénese está na lingua exipcia e mantén un parentesco co verbo *mrj* ‘amar’. Adaptouse ao grego como *Mariám* e chegou a nós a través do latín *Maria*.

Alvidrón de Outeiro

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Núcleo de poboación enclavado entre as freguesías de Vilapoupre e Alvidrón. Véxanse as entradas *Alvidrón* e *Outeiro, O*.

Temos rexistros deste lugar a través do *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Amarante

Lugar da parroquia de Santo Estevo do Castro de Amarante

O topónimo *Amarante* procede de AMARANTI, a forma en xenitivo do nome de posesor *Amarantus*, de orixe latina, empregado desde a época imperial, sobre todo por homes de condición social baixa. A palabra ten relación co nome da herba chamada *amaranto*, que debeu chegar da voz *amarantus* ‘inmarcesible’, procedente do grego *amarantos* ‘que non murcha’.

O nome *Amarante* posúe unha forte carga simbólica para o concello de Antas de Ulla, pois, como se comentou (véxase a descrición do concello), durante a Idade Media o poder destas terras recaeu no castelo de Amarante situado na parroquia de Santo Estevo do Castro de Amarante, propiedade dos Noguerol. Ademais, o concello de Antas, creado en 1836, formouse co territorio das xurisdicións do Antigo Réxime chamadas Peibás e Amarante.

Neste lugar sitúase a fortaleza ou torre de Amarante, un recinto fundado no século XIII pola familia Noguerol sobre un antigo castro. Algúns membros desta liñaxe ingresaron nas ordes militares de Castela con diversos encargos, de maneira que durante o reinado de Henrique II, frei Alonso Gutiérrez Noguerol foi

A fortaleza ou torre
de Amarante

comendador do convento de Belvís (orde de Calatrava) e do de Magdalena de Salamanca (orde de Alcántara), cuxo solar era a torre de Amarante.

Ata a actualidade, a fortaleza de Amarante soportou varios derrubamentos e reconstrucións, pois acontecementos históricos como as revoltas irmandiñas e fenómenos meteorolóxicos como a chuvia e o vento fixeron que da estrutura primitiva só queden restos (unha grande estrutura de planta oval, un torreón e outro corpo rectangular). Hoxe é considerada un Ben de Interese Cultural (BIC) polo decreto do 22 de abril de 1949.

É de interese mencionarmos que existe un vínculo entre a fortaleza e o mosteiro de Vilar de Donas en Palas de Rei, pois alí é onde se enterraban os seus membros. Tamén se relaciona con este lugar unha lenda que afirma a existencia dun pasadizo que conecta a torre co monte Farelo.

O rexistro máis antigo deste nome de lugar encontrámolo na colección do mosteiro de Vilar de Donas, onde se cita a *ecclesia Santi Stephani de Amarante* no ano 1263. Séculos despois, o topónimo recóllese no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O nomenclátor recolle só unha parroquia máis co nome de *Amarante*, situada no concello de Maside (Ourense). Existe tamén o lugar de *Amarante* na parroquia de Cuiña do concello de Oza-Cesuras (A Coruña). Non debemos esquecer que en Antas temos outras catro parroquias que no seu nome portan o mesmo antropotónimo, en compostos precedidos do haxiotopónimo ou nome do santo correspondente á advocación parroquial: *San Fiz de Amarante*, *San Martiño de Amarante*, *Santa Mariña do Castro de Amarante* e *Santo Estevo do Castro de Amarante*. O mesmo nome de lugar ten igualmente presenza en Portugal: o *Amarante* portugués é o berce do poeta Teixeira de Pascoaes, grande amigo de Galicia.

Amoexa (Santiago)

Parroquia do concello

Amoexa

Lugar da parroquia de Amoexa

O nome de lugar *Amoexa*, pronunciado comunmente pola veciñanza *Amonxa*, remite segundo Bascuas (2002) a unha formación derivada do radical hidronímico indoeuropeo **am-* ‘auga’. A partir dun rexistro do ano 1160 conservado na colección documental do mosteiro de Sobrado dos Monxes (*cum illis agris de Canales*), o autor liga o topónimo cos ‘agros de Canales’ e afirma que pode considerarse un calco romance dun termo prerromano co significado de ‘canle, regadío’.

As atestacións máis antigas deste topónimo encóntranse en textos medievais do mosteiro de Sobrado: *sancto Iacobo de Amonegia* en 1033; *uilla uocitata Canaria et Amonegia* en 1120; “et iacet ipsa in territorio Dorra, subtus castro de *Amonegia*, uilla pernominata Canaria de Iusaa et iacet sub aula Santi Iacobi de *Amonegia*” en 1165. Rexístranse tamén as variantes *Monegia* (1160), *Amoega* (1172), *Amoeja* (1174 e 1289), *Moenga* (1274) e *Moesa* (1383).

No Arquivo da Catedral de Santiago encontramos un texto do ano 1580 que trata sobre unha obriga feita por Alberto de Saborido de pagar a dote da voda de Domingo García, ferreiro, veciño de *Santiago de Amoexa*, con María Alonso, veciña de Santa Comba de Rianxo. No Catastro de Ensenada (1752) o topónimo figura coas grafías *Amoeja* e *Amoexa* e Pascual Madoz no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) recolle a parroquia de *Santiago de Amoeja*, que comprende os lugares de *Amoeja*, *Casar*, *Casilmoure*, *Caira*, *Graña*, *Outeiro*, *Pereiras* e *Riobo*. Hoxe en día, no NG figuran os topónimos *Amoexa*, *Caira*, *Casilmoure*, *Outeiro de Amoexa*, *Pereiras* e *Ribó*.

Amoexa constitúe un único na toponimia maior de Galicia. Con todo, os topónimos galegos *Amaía* (ou *A Maía*), *Ameroce*, *Amio*, *Amoedo*, *Amoeiro*, *Meixe*,

A igrexa románica da parroquia de Amoexa (Santiago)

Molgas, o *Maia* portugués, o *Amaya* burgalés e outros similares proceden tamén do mesmo radical hidronímico indoeuropeo **am-* co significado de ‘auga’.

A advocación da parroquia, Santiago, procede da contracción de *Sant Iago*, e este do sintagma latino SANCTU IACOBU; este nome deu lugar tamén a *Xacob*, *Xacobe*, *Xácome*, *Xaime* e *Iago*. *Iacobus* vén do hebreo *Ya'aqôbh*, nome bíblico do fillo de Isaac e Rebeca, que foi interpretado como derivado de ‘*aquebh* ‘calcañar’, pero seguramente é un nome teofórico que contén a raíz ‘*qb* ‘protexer’.

Antas de Ulla (San Xoán)

Parroquia do concello

Antas de Ulla

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Este topónimo, pronunciado con rotacismo sobre todo pola xente de máis idade, componse de dous elementos unidos pola preposición *de*: *Antas e Ulla*.

En canto ao primeiro termo, *Antas*, a pesar de que existiu en latín o plural *antae*, *-arum* ‘piares aos dous lados das portas’, segundo Corominas, é máis probable que o termo *anta* co sentido de ‘menhir’ ou ‘dolmen’ teña un carácter hereditario e proceda dunha palabra prerromana indoeuropea (irmá da voz latina citada) coa lectura etimolóxica de ‘fin’, ‘linde’. Neste sentido, a tradición oral deixa constancia de que nun tempo pasado foron moi abondosos no concello os campos con antas, entre os que destaca un próximo ao centro da vila en que abundaban as antas (véxase *Campo das Antas, O*). Seguindo este fío, frei Martín Sarmiento (1757) expón que “muchos lugares tomaron el nombre de las disposiciones de un peñasco v.g. [...] Antas de unas altas losas que están como estacas, plantadas en algún sitio”. Así, a crenza popular fai que pensemos que a verdadeira motivación do topónimo se relaciona con aquelas pedras grandes chantadas no chan que se empregan para cerrar un terreo.

En canto ao segundo termo, *Ulla*, foi interpretado por Bascuas (1999) como procedente da raíz indoeuropea: **wel-* ‘facer xirar’, ‘auga que dá voltas’, que se especializou en diferentes formacións con valor hidronímico e está presente, tamén, no nome do afluente do Ulla chamado *Vea*. Na terminación está presente o sufixo *-ia*, frecuente en nomes de ríos prerromanos: *Nav-ia*, *Av-ia*, *Lim-ia*, *Um-ia*, *Neira* ou *Meira*. Así pois, o hidrotopónimo *Ulla* experimenta a evolución *WULIA > *Ulia* > *Ulla* e evoca unha evidente referencia ao río do mesmo nome que nace na parroquia de Olveda do noso concello.

É importante mencionarmos neste contexto algunhas transformacións que experimentou o nome do concello de Antas de Ulla ao longo do tempo. O municipio, creado en 1836, recibiu o nome da parroquia onde se estableceu a casa consistorial, *Antas*, que non coincidía co nome da vila, chamada *Seoane* (pronunciada *Soane*).

Co tempo, a vila pasou a coñecerse tamén co mesmo nome da parroquia e do concello, *Antas*, e desde o ano 1916, para desfacer a homonimia cunha localidade situada en Almería, adquiriu o complemento *de Ulla*. Deste xeito, no Real Decreto do ano 1916 establécese que “Antas, partido de Chantada, se chamará Antas de Ulla (Lugo)”. Este vínculo esperta un certo interese filolóxico debido á distancia xeográfica entre os dous territorios (Antas, Almería – Antas, Lugo), aínda que se estima que non é posible unha orixe común.

A pesar deste decreto, a vila de Antas de Ulla ata ben entrada a década de 1970 foi coñecida como *Soane*, denominación que permanece aínda no lugar e rúa de *Seoane* e mais nas instalacións deportivas do *Castro de Seoane*. Porén, é preciso aclararmos que na actualidade poucas veces se emprega o topónimo composto e os habitantes do concello, ulláns (e ullás) ou seoanenses, fan uso maioritariamente só do primeiro termo: *Antas*.

A atestación máis antiga do nome encóntrase nun pergameo do mosteiro de Vilar de Donas do ano 1210 que menciona a *ecclesiam sancti Iohannis de Antas*. Entre os arquivos deste mesmo mosteiro cítase en 1216 *Sanctum Iohannem de Antas*, en 1390 *Sayoane das Antas/Seyoane das Antas* e en 1407 *Seyoanne das Antas*. O primeiro rexistro da grafía moderna *Seoane das Antas* consta nun códice medieval do mosteiro de Oseira de 1473 e nun documento de 1499 do mosteiro de Vilar de Donas xa se pode ler a designación de *San Juan das Antas*. Localizamos tamén un texto do século XVI conservado no Arquivo da Catedral de Santiago, que recolle un poder que fai Juan López a favor de Diego García e Pedro García, veciños da freguesía de *Seoane das Antas*.

No Catastro de Ensenada (1752) aparecen as formas *San Juan das Antas* e *Santas* e Madoz cita no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) a freguesía de *San Juan de Antas* mais o concello de *Antas* conformado por 29 parroquias, unha máis que na actualidade (Gradoi era daquela parroquia, mentres que hoxe é unha aldea da freguesía de Reboredo):

Anguela (San Mamed), Albidron (Sta. Maria), Amarante (San Estéban), Amarante (San Martín), Amarante (San Pedro Félix), Amoeja (Santiago), Antas ou Santas (San Juan), Arbol (Santa Eulalia), Arcos de Peibás (Santa María), Areas (Santa Cristina), Barreiros (San Ciprian), Casa de Naya (Santa María), Cervela (San Miguel), Cutián (Santiago), Dorra (Santiago), Facha (San Julián), Gradoy (Santiago), Olveda (Santa María), Peibás (San Lorenzo), Queijeiro (San Pedro), Reboredo (Santiago), Real (San Andrés), San Tirso (Santa Eulalia), Senande (San Miguel), Terracha (San Jorge), Vilanune (San Salvador) e Villaprompte (San Martín).

Tamén figura neste dicionario o lema *Santas ó Antas*, freguesía que comprende os lugares de Seoane, Vilaboa e Vilane (aos que hoxe hai que engadir os de Antas de Ulla, A Caracocha, O Carballo, Sendelle e Sucasas).

O Nomenclátor de Galicia acolle outra parroquia denominada Antas no concello da Lama (Pontevedra) e dez lugares *A(s) Anta(s)*, así como outras cinco aldeas que conteñen o hidrónimo *Ulla*: *A Ponte Ulla* (na freguesía homónima do concello de Vedra), *Ribadulla* (un na parroquia de Dorra do noso concello, con artigo, e outro na de Arnois, no concello da Estrada, sen o artigo) e *Ulla* (nas freguesías de Berres, A Estrada, e Maceda, Palas de Rei).

A etimoloxía da advocación da parroquia provén do latín IOHANNE e este do hebreo *Yohanan* ou *Yehohanan*, composto por *Yoh* ou *Yah*, abreviatura de *Yahweh* ‘Deus’, e *hanan* (a mesma forma que deu orixe ao feminino *Ana*) ‘misericordia’: ‘Deus é misericordioso’.

Árbol (Santalla)

Parroquia do concello

Árbol parece remitir a unha castelanización de *árbore*, nome común e transparente que alude a ‘calquera planta de tamaño grande, con tronco leñoso e elevado que se divide en pólas a partir dunha certa altura’, segundo o *Diccionario da Real Academia Galega* (DRAG en diante). Así, o latín ARBŌRE presenta en galego outras variantes ademais do estándar *árbore*: *arbre*, *albre* e *árbol*.

Nicandro Ares (2009) propón as hipóteses de que *Árbol* sexa un diminutivo *ARVULUM de *arvum* ‘campo cultivado’ (aínda que, de ser así, caería o -L- intervocálico) ou un antropotopónimo que remite a unha vila dun home chamado *Arborius*. Sobre este topónimo e outros semellantes, Bascuas (2002) formula a seguinte cuestión: “son en realidade ‘árboles’ o encubren un viejo hidrónimo *arwor, confundido con lat. *arbor*?”. A pesar de que a confusión é posible, nos topónimos galegos non parece que haxa ningún indicio seguro neste sentido e, daquela, consideraremos *Árbol* un fitotopónimo interferido polo castelán.

Os rexistros máis antigos que puidemos encontrar deste topónimo son do século XVIII e localízanse no Catastro de Ensenada (1752) baixo as formas *Aruol* e *Arbol*. Pascual Madoz tamén atesta a freguesía de *Árbol* no *Diccionario geográfico-co-estadístico-histórico* (1845-1850).

O *Nomenclátor de Galicia* amosa outra parroquia así designada no concello de Vilalba e o composto *Campo de Árbore* no de Becerreá.

A advocación da parroquia, *Santalla*, é o nome dunha mártir cristiá de finais do século III que vén do latín SANCTA EULALIA. *Eulalia* procede do grego *Eulalia* ‘que fala ben’ e en galego coñeceu numerosas evolucións patrimoniais: *Aia*, *Alla*, *Baia*, *Balla* ou *Oalla*. O culto a esta santa é un dos máis antigos de Galicia.

Arcos (Santa María)

Parroquia do concello

Arcos

Lugar da parroquia de Arcos

O primeiro impulso que xorde co topónimo *Arcos* é vinculalo co substantivo común homónimo *arco* (< latín ARCU), que responde a un ‘elemento construtivo con forma xeralmente curva que serve de soporte ou de ornamento’ (DRAG).

Con todo, Moralejo Álvarez (2007), sen ignorar que unha boa parte da documentación que se posúe sobre os topónimos *Arco* e *Arcos* xunto cos seus derivados e compostos remite ao latín, expón que estes forman un conxunto que se explica pola indoeuropeización prelatina de Hispania. Trátase de lugares cercados, ou non, para o pasto ou garda do gando (e no seu caso tamén de habitación de pastores) que reflecten o mundo da gandaría. O autor considera probable que a etimoloxía de *Arcos* remita ás raíces prerromanas **areq-* ‘protexer, cerrar’ ou *h₂erk ‘gardar’. Inclinámonos aquí pola segunda teoría por representar en maior grao a realidade pasada e presente da nosa parroquia e lugar de nome *Arcos*.

As primeiras atestacións do topónimo datan dos anos 1239 e 1247: *Sancte Marie de Arcos* e *Sancte Maria de Archus* respectivamente. A primeira localízase na documentación do mosteiro de Vilar de Donas e a segunda na do mosteiro de Santa María de Oseira. Séculos máis tarde encontramos o nome de lugar no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, onde a parroquia é nomeada *Arcos de Peibás (Santa María)* e abrangue as localidades de Arcos, Fraga e Pumar (mentres que na actualidade comprende esas tres e mais Barbalde, Cabo de Arcos, Nugallás, Veloín e A Vila Pequena).

Arcos é ademais nome de lugar nos concellos do Carballiño, Chantada, Cuntis, Esgos, A Lama, Mazaricos, Meis, Sandiás, Silleda, Tui e Vilamartín de Valdeorras. Tamén se rexistran as parroquias de *Arcos* (San Breixo) en Cuntis, *Arcos* (San Paio) en Castroverde, *Arcos* (Santa María) en Chantada e *Arcos* (Santiago) en Mazaricos.

Para a advocación da parroquia véxase a entrada *Alvidrón*.

Areas (Santa Cristina)

Parroquia do concello

O topónimo *Areas* remite ao substantivo *area*, derivado do latín ARĒNA ‘area’. Este acolle os significados de ‘gran ou partícula de rocha ou de certa materia’ e ‘conxunto de pequenos grans ou partículas de rocha’ segundo o DRAG.

A parroquia de Antas chamada Areas rexístrase, se non antes, desde 1566 nun documento do Arquivo da Catedral de Santiago que trata sobre un arrendamento feito por Gregorio de Somoza, veciño da parroquia de *Santa Cristina de Areas*, a Pedro de Castro. No Catastro de Ensenada (1752) encontramos a

denominación *Xptina de Areas* e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz cítase a freguesía de *Areas* (*Sta. Cristina de*).

En Galicia rexístranse ata dezaseis lugares así nomeados nas catro provincias, maioritariamente sen artigo e nalgún caso en composición: *Areas* (nos concellos de Boimorto, Paderne, Pantón, A Peroxa, Sanxenxo, Sober e Vilagarcía de Arousa), *As Areas* (nos concellos de Baiona, Carballo, Ortigueira, A Pobra do Brollón e Ponteceso), *Cancela de Areas* (no concello de Malpica de Bergantiños), *O Piñeiro de Areas* (no concello de Covelo) e *Pontearreas* (no concello homónimo Pontearreas). Tamén é conveniente mencionarmos que no concello de Tui hai outra parroquia así nomeada con distinta advocación: *Areas* (Santa Mariña).

Sobre a advocación, consúltese máis adiante a entrada *Santa Cristina*.

Augas de Frádegas, As

Lugar da parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante

Lugar pertencente a dous concellos e a dúas parroquias diferentes. Por un lado pertence ao concello de Antas, onde se localiza un antigo balneario, e, por outro, ao de Palas de Rei, onde se encontran antigas vivendas e, entre elas, un muíño maqueiro. Esta aldea constitúe hoxe en día unha das rutas e puntos de interese máis coñecidos da contorna.

O topónimo *As Augas de Frádegas* posúe como primeiro termo o substantivo *auga* (< latín AQUA) e como segundo o nome común *fragua* (véxase *Frádegas*). A relevancia da auga no lugar é evidente, pois alberga, como se dixo, un antigo balneario, cuxas augas posuían propiedades rexenerativas. En 1890 promoveuse a súa construción co obxecto de ofrecer terapia para combater diferentes doenzas do aparello dixestivo, do figado e da pel ou enfermidades como a reuma. O establecemento contaba coa última tecnoloxía da época, con máquinas importadas de Alemaña que se empregaban, entre outras cousas, para inhalar os vapores sulfurosos do balneario que melloraban os problemas respiratorios.

Na actualidade, os restos da edificación permítenos saber que constaba de dous andares con patio interior, unha capela e outras construcións que reflicten a arquitectura rural galega propia de finais do século XIX. Na parte baixa encóntrase unha fonte que aínda deita auga sulfurosa e á cal aínda acoden moitos veciños para tratar problemas como a dermatite.

Hoxe o topónimo figura no *Nomenclátor de Galicia* sen o artigo e propúxose a súa modificación para que conste do mesmo xeito en que se pronuncia no concello. A partir dos datos que achega esta fonte, pode dicirse que o composto non se repite en ningunha outra localidade galega. Con todo, o termo *augas* recoñécese no nome de dezaseis lugares (*As Augas Longas* en Guitiriz, *Augas Roibas* na Capela, *Santa Mariña de Augas Santas* en Allariz etc.) e o elemento *frádegas* noutros catro, un deles tamén no noso concello (*Frádegas*) e os outros tres nos de Curtis, Palas de Rei (o mesmo que o noso) e Valdoviño.

Baldriz

Lugar da parroquia de Reboredo

É moi probable que a orixe de *Baldriz* se encontre no antropónimo medieval de orixe xermánica *Baldericus*, composto por dous temas góticos ben diferenciados: *balþ-* ‘valente, audaz’ e **rikaz* ‘poderoso’. Este nome persoal empregábase con frecuencia na Galicia dos últimos tempos do primeiro milenio.

Encontramos rexistros do topónimo por primeira vez no Nomenclátor 1863-1871, onde figura como *Valdriz*.

Localízase outra aldea así denominada no concello de Cualedro e deste antropónimo proceden tamén os lugares galegos *Baldarís* (Curtis e A Estrada), *Baldariz* (Cartelle e Punxín) e *Baldrís* (Oza-Cesuras).

Barbalde

Lugar da parroquia de Arcos

Lugar cunha única vivenda que se encontra enclavada no centro da propiedade rústica. Baixo *Barbalde* subxace o resultado do xenitivo do antropónimo xermánico *Barualdus*, nome composto polo elemento *ber-*, constituído a partir de **bera(n)* ‘oso’, **baira* ‘xabarín’ ou *beran* ‘levar, traer’, mais o tema xermánico *waldan* ‘gobernar’. Este nome persoal tiña uso no noroeste hispánico nos séculos IX e X.

O testemuño máis antigo do topónimo que localizamos atópase nunha escritura do ano 939 do mosteiro de Ferreira de Pallares. Nela, unha señora de nome *Gugina* concede varias vilas ao mosteiro, entre as que se atopa unha situada no territorio de Satrexas (actual parroquia do concello veciño de Monterroso), preto do antigo monte *Summeo* e actual monte Farelo, denominada *Barualdi*, o noso *Barbalde*: “VIIIª uilla in ipso territorio prope monte Summeto que uocitant *Barualdi*, quantum in illa abeo comparato per meas cartas [...]”.

Na documentación do mesmo mosteiro consérvase un documento do século XIII en que se cita unha permuta co mosteiro de Vilar de Donas dunhas herdades en Dorra e Barbalde. Alén destes testemuños, a localidade rexístrase no Catastro de Ensenada (1752).

En Galicia existen outros dous lugares así denominados, ambos os dous como parte dun composto e situados na parroquia de Rus do concello de Carballo: *Barbalde de Abaixo* e *Barbalde de Arriba*.

Barreiro (San Cibrao)

Parroquia do concello

Barreiro

Lugar da parroquia de Barreiro

Barreiro nomea unha parroquia e un lugar do concello, aínda que a freguesía foi suprimida eclesiasticamente en 1890 e agregada á de Reboreda.

Malia que na toponimia galega abundan os topónimos *Barreiro*, *Barreiros* e similares, non sempre é posible determinar o significado orixinario de cada un deles. Algúns son derivados do substantivo *barro* e fan referencia á constitución do terreo, e outros relaciónanse cos nomes *barra* ou *barreira* e aluden á orografía. O máis probable é que o noso *Barreiro* proceda da derivación de *barro* ‘arxila, lama’, de orixe prelatina, mediante o sufixo *-eiro* (< latín *-ARIU*).

Rexístrase unha “uilla uocata Sindini que xace sub aula *sancti Cipriani* [San Cibrao, advocación da parroquia Barreiro] et sancte Marie de Oliueto” nun códice de 1163 pertencente á colección do mosteiro de Sobrado dos Monxes. De catro séculos despois, encontramos no Arquivo da Catedral de Santiago un texto que cita a Lope Taboada, un entallador que vive na cidade de Santiago, pero que é natural de *San Cibrao de Barreiro*.

Tamén consta o nome de *San Ciprián de Barreiros*, coa advocación castelaniada, no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Segundo o nomenclátor actual, en Galicia hai máis de 120 lugares (*O Barreiro*, (*Os Barreiros* e compostos. Algúns exemplos: *O Barreiro* (Pontedeume, Ribadumia, Rois, Santiago de Compostela etc.), *Barreiro* (Portas, Quiroga, Sanxenxo etc.), *O Barreiro de Abaixo* e *O Barreiro de Arriba* (Melide), *Os Barreiros* (Ortigueira, Ponteceso, Vilalba etc.), *Barreiros* (Piñor, Ribadeo, Salvaterra de Miño etc.), *Barreiros de Abaixo* (Viveiro), *As Laxas de Barreiros* (A Caniza) e outros.

A advocación da parroquia remite ao latín *SANCTU CIPRIANU* ou *CYPRIANU*, nome derivado de *cyprius* ‘de Chipre’.

Bellós

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

Bellós é un topónimo único cunha etimoloxía descoñecida. Non obstante, aínda que etimoloxicamente non poidamos establecer unha base sólida, desde o punto de vista motivacional inclinámonos por un nome de posesor que non logramos encontrar nas listas de cognómina que coñecemos.

Polo que se refire ás atestacións antigas, nun documento do mosteiro de Samos do ano 1085 atéstase unha *villa in Bellones*. Malia non estarmos completamente seguros, podemos supoñer que debe facer alusión ao lugar do noso concello, pois non se rexistra ningún topónimo igual nin semellante en todo o territorio galego. Encontramos, ademais, no Arquivo Dixital de Galicia (Galiciana) un documento do ano 1588 en que se menciona a Jácome Ferreiro e a Antonio de *Bellos*.

Observamos tamén a presenza das formas *Billós* na documentación do Catastro de Ensenada (1752) e *Bellós* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Bertosende

Lugar da parroquia da Cervela

Detrás do topónimo *Bertosende* atópase o xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Bertosindus*, integrado polos compoñentes **bert* ‘claro, brillante’ e **sinþs* ‘camiño’.

O lugar de Antas chamado *Bertosende* rexístrase, se non antes, desde 1752 na documentación do Catastro de Ensenada correspondente á parroquia da Cervela (San Miguel). Un século despois, encontramos alusións á aldea a partir do *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, a formación *Bertosende* só se rexistra en Antas de Ulla, aínda que o tema **sinþs* está presente noutros nomes persoais medievais de orixe xermánica que tamén deixaron pegada na toponimia: *Bosende* (nos concellos de Arzúa, Taboada e Vilalba), *Lebesende* (no noso concello), *Lebosende* (nos concellos de Carballo e Leiro), *Rosende* (nos concellos de Friol, Palas de Rei, Paradela, Sarria, Silleda etc.), *Tosende* (nos concellos de Allariz, Baltar e Guntín), *Troitosende* (no concello da Baña) e outros.

Cabo de Arcos

Lugar da parroquia de Arcos

Nome de lugar composto pola preposición *cabo de*, con orixe no latín *caput* ‘cabeza’, e o substantivo común *arcos* (véxase *Arcos*). A primeira parte do topónimo *Cabo de* debeu crearse a partir do significado de *cabo* como ‘extremo de’.

En 1239, nun documento do mosteiro de Vilar de Donas, menciónase o lugar: “et prior habeat medietatem totius ganati quod in *Cabo de Arcos* creauerit”. No Arquivo da Catedral de Santiago consérvase un documento posterior, do século XVI, en que se menciona o casal de *Cabodarcos*.

Segundo os datos que achega o *Nomenclátor de Galicia*, non consta este topónimo en ningún outro territorio, aínda que os seus compoñentes de maneira illada nomean outras aldeas: o termo *Cabo* encóntrase en 74 lugares galegos e *Arcos* en preto de 20. Ademais, *Cabo de* como locución preposicional está presente en numerosos topónimos compostos: *Cabo de Area* (no concello de Cabana de Bergantiños), *Cabo de Cruz* (no concello de Boiro), *Cabo de Raña* (no concello de Pazos de Borbén), *Cabo de Vila* (nos concellos de Abadín, Becerreá, A Caniza etc.) e outros.

Caira

Lugar da parroquia de Amoexa

O topónimo *Caira* é un único para o que non temos unha explicación segura. A grafía antiga do nome, *Canaria*, presente en documentos dos anos 1033, 1120, 1160 e 1165 (todos eles conservados na colección do mosteiro de Sobrado dos Monxes), permite postularmos unha posible referencia á ‘herba canaria’, relacionada con *canis* ‘can’.

Ademais das atestacións enriba referidas, no Arquivo da Catedral de Santiago custódíase unha carta de pago que Pedro Gómez de Morou, veciño e residente no lugar de *Caira*, na parroquia de Santiago de Amoexa, lle outorga a Gonzalo Morou. Verificamos tamén a presenza do topónimo no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Caldelas

Lugar da parroquia de Terra Chá

Caldelas (pronunciado con *e* aberto, como corresponde á súa etimoloxía) responde ao resultado galego dun derivado do adxectivo latino CALIDAS ‘quentes’ mediante o sufixo diminutivo *-ella*. Polo xeral, os topónimos así nomeados fan alusión aos mananciais de auga quente, aínda que neste caso non puidemos verificar a presenza no lugar dunha fonte de auga termal nin elementos relacionados.

No que concirne aos rexistros antigos, todos eles se encontran na colección documental do mosteiro de Vilar de Donas: no ano 1182 fálase de *Fernandus Sancii de Caldellas* e nos anos 1266 mais 1285 cítase *Caldelas*. O topónimo figura, ademais, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Os concellos de Leiro, Ponte Caldelas, Portomarín e Vedra recollen tamén un lugar *Caldelas* e non debemos esquecer nomear a parroquia de *Caldelas de Tui*, tamén chamada na documentación *Caldelas de Miño*.

Campo, O

Lugar da parroquia de Dorra

Este é un dos topónimos para os que se propuxo unha modificación con respecto á forma actual que consta no *Nomenclátor*. A mudanza ten que ver coa adición do artigo, tal e como aquí o reproducimos, co obxectivo de que sexa fiel á fala local.

O nome *campo* procede do latín CAMPUS e primitivamente designaba un terreo extenso que se encontraba fóra do poboado. Os significados actuais de ‘superficie extensa de terra máis ou menos plana, onde non hai vivendas e que en xeral se pode dedicar ao cultivo’ e ‘terreo que non se dedica ao cultivo, onde nace herba’ que recolle o DRAG son innovacións romances.

É frecuente que os topónimos así nomeados sinalen espazos centrais dunha poboación en que se celebran actos comunais (reunións, festas, feiras etc.). É o caso desta localidade, pois cada 25 de xullo ten lugar o día da festa dedicado ao patrón da parroquia, o apóstolo Santiago.

Atestamos por primeira vez o nome de lugar no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz sen o artigo.

En Galicia rexístranse case 400 lugares (*O Campo* e compostos como *Camporredondo* (Baralla), *O Campo da Eirexe* (Chantada), *O Campo da Pedra* (Arteixo), *O Campo Verde* (Alfoz) e similares.

Campo das Antas, O

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Para os dous constituíntes deste topónimo composto véxanse as entradas correspondentes: *O Campo* e *Antas de Ulla*.

Malia que na actualidade non temos certeza, a tradición popular conta que este lugar se caracterizou nun pasado pola gran cantidade de antas que albergaba. A construción nel dunha capela destinada ao culto conduciu á cristianización do topónimo, dando lugar ao *Campo das Santas*. A súa designación foi propiciada pola falsa segmentación do artigo (*campo das/antas* é igual foneticamente ca *campo das/santas*). Curiosamente, a finais do século XX acabou construíndose neste territorio o actual cemiterio parroquial da vila de Antas.

O núcleo de poboación que recibe este nome non o encontramos no Catastro de Ensenada (1752) nin no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz. Tampouco consta nos nomenclátors do século XX nin no nomenclátor actual. Daquela, expresouse a vontade de incluílo na próxima edición.

Na freguesía de Augasantas do concello de Cerdedo-Cotobade encóntrase a localidade *O Campodanta*.

Campo de Chao

Lugar da parroquia da Agüela

Na actualidade, o *Nomenclátor de Galicia* recolle como lugar da parroquia da Agüela o topónimo Campo do Chao. Porén, debido a que esta forma non se corresponde coa empregada pola veciñanza do concello, propúxose a súa modificación á forma local Campo de Chao.

Para o primeiro termo, *Campo*, consúltese a entrada *Campo, O*. O segundo termo, *Chao*, procede do adxectivo latino PLĀNUS ‘plano’, ‘chan’, que posteriormente se substantivou. É, pois, un orotopónimo que reflicte a configuración orográfica do lugar que recibe o nome. Posiblemente sexa este o sitio máis plano da parroquia da Agüela.

A documentación máis antiga que encontramos do topónimo localízase no Catastro de Ensenada (1752), onde aparece citado como *Campo de Chao*. Tamén o rexistramos nos nomenclátors dos anos 1930 e 1940 do mesmo xeito.

Este composto é exclusivo do noso concello, pero os seus compoñentes *Campo* e *Chao* forman parte de moitas outras localidades galegas. Algúns exemplos: *O Campo* (Abadín, Arteixo, Caldas de Reis etc.), *O Chao da Aldea* (Fene), *O Chao de Pousadoiro* (Ribeira de Piquín), *Chao de Vila* (Becerreá), *Souto Chao* (Cariño) e outros.

Caracocho, A

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Para a análise do topónimo *A Caracocho*, pronunciado con *o* aberto, convén termos en conta que lle dá nome a unha zona do concello poboada por carballas moi grandes, é dicir, carballos que teñen as cachopas vellas e moi anchas e con ocos no seu interior. En Antas, estas árbores reciben a designación de *caracochas*. Neste sentido, o DRAG define o termo como un ‘oco ou cavidade relativamente grande no toro dunha árbore’ ou ‘toro dunha árbore que presenta este oco ou cavidade’.

A mesma voz aparece recollida nos dicionarios tamén como *cacharoca*, *cachirofa*, *cachopa*, *cantarocha*, *caroca*, *carroca*, *carnoca*, *carocha*, *carrocha* etc., variantes aparentemente relacionadas desde o punto de vista etimolóxico, pero de orixe descoñecida. En castelán existe o termo *caroncho* ‘carcoma de la madera’ (Corominas) que podería ser parente, pero é tamén de etimoloxía dubidosa.

En territorio galego, concretamente na parroquia de Ceboliño do concello de Ourense, rexístrase o lugar das *Caracochas*. Ademais, en Galicia Nomeada (plataforma colaborativa para a colleita, xeorreferenciación e difusión da microtoponimia galega e de toda a tradición oral vinculada a ela) figuran seis lugares chamados *A Caracocho* ou *As Caracochas* e un masculino *O Caracocho*.

Carballo, O

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

O Carballo provén da forma *CARVALIU con base na voz prelatina *carba*. Aínda que xeralmente os lugares chamados (*O*) *Carballo* adoitan estar motivados polo valor referencial que se lle concedeu a unha única árbore, a nosa aldea caracterízase por unha forte presenza da especie *Quercus robur*.

Non contamos con atestacións antigas para este nome de lugar, pero si que está presente no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz coas grafías *Caruallo* e *Carballo* respectivamente.

Estamos ante un fitotopónimo moi común na toponimia galega representado por máis de 100 localidades no *Nomenclátor de Galicia*. Ademais, *Carballo*

constitúe un dos apelidos máis frecuentes de Galicia e en Antas conta con 44 portadores segundo a *Cartografía dos Apelidos de Galicia* (CAG).

Carreira, A

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Entre os nomes das vías de circulación tradicionais máis coñecidas atópanse a *carreira* e a *corredoira*, hoxe persistentes en diferentes concellos galegos cun uso toponímico.

O nome de lugar *A Carreira* ten a súa orixe no sintagma latino (VIA) CĀRRĀRĪA, en que CĀRRĀRĪA é o feminino do adxectivo *carrarius*, derivado do substantivo *carru* (> galego *carro*), un termo céltico que penetrou no latín. Así pois, unha (VIA) CĀRRĀRĪA é un camiño feito para a pasaxe de carros. Esta descrición do lugar faille xustiza á realidade, xa que é un sendeiro estreito de moi pouca lonxitude que une o lugar de Castrillón co de San Martiño de Vilapoupre.

Só logramos encontrar esta aldea testemuñada no Nomenclátor 1863-1871. Non figura nin no Catastro de Ensenada (1752) nin no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *A Carreira* noutros 44 municipios galegos, fronte á forma plural *As Carreiras*, que se encontra nos concellos do Barco de Valdeorras, Lalín, Mañón, Monfero e A Pastoriza. Tamén encontramos ambas as dúas formas (singular e plural) sen o artigo feminino determinado: *Carreira* en Ames, Padrenda, Pontearreas, Taboada e Zas; e *Carreiras* en Lalín, Lobeira e Pontecesures. É importante non esquecermos os nomes de lugar compostos en que intervéen este hodónimo, como *Bocacarreira* (Begonte), *A Carreira Vella* (Outeiro de Rei) ou *Ponte Carreira* (Frades).

Carreiros, Os

Lugar da parroquia de Dorra

Aínda que os topónimos *Os Carreiros* e *A Carreira* derivan do substantivo *carro* (véxase *A Carreira*), o feminino conservou un significado máis parecido ao primitivo, “camiño axeitado para a pasaxe de carros”, mentres que o masculino experimentou un proceso de especialización co significado de “camiño angosto axeitado para a pasaxe de persoas e gando, mais non para carros”.

Na documentación da parroquia de Senande conservada no Catastro de Ensenada (1752) encontramos unha referencia á *fuelle dos Carreyros*. Tamén consta o topónimo no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* acolle, ademais, os lugares *Os Carreiros* na parroquia de Antas do concello pontevedrés da Lama e *Carreiros* na freguesía da Balsa do concello lucense de Muras.

Casa de Naia (Santa María)

Parroquia do concello

Casa de Naia

Lugar da parroquia de Casa de Naia

O lugar de *Casa de Naia* foi moi popular polo Entroido que se celebraba nas súas corredoiras. Desde unha data moi antiga ata aproximadamente o ano 1950 participaban nel activamente todos os veciños e veciñas, entre os que destacan Pepe do Cruceiro, Antonio do Carneiro, Antonio de Dourado e Ramón de Bispo. Nesta celebración era habitual representar os distintos oficios, así como tamén facer coplas de cego dedicadas ás mozas e mozos de todo o concello.

Desde o ollar etimolóxico, recoñecemos neste topónimo o substantivo común *casa* (< latín *CASA*) e o nome do seu suposto posuidor: *Annaia* ou *Anaia* (nome persoal masculino). A orixe do antropónimo *Anaia* remóntase ao vasco *anai(a)* ‘irmán’ e lembra ao que vimos na entrada de *Aboi*: algúns nomes de parentesco eran empregados como persoais en sinal de respecto ou amor.

Esta aldea adopta diferentes grafías na documentación medieval: *casam de Anaia* nun texto de 1233 do mosteiro de Santa María de Montederramo (“acta sunt hec apud *casam de Anaia* coram domino episcopo”); *Cas Denaya* nun pergameo de 1254 do mosteiro de Santa María de Ferreira de Pallares (“et per uicarios Johannem Donniz de Castineyra et Dominicum Didaci de Outiom de *Cas Denaya*”); *Casdanaya* en dous documentos de 1393 do mosteiro de Vilar de Donas (“damos e outorgamos a foro e aueruamos a uos Martin Rodrigues, clerigo de *Casdanaya* dous casares que o monesterio ha en Suar, sub signo de Sancta Maria de *Casdanaya*”); e *Kasdanaya* nun códice sen data do mosteiro de Sobrado dos Monxes (“et fuit testaio de Golmaro, quam atestauit sancte Marie de *Kasdanaya*”).

Dous séculos despois, nun texto do ano 1566 conservado no Arquivo da Catedral de Santiago, cítase unha venda que realiza Cristóbal López, veciño de Noia, a Juan Vidal de todo o territorio que lle pertence na parroquia de *Santa María de Casa de Naia* por trece ducados. Máis tardiamente encóntranse referencias ao topónimo no Catastro de Ensenada (1752): “de *Casa de Naya* de allí al molino da Peneda de allí al Puente Pedriña”; “Gregorio Barrio vecino deesta feligresia de *Santa María de Casa de Naia*” e outras. Tamén consta *Casa de Naya* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

En Galicia, os topónimos compostos pola voz *casa* e derivados son extraordinariamente frecuentes (arredor de 700 aldeas) e o termo *Naia* rexístrase nos concellos de Arteixo, Cambre e Vigo.

Sobre a advocación da parroquia, véxase a entrada *Alvidrón*.

Casforno

Lugar da parroquia de Dorra

No topónimo *Casforno*, o termo *casa* (< latín CASA) aparece modificado polo substantivo *forno* (< latín FŪRNU). A pesar de que *Furnus* foi un nome persoal latino, cremos máis factible que o nome de lugar se relacione cunha casa que no pasado destacou por ter un forno. A existencia do apelido *do Forno* mostra que *Casforno* debeu ser en orixe *Casa do Forno* e perdeu o nexo preposicional.

Verificamos no Catastro de Ensenada (1752) o nome de dous homes que habitan nun lugar do concello denominado *Forno*: *Agustín do Forno* e *Domingo do Forno*. Malia non termos ningún outro indicio en que apoiarnos, non podemos evitar relacionalo co topónimo presente.

No territorio galego, a voz *forno* está presente noutras 36 entidades de poboación e, no que respecta á microtoponimia, pasan de 1 000 os topónimos rexistrados na plataforma Galicia Nomeada que conteñen este substantivo.

Casilmoure

Lugar da parroquia de Amoexa

Casilmoure é un nome de lugar composto de etimoloxía parcialmente dubidosa. Parece verosímil que o segundo compoñente, *moure*, remita a MAURI, xenitivo do nome persoal latino *Maurus*. O primeiro termo, *Casil*, é unha voz galega definida polo DRAG como unha ‘caixa do tear dividida en varios compartimentos nos que vai cadanseu nobelo que lle dá fío á urdideira’, significado que pouco ou nada acae para o topónimo. Nicandro Ares (2009) propón a comparanza co salmantino *casillo* (de *casa*) “corral pequeno para el ganado en medio del campo”, que en galego sería *caselo.

Nun documento da catedral de Mondoñedo de 1122 aparece unha muller chamada *Cassilda* (*Pumar quem tenet Cassilda de Fonte*), rexistro que tenta a pensar nunha *Casilda Moure*, aínda que é problemático porque debeu de ser un nome moi pouco común. No Catastro de Ensenada (1752) menciónase o *horno de Casil Moure* e Pascual Madoz cita o lugar no seu *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850).

A formación composta *Casilmoure* só existe no noso concello. Non figura ningún outro *Casil* no *Nomenclátor de Galicia*, pero o antropónimo dáse noutros lugares como *Moure Grande* e *Moure Pequeno*, no concello veciño de Taboada.

Casteda

Lugar da parroquia de Queixeiro

Resultado do latín CASTANĒTA, derivado do substantivo latino *castanea* (> gal. *castaña*) co sufixo -ĒTA (creador de substantivos colectivos), a partir da caída do

-N- intervocálico e dunha redución silábica: CASTANĒTA > *Castãeda* > *Castẽeda* > *Casteda*.

En relación coa transcendencia da castaña, Navaza (2006) di que “antes da chegada da pataca, as castañas ocupaban un lugar primordial na alimentación, e na economía de Galicia a árbore que as produce constitúe unha das especies máis importantes da nosa flora”.

O primeiro rexistro do topónimo localizámolo nun documento do Catastro de Ensenada (1752) en que se menciona o “molino de *Casteda* que pertence de medias a Antonio García y Juan de Boán, vezinos de esta feligresía”. O nome de lugar está presente, asemade, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Casteda é tamén un lugar da parroquia de Arcos (Chantada) e na freguesía de Esporiz (Monterroso) rexístrase unha aldea chamada *As Castedas*. Ademais, nos concellos de Boqueixón, Ordes e Tordoia encóntrase o topónimo *Castenda*, derivado do mesmo étimo.

Castrillón

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Nome de lugar que se explica como un derivado do latín *castrum* (véxase *O Castro*) mediante os sufixos diminutivos *-iliu* e *-one*. Daquela, o seu étimo pode reconstruírse como un antigo *CASTRILIONE cunha evolución fonética perfectamente regular. *Castrillón* alude, polo tanto, a un castro de pequenas dimensións. En Antas de Ulla, como vimos na descrición, hai unha forte presenza da cultura castrexa a través de máis dunha ducia de castros.

Nas fontes documentais antigas hai varios *Castrilione* desde o século X, pero non é posible determinarmos se algún deles se corresponde ou non co de Antas.

En Galicia rexístranse outros quince lugares (*O*) *Castrillón* nos concellos de Alfoz, Arzúa, Cangas, Carballo, Castro de Rei, Cerdido, Coirós, O Corgo, Lugo, Ortigueira, A Pastoriza, Tordoia, Val do Dubra e Vilarmaior. Esta mesma estrutura morfolóxica podemos vela noutros topónimos galegos: (*O*) *Cotillón* (de *coto*) en Abadín, Fene, Lugo, Monfero, Ourel, Pantón, As Pontes de García Rodríguez, Valdoviño e Vilalba; (*O*) *Montillón* (de *monte*) en Begonte, Castro de Rei e A Estrada; *Pontillón* (de *ponte*) en Agolada, Betanzos, Coristanco, Padrenda, Pontearreas, Salvaterra de Miño e Santiago de Compostela; e (*O*) *Torrillón* (de *torre*) en Cospeito, Foz, As Pontes de García Rodríguez e Xove.

Castro

Lugar da parroquia de Areas

Castro, O

Lugar da parroquia de Santo Estevo do Castro de Amarante

O Castro vén da voz latina CASTRU ‘campamento fortificado’. A variedade semántica desta voz nos rexistros latinos altomedievais condénsase nunha serie de valores primordiais: podía facer referencia a entidades de poboación herdeiras dos asentamentos prehistóricos; a antigos castros repoboados ou reutilizados con obxectivos estratéxicos; a fortalezas erixidas ao ritmo da colonización; e, como consecuencia dun proceso metonímico, a calquera outeiro ou elevación do terreo en que houbera ou puidese haber algunha fortificación.

Este lugar atéstase polo menos desde 1569 nun documento do Arquivo da Catedral de Santiago en que se menciona a Juan García do *Castro* e a Pedro García de Fonfría, dous veciños do concello de Antas. *O Castro* encóntrase tamén no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

No nomenclátor supéranse os 400 resultados toponímicos para os derivados do latín CASTRUM. En Galicia existen algo máis de 6 000 persoas apelidadas *Castro*, das que 34 residen en Antas segundo os datos que proporciona a *Cartografía dos apelidos de Galicia* (CAG).

Cervela, A (San Miguel)

Parroquia do concello

Cervela, A

Lugar da parroquia da Cervela

O topónimo *A Cervela*, pronunciado con *e* aberto, semella estar emparentado coa familia léxica do animal *cervo* (< latín CĒRVU). Porén, esta hipótese é altamente improbable, pois se os colonos galaicorromanos quixesen referirse a un lugar frecuentado por estes mamíferos ruminantes, tiñan á man formas de uso habitual como *cervarius*, *cervalis* e incluso *cervinus*, que deron lugar aos topónimos galegos *Cerveira* (Xermade), *Cerveiro* (Cospeito), *Cerval* (Amoeiro e Begonte) e *Cervás* (Ares).

Ademais, resulta pouco verosímil que esta localidade encontre a súa motivación na forma feminina e diminutiva do substantivo *cervo* sen formar parte dun sintagma toponímico máis amplo como *Fonte dos Cervos* (Palas de Rei), *O Rego da Cerva* (Cospeito), *Vilar de Cervos* (Vilardevós) e outros. Así, xa que algúns nomes de lugar similares (*Cervantes*, *Cervaña*, *Cervo*, *Cérvora* etc.) se xustifican como hidrotopónimos prerromanos, é posible que *Cervela*, composto por raíz prelatina e sufixo diminutivo latino, aluda tamén a un curso fluvial.

No que se refire ás atestacións medievais, o primeiro rexistro do topónimo atópase nun escrito do ano 1009 do mosteiro de Samos en que se constata a forma

Cervelam. Deste mesmo mosteiro custodiábase outro testemuño máis tardío, do ano 1091, en que se menciona unha *villa Cervela*.

Encontramos un escrito do século XVI conservado no Arquivo da Catedral de Santiago en que o mosteiro compostelán de Santa Clara lle pide ao señor Antonio de Lemos o préstamo de *San Miguel de A Cervela* e da igrexa de Santa María de Leborei. No Catastro de Ensenada (1752) cítase o veciño *Miguel da Zerbela*, e o topónimo (como parroquia e lugar) figura no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz. Neste libro dise que a freguesía comprende os lugares e casaríos de Abeledo, Castroagude, Cerbela, Frugille, Iglesia, Noilán, Pedregosa, Penajubeira, Penela, Pazo, Reis e Seija. Non obstante, a maioría deles son hoxe descoñecidos para nós e as localidades actuais da Cervela son cinco: Bertosende, A Cervela, A Costa, O Pazo e Quintela.

En territorio galego encontramos outra parroquia e outro lugar así designados no concello do Incio.

A etimoloxía da advocación da freguesía, *Miguel*, provén en última instancia do hebreo *Mikha'el*, a partir dunha expresión para nomear a Deus: *mi kha El* 'quen coma Deus'. Do hebreo pasou ao grego e despois ao latín como *Michael*.

Chacín

Lugar da parroquia de Santo Estevo do Castro de Amarante

En *Chacín* encontramos o resultado patrimonial dunha (VILLA) FLACCĪNĪ(Ī), en que se observa o xenitivo do antropónimo *Flaccin(i)us*. É un derivado do cognome latino *Flaccus*, do adxectivo *flaccus* 'fraco' por medio da suma do sufixo diminutivo e hipocóricístico *-inus*. Machado (1993) liga o *Chacín* galego e o *Chacim* portugués ao antigo substantivo *chacim* 'porco', proposta que consideramos inverosímil.

Con todo, é interesante termos en conta que testemuñamos en documentos do tomo de Celanova e en fontes documentais do reino de Asturias o antropónimo *Placinus* e, ademais, xa consta *Placini* como topónimo: *villas nominibus Ripella et Placini et Rekeisso* (1058), *de ualle Placini usque ad fonte Sabanaria* (822).

O rexistro máis temperán que puidemos atopar deste topónimo é do século XIX, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz.

Á parte do de Antas, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Chacín* nos concellos de Amoeiro, Carballo, Mazaricos (aquí, ademais, dáse o composto *Vilariño de Chacín*), Ribeira e Riotorto.

Chapeleira, A

Lugar da parroquia de Dorra

A *Chapeleira* é un derivado formado co sufixo *-eira* (< latín *-ĀRĪA*). O máis probable é que derive de *Chapela*, nome de lugar que parece un diminutivo de *Chapa*, tamén topónimo.

O apelativo *chapa* ‘lámina de grosor uniforme de calquera material duro’ é unha voz galega, portuguesa e castelá de orixe incerta que Corominas no *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* liga a *clap* ‘roca, penedo, seixo’, especialmente cada un dos diseminados por unha ladeira de montaña que representan unha base **klappa* de xénese descoñecida.

A *Chapeleira* é un único en Galicia. No concello pontevedrés de Silleda rexístrase un lugar e mais unha parroquia nomeadas *Chapa*.

Chorente

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

A orixe do topónimo *Chorente*, pronunciado con *e* aberto, está no xenitivo FLORENTII do nome persoal *Florentius*, derivado de *florens*, *-entis*, participio presente de *floreo* ‘florecer’: ‘que florece’.

Na documentación do Catastro de Ensenada (1752) cítase un *muiño de Chorinte* e o *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz (1845-1850) recolle o topónimo.

Esta forma repítese nos concellos de Bóveda, Meis, Muxía, Rianxo e Santiago de Compostela.

Cibreiro, O (San Miguel)

Parroquia do concello

Cibreiro, O

Lugar da parroquia do Cibreiro

O *Cibreiro* pode encadrarse no tema do *acivro* (> latín AQUIFŎLIU) e remitir, así, a un antigo **(a)civreiros*; ou definirse como un zootopónimo derivado de *cebros*, do latín EQUIFĒRU > ECIFĒRU ‘cabalo salvaxe’. A constatación de que a forma maioritaria dos veciños do concello para se referiren á árbore silvestre do *Ilex aquifolium* é *acivro* (e non *acevo*) ligada ao descoñecemento sobre se nun pasado existiron aquí cabalos feros fai que encadremos o noso *Cibreiro* no grupo dos fitotopónimos, moito máis numeroso que o dos zootopónimos en todo o territorio galego.

Confirmamos a presenza deste nome por primeira vez nun pergameo de 1260/1269 (dificultade para esclarecer a última cifra no soporte orixinal do texto) conservado na documentación do mosteiro de Ferreira de Pallares: *Andreu Fernandi de Zeureyro*. Nun texto de 1293 do mosteiro de Oseira cítanse varios veciños do concello, entre os que figura o clérigo *Duran Perez de Zevreyro*.

No Catastro de Ensenada (1752) cítase o nome da parroquia unhas veces con artigo e outras sen el: *San Miguel do Cebreiro*, *San Miguel de Zebreiro*, *O Cebreiro* etc. Este feito faínos pensar que xa por esta época debía existir flutuación no

emprego ou non do artigo como parte do topónimo. A versión actual do *Nomenclátor de Galicia* recolle o topónimo *Cibreiro*, sen o artigo, de maneira que para a súa próxima edición propúxose a inclusión deste elemento, tal como o citamos neste libro, pois entre os habitantes do concello é frecuente a denominación do lugar como *O Cibreiro*. A primeira atestación que encontramos da forma *Cibreiro*, con *-i-* (e non con *-e-*), localízase no Nomenclátor 1863-1871.

Como nome de lugar, (*O*) *Cibreiro* é un topónimo característico dos concellos de Boborás, A Estrada, Friol e Guitiriz. A variante con *-e-*, (*O*) *Cebreiro*, consta nos municipios da Caniza, Pedrafita do Cebreiro e O Pereiro de Aguiar. Tamén existe a parroquia de *Cebreiro* (San Xiao) no concello coruñés do Pino.

En canto á advocación da freguesía, consúltese a entrada *A Cervela*.

Coelleira, A

Lugar da parroquia de Dorra

A partir dunha revisión da edición vixente do *Nomenclátor de Galicia*, propúxose modificar o topónimo oficial *A Colleira* pola denominación local *A Coelleira*, ás veces tamén *A Cualleira*.

Este nome de lugar é un derivado de *coello*, do latín CUNICŪLU, co sufixo *-ARIA* (> gal. *-eira*), motivado probablemente por ser un territorio con abundancia de coellos. Esta hipótese resulta bastante plausible, posto que todo o termo municipal de Antas foi e é moi rico en especies cinexéticas.

O primeiro e único testemuño que conseguimos obter desta aldea figura no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz baixo a forma *Colleira*. O autor deste dicionario clasifica o topónimo como un lugar da parroquia de Senande, mentres que hoxe o NG sitúao na de Dorra.

Nos municipios de Lugo e Silleda existe outro lugar chamado *A Coelleira* e en Antas contamos co microtopónimo *A Cualleira de Aló* na parroquia de Alvidrón, cuxa xeolocalización pode consultarse na aplicación *Galicia Nomeada*.

Corgo, O

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Corgo, pronunciado con *o* aberto, é un vocábulo técnico da minería aurífera luso-galaica derivado do hispano-latino CŌRRŪGU, voz de natureza prerromana. Na actualidade, o termo recóllese no DRAG co significado, entre outros, de ‘represa natural ou artificial no curso dun río’. Este claro valor hidronímico vese reflectido neste lugar do concello de Antas a través da forte presenza do río Ulla.

Lugar do Corgo
na parroquia de Vilapoupre
(San Martiño)

A primeira ocorrencia que encontramos do topónimo está no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Na actualidade existen en Galicia once lugares (*O/Os*) *Corgo(s)* e mais o composto *O Porto do Corgo* no concello da Capela (A Coruña).

Costa, A

Lugar da parroquia da Cervela

O topónimo *A Costa*, pronunciado con *o* aberto, lígase co substantivo homónimo *costa*, derivado do latín *CŎSTA* ‘costela’, ‘costado, lado’, que serve para designar a ‘ladeira dunha montaña’ ou un ‘terreo pendente’. Trátase, pois, da aplicación metafórica dunha parte do corpo á orografía. Este lugar do concello caracterízase, de certo, por estar inclinado en pendente.

O testemuño escrito máis antigo que temos deste nome de lugar procede do Catastro de Ensenada (1752), onde se cita *Santiago da Costa*.

Trátase dun topónimo moi habitual no territorio galego e dáse de maneira illada ou en formacións compostas como *A Costa de Xan* (Fene), *Costa da Zapateira* (Cospeito), *O Fondo da Costa* (Cervantes) e outros.

O apelido *Costa* ten máis de 8000 ocorrencias en Galicia, con certa presenza nos concellos do centro, onde se atopa o de Antas con 38 portadores.

Coto, O

Lugar da parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante (Santa Mariña)

O Coto, articulado con *o* pechado, remite á voz común *coto* ‘parte máis alta dun monte, que ten forma cónica’ segundo o DRAG. É comunmente admitida a súa orixe prelatina na voz *COTTO*.

Temos rexistros da aldea desde o ano 1752 a partir da documentación do Catastro de Ensenada e o topónimo figura tamén no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra máis de 150 topónimos (*O*) *Coto* mais compostos como *Coto de Pedra* (Baleira), *O Coto Pequeno* (Covelo), *Coto de Xunqueira* (A Fonsagrada) e outros.

Preto de 1 000 persoas en Galicia levan o apelido *Coto* e o concello de Antas está entre os que presentan a maior porcentaxe de persoas así apelidadas.

Cruceiro, O

Lugar da parroquia de Cutián

Lugar da parroquia de Terra Chá

No concello de Antas de Ulla existen dúas localidades denominadas *O Cruceiro*, unha na parroquia de Cutián e outra na de Terra Chá. Este topónimo alude á existencia dun cruceiro ou cruz de pedra nas encrucilladas, nas beiras dos camiños, nos adros das igrexas ou nos lindes parroquiais.

O lugar da freguesía de Cutián relaciónase coa presenza dunha cruz de pedra grande, mentres que o de Terra Chá vincúlase cun cruzamento de camiños (de alí pártese cara aos lugares de Caldelas, San Xurxo, Peibás, Santiso e Vilanune). Resulta evidente que o nome é un derivado do substantivo *cruz* (< latín *CRUCE*) por medio do sufixo *-eiro* (< latín *-ĀRĪU*).

Non encontramos ningún rexistro deste topónimo na documentación que consultamos.

O *Nomenclátor de Galicia* achega case 150 resultados (*O/Os*) *Cruceiro(s)* e máis compostos como *O Cruceiro Novo* (Baiona), *Lomba do Cruceiro* (Ponteareas), *Terreo dos Cruceiros* (Palas de Rei) e similares.

Cutián (San Xoán)

Parroquia do concello

Cutián

Lugar da parroquia de Cutián

Este topónimo nomea en Antas de Ulla unha parroquia e un lugar (a freguesía foi suprimida eclesiasticamente, pero segue a figurar en fontes civís).

Desde o punto de vista etimolóxico, sería posible postular que *Cutián* provén, igual que o portugués *Cotiães*, do xenitivo *COTTILANIS do diminutivo *Cottila de *Cotta*, como supuxo Piel (1936-1948) e recolle Machado (1993). Pola contra, o profesor José Luís Pensado indica que *Cutián* provén do acusativo *COTTILANEM e engade que, malia carecermos de documentación que o acredite, tamén se podería

chegar ao mesmo resultado a partir do xenitivo de *Cautianus*: CAUTIANI > *Coutian* > *Cotián* / *Cutián*.

Esta localidade de *Cutián* encontrámola documentada desde o ano 1280 baixo a forma *Cotyam* nun documento do mosteiro de Ferreira de Pallares. Case un século despois, en 1376, rexístranse noticias sobre o veciño *Afonso Peres, de Cutyan* nunha escritura conservada na colección documental do mosteiro de Vilar de Donas. Testemuñamos esta freguesía tamén no século XVI nun texto do Arquivo da Catedral de Santiago en que se cita a Pedro García, veciño de *San Xoán de Cutián*.

O topónimo figura, así mesmo, no Catastro de Ensenada (1752) e mais no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz. Nesta última obra dise que *Cutián* se compón dos lugares e casais de Cutián, Fonfría, Martín, Muras e Penela, listaxe da cal na actualidade hai que suprimir Muras (nome sobre o que non encontramos ningunha información e pensamos que pode ser un erro por *Ourás*, lugar do concello próximo á parroquia de Cutián) e engadir O Cruceiro.

É un topónimo pouco difundido no territorio galego, pois só se dá noutros dous concellos: *Cutián* en Cerdedo-Cotobade e *Cutián de Abaixo* en Oza-Cesuras.

Para a advocación da parroquia, véxase a entrada *Antas de Ulla*.

Dorra (Santiago)

Parroquia do concello

Dorra

Lugar da parroquia de Dorra

O único *Dorra*, pronunciado con *o* pechado, ten unha orixe prelatina. Destaca pola súa importancia histórica, pois figura nun escrito do ano 572 do *Liber Fidei Sanctae Bracarensis Ecclesiae*, un manuscrito en que se establece a delimitación oficial de once circunscricións territoriais da diocese de Lugo. Nel menciónase *Durria* como límite dun dos condados, o *Comitatus Durriensis*, estremeiro cos de Pallares (*Pallarensis*), Deza (*Decensis*) e A Ulloa (*Ulliensis*). O texto primitivo é o que segue:

Octavus comitatus Durriensis dicitur. Levat se in Monte Summo, et vadit per ipsos terminos que sunt inter comitatus Decensem et Durriensem usque in flumine Ullia. Et de alia parte levat se in Monte Aucto et vadit ad Portelam de Linares, et pertransit ad Mamola de Gutilanes, et deducitur ad illa Aspera super Carcelli, et inde ad Covello et recta linea ad Castro Temondi transiens super Monte Calvo veniens ad illas Cruces que estant inter Ulliola et *Durria* et pervenit in directum ad Castrum Lutoso, et inde ad illo Castro de Rio de Lua, et inde vertitur ad illas Cruces ubi determinatur *Durria* et Ulliola exiens in directum ad Lardarios Castrum deveniens ad Castrum Martiniani et inde ad Gutilani usque

ad Baratroi, veniens ad Montem Porrino iuxta Leporario super Ulliola, in directum vadens ad Aquam Ulliae ubi finitur.

Trátase dun documento que destaca o valor da parroquia de Dorra como enclave de paso cara a lugares de relevancia naquela altura.

Porén, a súa motivación é dubidosa para nós. Nicandro Ares (2011) ten en conta a variante antiga *Durria* para ligar o topónimo co antropónimo *Durrius*, variante de *Durius*, que ademais de nome persoal foi tamén nome de río (gal., port. *Douro*, cast. *Duero*) a través dun radical indoeuropeo **dheu-* ‘correr, fluír’.

Ademais da atestación enriba referida, a máis antiga do concello, *Dorra* rexístrase no testamento maior do bispo Odoario do ano 747 (“et in *Dorra* Sancto Christophoro de Novelua cum suas villas, et familia ab integro”) e en moitos outros textos da época antiga. O cóengo lucense García Conde expón no *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Lugo* (1898-1922) que entre os condes que asistiron á consagración da igrexa de Santiago en 899 figura un *Veremundos torrensis comes*, que debe lerse *dorrensis comes*, isto é, conde de Dorra, non de Torres. Na colección diplomática altomedieval de Galicia encontramos un texto de 1074 en que se cita unha *uilla qui est in territorio de Dorra, uocitata Riba Ullie*. Nos arquivos do mosteiro de Sobrado dos Monxes consta un rexistro de 1160 que menciona o lugar de “*Dorra*, subtus castro de Monegia, pernominata Canaria, sub aula sancti Iacobi de Amonegia, discurrente riuulo Ullia”.

O Arquivo da Catedral de Santiago custodia un documento de 1630 en que Antonio Mosquera lles concede a Juan Vázquez, Juan da Rúa e Domingo da Ribeira 95 fanegas de centeo que lle pagan de renda no couto de *Santiago de Dorra* durante un ano polo prezo de 2817 reais. Tempo despois, no Catastro de Ensenada (1752) cítase a *Pedro do Pazo vecino de Santtiago de Dorra* e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz tamén se recolle o topónimo.

Para a advocación da parroquia, véxase a entrada *Amoexa*.

Eirexe, A

Lugar da parroquia de Facha

Lugar da parroquia de Olveda

A *Eirexe* trátase dun topónimo presente en dúas parroquias do concello: Facha e Olveda. Chegou ao galego a través do latín vulgar *ECLĒSĪA*, clásico *ecclesiam* ‘reunión dos veciños’, ‘assemblea dos primeiros cristiáns para celebrar o culto’, ‘lugar en que este se celebra’. Segundo Antón Santamarina (2008), hai dúas posibles explicacións que xustifican o mantemento do *-e-* no nome de lugar: unha é a continuidade dun xenitivo latino e outra a palatalización do *a-* por influxo do *-x-*, un fenómeno frecuente en galego.

O máis habitual é que as aldeas así denominadas se sitúen no mesmo espazo en que se encontra a igrexa parroquial, como ocorre nos lugares seoanenses. Unha particularidade da igrexa de Facha é que conserva un reloxo de sol.

O primeiro e único testemuño que encontramos destes topónimos é do século XIX no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz baixo a forma castellanizada *Iglesia*.

A Eirexe e as variantes (con e sen artigo) *Eirexa*, *Airexe*, *Airexa*, *Irex*a, *Irex*e, *Grixa* e *Igrexa* constitúen o grupo de topónimos máis abondoso en Galicia. Relacionados cos anteriores, encontramos os derivados *Grixó* (nos concellos de Moraña, Padrenda, Ramirás, Salvaterra de Miño e Touro), *Grixoa* (nos concellos de Santa Comba, Viana do Bolo e Vimianzo) e *A Grixoá* (no concello de Carballedo) mais sintagmas toponímicos como *Traseirexe* (Arzúa), *O Campo da Eirexe* (Chantada), *Rabal da Eirexa* (Celanova), *Campo da Eirexa* (Pantón) e similares.

É interesante apuntarmos que o apelido derivado da voz *igrexa* experimentou en Galicia unha forte castellanización, xa que se rexistran case 60 000 persoas apelidadas *Iglesias* ou *Iglesia* e só cinco recuperaron a forma galega estándar *Igrexas* ou *Igrexa*. Ademais de seren apelidos detoponímicos, *Igrexa(s)* e *Iglesia(s)* son tamén apelidos administrativos, é dicir, aqueles que se lles poñían a cativos de filiación descoñecida ou carentes de apelido.

Ermida, A

Lugar da parroquia de Olveda

O lugar da *Ermida* é o máis afastado de toda a parroquia de Olveda e o seu nome provén do latín *ĒREMĪTA*, derivado do adxectivo *eremus* ‘deserto’, adaptación tardolatina do termo grego *eremos* ‘deserto, solitario’.

Actualmente, segundo o DRAG, a voz *ermida* fai referencia a unha ‘igrexa pequena, situada xeralmente lonxe ou fóra dun núcleo de poboación, onde se venera un santo ou unha reliquia’. É posible que nun tempo pasado existise unha antiga capela neste lugar de Antas. Hoxe en día, esta zona caracterízase por ser un lugar frondoso e aproveitable para a agricultura.

No Catastro de Ensenada (1752) figura entre os veciños do lugar *Antonio da Hermida* e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz recóllese a forma actual.

En Galicia rexístranse máis de 70 topónimos (*A*) *Ermida* e formacións sintagmáticas como *O Castelo da Ermida* (Salvaterra de Miño), *A Ponte da Ermida* (Chantada), *Su a Ermida* (Abegondo) e outros.

Ermide

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

Nicandro Ares (2009) indica que o topónimo *Ermide* puido ser xenitivo do nome de persoa *Hermidius* ou da voz grecolatina eremita (véxase a entrada anterior *Ermida, A*). Porén, dun antropónimo *Hermidius* non sobreviviría en galego o *-d-* en posición intervocálica. Convén termos presente que hai outros *Ermide* en territorio galego, así como outros topónimos como *Louside, Pedride, Tamallide, Teixide* etc. que só se explican como alteracións de colectivos en *-ida* (< latín *-eta*), se cadra interferidos por moitos topónimos deantroponímicos rematados en *-ide*.

Só logramos testemuñar este lugar no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Ermide é tamén unha aldea dos concellos de Boiro, Celanova, Paderne de Allariz e Vigo.

Escrita, A

Lugar da parroquia de Olveda

A Escrita provén posiblemente do latín *SCRIPTA*, adxectivo que en nomes de lugar adoita acompañar o substantivo *petra*. Daquela, o máis probable é que este topónimo deba a súa denominación a unha pedra con inscricións, elidido o substantivo.

Non se atopou documentación antiga sobre este nome de lugar. O primeiro rexistro que obtemos del é do século XIX, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, que recolle a localidade de *La-Escrita*.

O topónimo está presente ademais nos concellos lucenses de Palas de Rei, O Páramo, Portomarín, Vilalba e Xermade.

Facha (San Xiao)

Parroquia do concello

Facha

Lugar da parroquia de Facha

O topónimo *Facha* ten unha etimoloxía dubidosa. Sería plausible ligalo á voz común *facha*, definida polo DRAG a partir dunha entrada remisiva ao termo *fachuzo* ‘presa de palla atada que se acende para alumar’ e por Rivas (1988) como unha ‘hacha, raja de leña para quemar’. Segundo Corominas, a voz *facha* vén dun *FASCULA, alteración do latín clásico *facula*, diminutivo de *fax*, *-cis* ‘facha, fachuzo’ (cun *-s-* adventicio debido á interferencia de *fascis* ‘feixe’). Esta é unha hipótese ben verosímil, pois os fachos domésticos para alumar ou chamuscar facíanse con feixes de palla seca.

Sánchez Pardo (2014) afirma que os topónimos *Faro*, *Facho* e *Meda* están vinculados cos sistemas de transmisión de sinais a longa distancia. Deste xeito, poderíamos vencilar o noso *Facha* con *Facho*, derivado do latín *FASCIUM* e relacionalo cun feixe de espigas, herba ou palla listo para prender lume coa finalidade de enviar sinais (teoría que cobra sentido se reparamos en que o lugar de *Facha* está xeograficamente elevado con respecto do resto do territorio).

Con todo, debemos valorar tamén a posibilidade de que ao haber un *Farelo* no mesmo concello, é bastante susceptible de ser verdadeiro que *Facha* sexa o que parece a simple vista: un faro.

Hai varios rexistros do século XII en que se menciona un lugar chamado *Fascha*, pero non temos certeza de que se corresponda con este de Antas. Testemuñamos con seguridade a aldea na colección documental do Arquivo da Catedral de Santiago nun texto de 1570 en que Juan de Pol concede un poder a favor de Gregorio López de Basadre para recadar de Pedro de Outeiro, veciño de *San Xiao de Facha*, 42 reais do resto dunha obriga de maior contía. A parroquia e o lugar de *Facha* figuran tamén no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* non rexistra ningún outro lugar *Facha* (sen o artigo), pero si que recolle as localidades *A Facha* (nos concellos de Ramirás e Taboada), *O Fachal* (no concello de Vilasantar), *As Fachas* (no concello de Barreiros) e *Fachas* (no concello de Mesía).

San Xiao, a advocación da parroquia, procede do antropónimo latino *Iulianus*, adxectivo derivado de *Iulius* (de onde *Xulio*), e este probable adaptación de **io-vilius* ‘de Xúpiter’. Este nome persoal deu lugar a distintas evolucións en galego, ademais da presente na advocación da nosa freguesía: *Xillao*, *Xullao* ou o moderno *Xulián*.

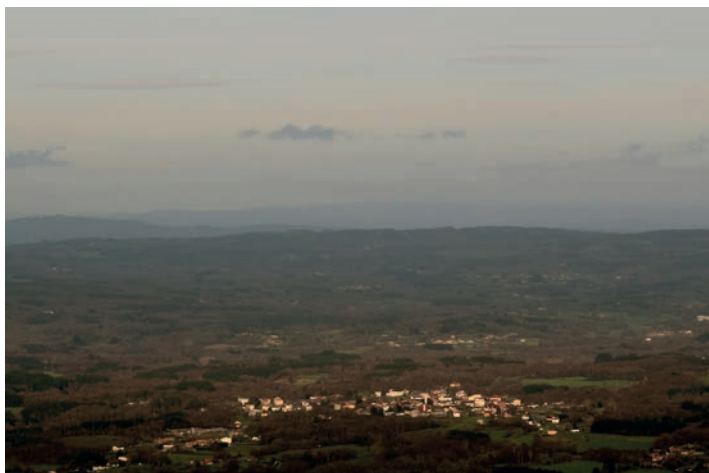
Farelo

Monte

O punto máis alto do concello de Antas de Ulla encóntrase nos 952 metros do monte Farelo, asentado nas parroquias de San Fiz de Amarante, San Martiño de Amarante, Santa Cristina de Areas e Santo Estevo do Castro de Amarante. Esta elevación do terreo é compartida co concello pontevedrés de Agolada.

Etimoloxicamente, este nome caracterízase por ser un diminutivo de *Faro*, nome que, á súa vez, designa o monte de 1185 metros situado a cabalo entre os concellos de Rodeiro e Chantada. O orotopónimo *Farelo* vén orixinariamente da unión entre o lexema latino *PHARU* ‘farol, luz que guía’ e o sufixo diminutivo *-ĒLLU*. O termo procede do grego e designaba a illa de *Pharos* na cidade portuaria de Alexandría, onde había unha alta torre cunha luz potente para guiar a navegación. Non obstante, xa que en Antas nin hai mar nin o temos preto, cómpre interpretarmos metaforicamente o topónimo, aínda que é posible que antigamente se

Vistas á vila de Antas desde o miradoiro do monte Farello

prendese lume na súa cima co obxectivo de establecer unha comunicación cos que estaban embaixo ou cos que estaban noutra altura situada a distancia (feito que recorda o que viamos en Facha).

O monte *Farello* consta na documentación máis antiga como monte *Summio* (tamén *Sumio*, *Sumeo* e *Summo*) e rexístrase entre o século VI e o XII. Esta forma *Summio* e as súas variantes conducen probablemente ao latín *summiu*, do superlativo clásico *summu* ‘o máis alto’, aínda que tamén podería ter unha orixe prerromana.

A súa atestación máis temperá é do ano 572 e consérvase no mesmo texto do *Liber Fidei* en que se delimita o *comitatus Durriensis* e os outros dez da diocese de Lugo: “Levat se in *Monte Summo*, et vadit per ipsos terminos que sunt inter comitatus Decensem et Durriensem usque in flumine Ullia [...]”. Do mesmo ano encontramos un documento do tomo Vello de Lugo en que se cita “originem sumit a *Monte Summio* et deducitur ad Arnego Flumine, in directum profluens in Ullia Riuulo, uadens ad illa Pontem de Ullia super [...]”. Nun texto do século XI da *Colección Diplomática* da diocese de Lugo menciónase “et fonte frigida inter duos alpes *summo (summeo)*”.

O monte rexístrase por primeira vez co nome de *Farello* no século XIX, o que confirma a súa formación xa desde a lingua galega. Así, malia que o cronista de Galicia frei Felipe de la Gándara escriba no século XVII que os principios do condado de Deza se encontran no monte *Sumo*, é probable que copiase esta información de fontes máis antigas e non verificase se os nomes se mantiñan naquela altura.

Resulta conveniente relacionar o topónimo antigo *Sumio* co nome homónimo dunha freguesía do concello de Carral, así como mencionar que na parroquia dos Vilares de Guitiriz hai un lugar chamado *O Pico Farello*. Ademais, o Nomenclátor 1863-1871 recolle na parroquia de San Martiño de Amarante do noso concello una aldea chamada *Sumio* que hoxe non logramos identificar.

Carballeira no lugar de Feás, parroquia de Alvidrón (Santa María)

Feás

Lugar da parroquia de Alvidrón

A voz galega *feo* procede do latín FĒNU e designa a ‘herba segada e seca que serve de alimento para o gando’ ou a ‘planta das gramíneas que se caracteriza polo seu particular recendo’ (DRAG). Deste étimo emerxeu un derivado abundancial ou colectivo co sufixo latino -ALES: *FENALES > *Feãës > *Feããs > Feás.

Non encontramos documentado o nome de lugar ata o século XIX, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Feás, con artigo ou sen el, denomina outras dez entidades de poboación en Galicia. Forma parte de topónimos compostos como *Casal de Feás* (A Bola), *Feás de Arriba* (Mesía) ou *Os Feás de Moreda* (Barreiros). Ademais, nos concellos de A Coruña, Negreira e Santiago de Compostela encontramos a variante occidental *Feáns*.

En Galicia levan o apelido *Feás* 127 persoas distribuídas nos municipios de Antas de Ulla (13), A Coruña (17), Santiago de Compostela (56), Taboada (14), Teo (7) e Vilamartín de Valdeorras (20).

Fondevila

Lugar da parroquia de Casa de Naia

Lugar da parroquia de Olveda

Este topónimo nomea dúas entidades de poboación en Antas. Nel observamos o resultado, por haploloxía, dun sintagma previo *Fondo de Vila* en que están presentes os substantivos *fondo* (< latín FĪNDU) ‘parte máis baixa dunha cousa oca’ (DRAG) e *vila* (< latín VILLA) ‘entidade de poboación máis pequena ca a cidade e máis grande ca a aldea, que en Galicia adoita ter un núcleo urbano e ser o centro económico e administrativo dun concello ou dunha comarca’ (DRAG). Daquela,

o topónimo *Fondevila* aplícase a lugares situados debaixo ou no fondo doutro próximo máis alto: a vila.

Atopamos só o lugar da parroquia de Olveda no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz e o Nomenclátor 1863-1871 recolle na freguesía de Casa de Naia o lugar de *Fondevila de Suar*.

En Galicia hai outras 22 localidades denominadas *Fondevila* e 34 coa forma plena *Fondo de Vila*.

Fonfría

Lugar da parroquia de Cutián

Fonfría procede dun antigo sintagma latino FŎNTE FRĪGĪDA. A aplicación das regras fonéticas do galego dá regularmente o resultado *Fonte Fría, en que se produce a apócope do núcleo nominal: *Fonte Fría > *Fonfría*. Nesta localidade aínda se conserva hoxe en día unha fonte.

En canto aos rexistros antigos, cítase “*et fonte frigida inter duos alpes summeo*” nun texto de 1077 da colección diplomática da diocese de Lugo. O Arquivo da Catedral de Santiago conserva un documento de 1569 en que se menciona o veciño *Pedro García de Fonfría*. Ademais, este lugar da parroquia de Cutián rexístrase séculos despois no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Fonfría é asemade localidade nos concellos de Begonte, A Fonsagrada, As Nogais, Pedrafita do Cebreiro e Pol. Na parroquia de Cumbraos (Santa María) do concello de Mesía (A Coruña) encóntrase o lugar *Fonte Fría*, sen apócope do núcleo nominal.

Fontelo

Lugar da parroquia de San Martiño de Amarante

O lugar de *Fontelo* encóntrase moi preto dun camiño real que tiña suma importancia na época romana e xusto a carón dos seus restos consérvase na actualidade un cruceiro.

Etimoloxicamente, o nome desta aldea remite ao étimo FONTANĚLLU, derivado diminutivo do latín *fontem*. Esta voz engloba unha gran familia de topónimos galegos que inclúe tamén os descendentes con nasal e rematados en *-a*: *Fontenlo* ou *Fontenla* e *Fontela*.

Conseguimos rexistros desta localidade por primeira vez no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outros cinco lugares *Fontelo* nos concellos de Celanova, Ourense, Piñor, As Somozas e O Valadouro. O topónimo con artigo, *O Fontelo*, rexístrase nos municipios de Alfoz, Aranga, Coirós, Frades e Vilalba.

Frádegas

Lugar da parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante

Lugar situado no extremo máis occidental do concello de Antas, no límite co de Agolada. *Frádegas* remite ao étimo latino FABRĪCA ‘arte do ferreiro’, ‘fragua’, derivado de *faber* ‘ferreiro’, ‘artesán’, e relaciónase coa palabra viva no galego actual *fragua*, ‘taller onde se traballa o ferro’ (DRAG).

Cítase *Fabricas* no mesmo texto de 1077 da colección diplomática da diocese de Lugo en que aparece a aldea de Fonfría: “et fonte frigida inter duos alpes summeo, et *fabricas* sub urbe lucense sedis”. Non volvemos encontrar atestacións do topónimo ata o século XIX, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O plural *Frádegas* maniféstase tamén no composto seoanense *As Augas de Frádegas* e nos concellos de Curtis, Palas de Rei e Valdoviño, fronte ao singular *Frádega* que atopamos nos municipios de Boimorto e Ortigueira.

Ademais, en Antas é moi frecuente empregar a denominación *cadela de frádegas* para o insecto comunmente coñecido como *cadela de frade*.

Fraga, A

Lugar da parroquia de Arcos

O termo *fraga* procede do plural neutro FRĀGA do substantivo latino-hispánico *fragum* ‘lugar fragoso, penedoso’, que se formou por regresión do adxectivo *fragosus* ‘áspero, escarpado, rochoso’, ‘paraxe con maleza’, ‘breña’.

Así e todo, malia que o seu significado orixinario fai referencia a un lugar en que sobresaen as pedras, debido á erosión destas rochas deuse a aparición nas fragas de maleza, arbustos e monte baixo ata configurar o significado xeral e actual de ‘bosque’, fundamentalmente de carballos e castiñeiros. Logo, podemos dicir que *fraga* é unha voz polisémica, cuxo significado orixinario e único experimentou unha ampliación semántica.

A Fraga atéstase como lugar habitado, se non antes, no Catastro de Ensenada (1752), onde se menciona a “Domingo da *Fraga* y Sebastián da *Fraga*, vezinos de Santa María de Arcos”. O nome de lugar tamén se recolle no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Este topónimo caracterízase por ser frecuente no territorio galego, pois o *Nomenclátor de Galicia* rexistra máis de 100 aldeas con ese nome ou que o conteñen, como *A Fraga Alta* (Arzúa), *A Fraga Vella* (Abadín e Vilalba), *Ribadiso da Fraga* (Boimorto) e outros.

Funsín

Lugar da parroquia de Árbol

Nome de lugar que procede do xenitivo do antropónimo medieval de orixe xermánica *Fonsinus* ou *Funsinus*, constituído polo tema *funs ‘disposto, valente’ e o sufixo *-inus*.

Atopamos na documentación do Arquivo Histórico Nacional un documento do ano 917 en que unha muller, dona Elvira, lle doa ao mosteiro de Santa María de Ferreira de Pallares, para remedio da súa alma e do seu fillo defunto Diego, a metade da vila de *Funsín*, así como alimentos e vestidos para os monxes.

A pesar de que o topónimo *Funsín* non se repite na toponimia maior galega, rexístrase o lugar de *Fonsín* na parroquia de Baión do concello de Vilanova de Arousa. Ademais, o *Nomenclátor de Galicia* recolle os descendentes do composto *Ade-fonsinus, procedentes do mesmo étimo gótico: *Afonsín* en Amoeiro, Lalín e Mesía; *Alfonsín* en Brión e Forcarei; e *Castro Alfonsín* en Lugo.

Gondoriz

Lugar da parroquia de Olveda

Para a pronuncia do topónimo *Gondoriz* prodúcese, sobre todo na poboación de máis idade, o fenómeno da gheada consistente na realización aspirada (/h/) do fonema /g/. Tamén é frecuente escoitar a realización *Gunduriz*, con e sen gheada.

Este nome de lugar procede do antropónimo medieval de orixe xermánica *Guntericus*, integrado polos temas **gunþi-* ‘loita’ e *rikaz ‘poderoso’, frecuente en Galicia entre os séculos IX e XI.

Só logramos encontrar testemuñada esta aldea no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra, amais do Gondoriz de Antas, outros dous no concello de Lalín correlacionados entre si: *Gondoriz Grande* e *Gondoriz Pequeno*.

Gradoi

Lugar da parroquia de Reboredo

Gradoi, articulado con e sen gheada, parecería a simple vista o resultado de GRATONE ou GRATONI, un nome persoal medieval, *Gratón*, que se rexistra no século X: *Ego Graton, presbiter*. Porén, as atestacións medievais do topónimo fan pensar máis ben no resultado dun composto AQUA GRATONI ou AGRUM GRATONI.

Consérvanse na colección documental do mosteiro de Vilar de Donas os testemuños *Guadrui* (1285) e *Goaadroy/Goadroy* (1376). Neste sentido, Nicandro Ares (2009) apunta a posible relación cos nomes *Gulatrudia/Gulatrui*, **Walatrudia/Qualatrudia*, emparentados co verbo gótico *goljan ‘saudar’ e co tema

*trudia ‘forza’; non obstante, destes antropónimos esperaríase unha declinación en *-ani(s)* e non en *-oni(s)*.

Gradoi consta no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz como parroquia e lugar, mentres que hoxe só é aldea.

No concello coruñés das Somozas localízase outro nome de lugar *Gradoi*.

Lamas

Lugar da parroquia de Peibás

Lamas é o plural do substantivo *lama*, definido polo DRAG como unha ‘masa branda que se forma ao mesturarse terra, area, follas etc., con auga’.

Desde o punto de vista etimolóxico, a pesar de que algúns autores ligan este termo ao estrato latino, é recoñecido comunmente que se trata dun vocábulo de orixe prelatina introducido posteriormente no latín co significado de ‘charco, barro’. Deste xeito, os topónimos (*A/As*) *Lama(s)* en Galicia acostuman designar terreos con moito lodo.

Nun documento de 1285 do mosteiro de Vilar de Donas cítase un *casal de Lama* e noutro de 1496 aparecen mencionados *Alvaro Caruallo e Afonso, de Lamas*. O topónimo está recollido, ademais, no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

As aldeas que conteñen no seu nome a forma *lama*, tanto de maneira illada como en composición (*Castro de Lamas, Lamas de Campos, Lamastredo, Portolamas* e outros), roldan os 300 resultados no *Nomenclátor de Galicia*.

Laxe, A

Lugar da parroquia de Barreiro

O substantivo *laxe* (variante de *laxa*) fai referencia a unha ‘pena de grandes dimensións e de superficie lisa, que aflora nun terreo sen sobresaír del’ (DRAG). Prové da voz hispano-latina *LAGĒNA* e esta, á súa vez, do céltico.

A localidade seoanense da *Laxe* encóntrase ben testemuñada en textos antigos do mosteiro de Vilar de Donas. Figura en, cando menos, tres documentos. O máis antigo é de 1269 e nel cítase a *Martín da Lagea*. Os outros dous datan de 1391 (“nos don frey Afonso Gomes, prior do moesteyro de Bilar de Donas, aforamos et auerbamos a uos Gomes Garçia, da *Lagea*, et a uosa muller Tereya Anes”) e 1403 (“Roy Garçia, morador enna *Lagea* de Mont Roso”).

O *Nomenclátor de Galicia* recolle preto de 90 localidades chamadas *Laxe* ou *Laxes* (con e sen artigo) e case 30 lugares *Laxa* ou *Laxas* (con e sen artigo). *A Laxe* é tamén nome de parroquia nos concellos de Chantada, Fornelos de Montes, Paradela, O Saviñao e O Valadouro. Non debemos esquecer o concello coruñés de *Laxe*. En Antas contamos, ao mesmo tempo, co microtopónimo oronímico *A*

Laxe, situado na parroquia de Alvidrón e caracterizado pola presenza dunha pena grande e lisa.

Ademais, algúns derivados e compostos dos termos *laxe* ou *laxa* son abundantes no territorio galego: *As Laxas de Barreiros* (A Caniza), *Laxedo* (A Lama), *Laxes de Orro* (Cerdedo-Cotobade), *O Laxido* (Rianxo), *Laxielas* (Cangas), *A Laxiña* (Carballedo e Pontevedra), *Laxosa* (Agolada e O Corgo), *(O) Laxoso* (Cerdedo-Cotobade, Guitiriz, Vilalba), *Laxoso de Abaixo* (Ponte Caldelas), *Laxoso de Arriba* (Ponte Caldelas), *O Monte da Laxa* (Ribeira), *Outeiro de Laxe* (Allariz) e outros.

Lebesende

Lugar da parroquia de Queixeiro

Lebesende vén do xenitivo LEOVESINDI do nome persoal medieval *Leovesindus*. Este antropónimo é de orixe xermánica e está formado polos elementos **leuba-* ‘querido’ e *-sinda*, feminino analóxico a partir de *-sindus*, do gótico *sinþs ‘camiño’.

O topónimo que nos ocupa semella ser o *Levosende* citado en documentos dos anos 1287, 1293, 1348 e 1473 do mosteiro de Oseira. No primeiro fálase de *Fernan Ferreyro de Levosende* e no segundo de *Pedro Pérez de Levosende*. No terceiro unha muller realiza unha doazón ao seu marido, *Sueyro Aras*, da metade da súa herdanza que ten en *a fiigresia de San Mamede et en Levosende*, en que se atopan “casas chantadas con todas suas pertencas et dereyturas por estes lugares sobreditos”. O último trátase dunha relación de bens que Tareixa Ares, “que jaz en Sam Mamede da Agoella et en *Levosende*, fregesia de Sam Pedro de Queyjeyro” lles deixou a Ares Conde e á súa muller.

Ademais, rexístranse as variantes *Levosendo* (1238) na documentación do mosteiro de Oseira, *Lobosendo* no Catastro de Ensenada (1752) e *Lebosende* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz. Tamén consta esta localidade nun texto do século XVI do Arquivo da Catedral de Santiago en que se menciona un foro feito por Catalina Ferreiro a Alonso de Castro, veciño da freguesía de Santa Cristina de Areas, de toda a parte que lle pertence no lugar de *Lebesende*.

O *Nomenclátor de Galicia* non achega ningún outro resultado *Lebesende* en todo o territorio galego. Non obstante, nos concellos de Carballo e Leiro atópanse senllos lugares de *Lebosende*.

Ludeiro

Lugar da parroquia de San Martiño de Amarante

Ludeiro remite ao latín LŪTU ‘lodo’ e, a través do sufixo *-eiro* (< latín *-ĀRĪU*), indica un lugar en que é abundante o barro. Encontramos nun documento de 1063 do

mosteiro de Sobrado dos Monxes o substantivo común *lotario* (‘lamazal?’), que pode vincularse coa orixe deste topónimo.

A atestación máis antiga do lugar rexístrase baixo a forma *Lodeyro* nun documento de 1269 do mosteiro de Vilar de Donas: “Migeel Pérez, de *Lodeyro*”. O *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz recolle o topónimo grafado coa vogal -o-, *Lodeiro*.

O ítem *Ludeiro* repítese nos concellos de Cedeira, Chantada, A Fonsagrada (con artigo), Lalín, Monterroso e Padrenda. A forma plural, *Ludeiros*, dáse nos municipios de Lobios e Ourense. O topónimo *Lodeiro*, con e sen artigo, existe en dezasete lugares galegos, aos que debemos engadir o plural *Lodeiros* nos concellos de Coristanco e O Valadouro mais o composto *Traslodeiro* en Sarria.

Mancegar

Lugar da parroquia de Alvidrón

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Mancegar pertence a dúas parroquias diferentes segundo a súa distribución ao longo do camiño. Trátase do único topónimo escuro que conforma este libro, pois non encontramos ningunha referencia que nos encamiñase no establecemento da súa motivación semántica e filiación lingüística. Así, aínda que segundo Nicandro Ares (2009) parece remitir a un nome composto persoal, non temos indicios que nos permitan confirmalo.

O rexistro máis antigo que atopamos de *Mancegar* é de 1289 e atópase nun documento da colección diplomática da diocese de Lugo en que se menciona un “casale de *Manzegar*, quod est in Albidron, sub Parochia Sanctae Mariae de Albidrum, et Sancti Martini de Villapaupre”. Ademais, nun texto do tombo de Celanova cítase un topónimo *Messegarios* que podería ter algunha relación etimolóxica co noso *Mancegar*: “locum predictum in curros, qui vocitant *Messegarios*”. Non obstante,

Lugar de Mancegar
en que se aprecian dúas
viviendas, unha pertencente
á parroquia de Alvidrón
e outra á de Vilapoupre

por desgraza, estas atestacións non achegan ningunha clarificación á etimoloxía e motivación do nome de lugar e a imposibilidade de establecer paralelos con outros iguais ou similares fan que *Mancegar* sexa para nós un topónimo incerto.

Só a localidade da parroquia de Alvidrón figura no Catastro de Ensenada (1752) e ambas as dúas recóllense no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, aínda que, como dixemos, son concibidas como unha única aldea que pola súa división xeográfica pertence a dúas parroquias.

Mancegar é un único na toponimia galega.

Martín

Lugar da parroquia de Cutián

Lugar da parroquia de Reboredo

A pesar de que oficialmente se rexistran dous lugares *Martín* pertencentes a dúas parroquias diferentes, na realidade percíbense de maneira unitaria, pois as freguesías de Cutián e Reboredo son limitrofes.

O topónimo *Martín* ha ser o resultado patrimonial do xenitivo MARTINI, do nome persoal *Martinus*: isto é, a propiedade dun home así chamado. Era un nome persoal usado sobre todo para escravos e libertos en Roma. En Antas están presentes ambas as dúas formas, *Martín* e *Martiño*, este último como haxiotopónimo (véxanse *San Martiño de Amarante* e *San Martiño do Carrasco*).

A primeira e única atestación que encontramos destes lugares está no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* ofrece 43 resultados para o antropotopónimo, que aparece en construcións illadas ou sintagmáticas como *Martín de Abaixo* (Begonte), *Martín Mouro* (Aranga), *San Martín das Cañadas* (Cervantes) e outros.

Medeiro

Lugar da parroquia de Barreiro

Medeiro vén do latín MĒTĀRĪU, derivado de *meta* ‘pirámide pequena’ por medio do sufixo *-ariu*. O topónimo remite á voz común homónima recollida no *Diccionario da Real Academia Galega* co significado de ‘grupo de monllos de centeo, trigo etc., colocados de pé uns contra os outros, que se fai na leira despois de segar’.

Non atopamos documentado este nome de lugar ata o século XIX, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* non rexistra ningún outro *Medeiro* en territorio galego, mais si que constan dous lugares na forma plural *Medeiros* nos concellos de Monterrei e Vigo.

Montecelos

Lugar da parroquia de Dorra

O topónimo *Montecelos*, con pronuncia pechada da vogal tónica, reproduce a evolución regular galega do latín MONTICĒLLU, derivado do substantivo *monte* (< latín MONTE) co sufixo diminutivo *-(i)cellu*. Daquela, este lugar fai referencia a un monte de pequenas dimensións.

Non logramos encontrar rexistros desta localidade ata chegarmos ao século XIX, onde aparece baixo a forma singular *Montecelo* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outros cinco lugares denominados *Montecelos* nos concellos da Baña, Friol, O Saviñao, Taboada e Vimianzo. A forma en singular, *Montecelo*, está presente en 25 municipios. Esta mesma estrutura atopá-mola noutros topónimos galegos: *Arcucelos* (de *arco*) en Laza; *A Ponticela* (de *ponte*) en Agolada; *Portecelo* en Curtis, A Estrada e O Rosal; *Portocelo* (de *porto*) en Amoeiro, Camariñas, Catoira, Friol, Nigrán, Santiso, Vilalba, Xove e similares.

Nugallás

Lugar da parroquia de Arcos

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

Durante anos, o punto exacto en que se atopa o centro xeográfico de Galicia estivo moi arelado polos concellos lindeiros. Finalmente, no ano 2020 o Instituto Geográfico Nacional (IGN), a instancias do Instituto de Estudos Ulloáns (IEU), situouno no lugar de *Nugallás* da parroquia de San Fiz de Amarante do concello de Antas de Ulla.

É importante aclararmos que, malia que o *Nomenclátor de Galicia* e outras fontes oficiais ofrezan para o concello dous lugares con nome *Nugallás* situados en

Parte do territorio
onde se vai construír
o Parque Central de Galicia,
en Nugallás
(San Fiz de Amarante)

parroquias diferenciadas, a realidade percibida pola veciñanza é que se trata dun único territorio, pois ambas as dúas freguesías son limítrofes.

Xusto aquí, nas coordenadas 7° 54' 38,99" W e 42° 45' 25,15" N, a Deputación Provincial de Lugo vai levar a cabo a construción do chamado Parque Central de Galicia. O obxectivo do proxecto é crear un espazo público de ocio e natureza para poñer en valor a condición xeográfica que significa ser o centro do país.

Etimoloxicamente, o topónimo (pronunciado en ocasións con gheada) pode relacionarse co abundancial NUCALIALES, do latín *nucalia*, plural neutro do adxectivo *nucalis*, *-ale* ‘nogueira’, baseado en *nux* ‘noz’. Porén, convén ter en conta tamén que *nugallás* é a forma plural do adxectivo *nugallán*, que remite a unha persoa que se deixa levar pola falta de vontade para traballar ou facer algo que require algún esforzo. Neste sentido, trataríase dun topónimo galego de natureza xoco-so-despectiva procedente do latín NUGAE ‘bobadas, bagatelas’, de NUGALIS, *-ALE* ‘home frívolo, sórneas’. Con todo, o certo é que a zona en que se sitúa este lugar está poboada pola árbore da noqueira e non encontramos ningunha referencia (nin oral nin escrita) ao cualificativo *nugallán*, polo que é máis probable que esteamos perante un fitotopónimo.

Testemuñamos esta aldea por vez primeira no Catastro de Ensenada (1752) e tamén se menciona no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz (1845-1850).

Nugallás só se rexistra no concello de Antas, pero nas falas do occidente galego encontramos o seu correlato *Nogalláns*, lugar situado na freguesía de Berreo do concello coruñés de Trazo. Ademais, na parroquia de Caberta (Muxía) existe outro topónimo baseado nun adxectivo que describe con ton pexorativo unha colectividade humana: *Mintiráns*.

Olveda (Santa María)

Parroquia do concello

Como se mencionou na descrición do concello, o río Ulla nace nos montes da parroquia de Olveda, parroquia en que se dá unha abundancia de fontes, entre as que destacan a da Candoira, a da Picha e a da Poteira. Esta última é a que dá orixe ao río. Sobre isto escribe J. Horacio García no artigo “Onde ‘nace o río Ulla? Un percorrido científico na busca das súas fontes” (2021).

O único *Olveda*, pronunciado con *-e-* pechado, procede do latín OLIVĒTA, derivado de *oliva* ‘oliveira’, nome galego do froito da árbore *Olea europaea*. En Galicia dáse unha abundante presenza deste tema na toponimia, o que indica que foi unha especie relativamente común na nosa flora, ata que no século XVIII as ordes rexias fomentaron o cultivo exclusivo desta árbore en áreas andaluzas. Esta parroquia caracterizouse pola cantidade de oliveiras que alberga.

A atestación máis antiga do topónimo rexístrase nun códice do século X da catedral de Astorga, en que se menciona a *elesie de [...] Sante Marie de Oliueto*.

Nacemento do río Ulla
na parroquia de Olveda
(Santa María)

Nun documento de 1163 do mosteiro de Sobrado dos Monxes cítase unha vila chamada *Sindini* que *iacens sub aula sancti Cipriani et sancte Marie de Oliueto* (este *Oliueto* é probablemente un erro por *Oliveta*). Encontramos a designación actual *Olveda* nun arquivo de 1257 do mosteiro de Oseira, en que se fala de *Petrus Fernandi de Olveda*, e noutras dúas escrituras dos anos 1276 (catedral de Ourense) e 1300 (mosteiro de Oseira).

No AHN consérvase un texto de 1457 que di que o mosteiro de Santa María de Ferreira de Pallares lles afora a Roy de Salgueiras e á súa muller unha herdade en *Olveda*. Ademais, este nome de parroquia encóntrase anos despois na documentación do Catastro de Ensenada (1752) e do *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Como dixemos, *Olveda* é un único na toponimia maior galega, mais na actualidade consérvanse formas patrimoniais con caída do *-l-* intervocálico como *O Eivedo* (Monforte de Lemos) e *O Ivedo* (Castro Caldelas e Quiroga), e voces con mantemento do *-l-* debido á perda da vogal pretónica como *Olveira* (Dumbría, Mazaricos, Ribeira e Teo) e *Olveiroa* (Dumbría).

Canto á advocación, consúltese a entrada *Alvidrón*.

Ourás

Lugar da parroquia de Reboredo

Recoñecemos en *Ourás* o tema prelatino *aura* combinado co sufixo abundancial latino *-ales*, que dá lugar á formación romance AURALE derivada de **aurā* ‘auga’.

A propósito da vasta cantidade de derivados deste tema no territorio galego e a posible relación errada co elemento químico do ouro, Bascuas (2014) estipula que “nin ao máis optimista se lle ocorrería imaxinar tanto ouro en Galicia”.

Segundo Nicandro Ares (2009), *Ourás* parece o plural de *Oural*, procedente do latín *aura* ‘vento’, cuxo significado concreto debe aproximarse a ‘ventisqueiro’,

‘ventoso’. Con todo, *aura* como ‘vento’ é un cultismo que non debeu chegar a ter presenza no léxico patrimonial.

O único rexistro que encontramos do topónimo figura no Catastro de Ensenada (1752), onde se cita o *penedo de Ourás*.

Ourás é un único na toponimia maior galega, pero na microtoponimia do concello de Antas contamos co monte *Chousa de Ourás*, situado na localidade de Árbol.

Outeiro

Lugar da parroquia de Alvidrón

Outeiro, O

Lugar da parroquia de Areas

Outeiro é unha voz viva no galego actual co significado de ‘pequena elevación de terreo illada e de pouca extensión’ (DRAG). A explicación tradicional desta forma faina proceder dunha voz vulgar *ALTĀRĪŪ, refeita a partir de *altaria*, plural do latín *altare* ‘altar’, que experimentou un proceso de difusión semántica: ‘altar’ > ‘elevación natural’. Emporiso, a inexistencia de rexistros gráficos de que se poida deducir algún vínculo formal entre *outeiro* e *ALTĀRĪŪ fai que o termo deba interpretarse como unha formación composta polo radical adxectivo *outo* (< latín ALTŪ), inexistente no léxico común actual, e mais o sufixo *-eiro* (< latín -ĀRĪU).

Este lugar rexístrase polo menos desde 1752 en documentos do Catastro de Ensenada, onde hai varias referencias aos veciños *Andrés de Outeiro* e *Miguel de Outeyro*.

Trátase dun topónimo extraordinariamente profuso: rexístranse case 600 lugares (*O*) *Outeiro* espallados no territorio galego, xunto con compostos e derivados (*Chao do Outeiro*, *Fonte Outeiro*, *Outeiriño*, *Outeiro de Orraca*, *Outeiro de Torneiros* etc.). Das localidades así chamadas emerxeu un dos apelidos máis habituais en Galicia, hoxe castelanizado como *Otero*. A forma galega do apelido non se recolle en Antas, a diferenza da castelá, que conta con 107 portadores.

Outeiro de Amoexa

Lugar da parroquia da Amoexa

Para a explicación etimolóxica deste topónimo consúltense as entradas *Outeiro* e *Amoexa*.

Non conseguimos encontrar este nome de lugar no Catastro de Ensenada (1752) nin no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz nin nos nomenclátors do século XX, de maneira que é probable que sexa un topónimo de creación relativamente recente.

Outeiro de Donas

Lugar da parroquia de Casa de Naia

É moi probable que esta entidade de poboación, cuxa segunda parte é pronunciada maioritariamente con *-o-* aberto (como corresponde á súa etimoloxía), faga referencia a unha posesión que tivo na parroquia de Casa de Naia o mosteiro de Vilar de Donas. O segundo compoñente, *Donas*, procede do latín medieval *DŌMNA*, redución de *domina* ‘dama’, que na Idade Media era sinónimo de *monxa*, *freira*.

A forma *Donas* está presente no nome doutros oito lugares: *Casadonas* (O Saviñao), *Chao das Donas* (O Bolo), *Donas* (Boqueixón), *As Donas* (Cervo e Friol), *Río das Donas* (Alfoz), *Vilar de Donas* (Palas de Rei) e *Vilardonas* (Ribas de Sil). *Donas* tamén é nome de parroquia nos concellos de Gondomar e Boqueixón.

Paredes

Lugar da parroquia de Barreiro

Paredes, con *-e-* pechado, remite ao plural do apelativo *paredes*, do latín vulgar *PARETES (en latín clásico *parietes*) e é probable que faga referencia a unha zona en ruínas que na actualidade non logramos constatar. Próxima ao lugar encóntrase unha ponte coñecida co mesmo nome, *Paredes*, que une as parroquias de Alvidrón e Barreiro sobre o río do Estanco.

Nun códice do ano 942 conservado na documentación do mosteiro de Sobrado dos Monxes cítase un *uillarem de Paredes* que pode referirse á localidade do noso concello. A primeira atestación certa que obtemos deste lugar é do século XIX e encóntrase no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz.

Paredes é un topónimo distribuído no territorio galego a través de 60 lugares que o conteñen no seu nome, entre os que tamén se atopan sintagmas como *Fonte Paredes* (Brión), *Paredes de Abaixo* (A Caniza), *Paredes do Pao* (Gomesende) e similares. Ademais, en Galicia hai case 4000 persoas apelidadas *Paredes*, das cales sete son veciñas de Antas.

Parrocha, A

Lugar da parroquia da Agüela

O topónimo *A Parrocha*, pronunciado con *-o-* aberto, conduce ao substantivo homónimo definido polo DRAG como unha ‘sardiña pequena’. Non obstante, pola situación do lugar e do concello que o acolle non ten moito sentido que aluda a un peixe.

O máis probable é que a súa orixe se encontre no termo *parra*, ‘vide coas pólas moi crecidas, suxeitas e estendidas sobre un soporte horizontal a certa altura do chan’ (DRAG), voz común aos romances ibéricos de orixe incerta sobre a que se teñen proposto etimoloxías prerromana e xermánica. Porén, segundo Navaza

(2006), o sentido orixinario de *parra* foi o de ‘cercado’ ou ‘cuberto’, relacionado co do latín medieval *parricus* ‘graneiro’, ‘cercado’.

Non sabemos se antes, pero na época en que se realizou o *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz este lugar de Antas estaba habitado.

Como indica o *Nomenclátor de Galicia*, nos concellos de Bóveda, Cabana de Bergantiños, Cambre, Maceda, Paradela, Rodeiro e Vigo tamén se rexistra o topónimo *A Parrocha*. Ademais, na parroquia de Nete, en Vilalba, encontramos os lugares *A Parrocha de Abaixo* e *A Parrocha de Arriba*.

Pazo, O

Lugar da parroquia da Cervela

Lugar da parroquia de Dorra

O substantivo común *pazo* lígase co latín *PĀLĀTIŪ* e orixinariamente daba nome á residencia dos emperadores romanos no monte *Palatinum*. Co tempo acabou adquirindo o significado actual rexistrado no DRAG: ‘edificio grande e luxoso que serve de residencia a unha persoa importante, ou que antigamente foi residencia dunha familia nobre’.

Segundo Juan José Moralejo (2007), unha boa porcentaxe dos topónimos (*O Pazo* encádranse no substrato prelatino a partir dun étimo **palat-io* co sentido de ‘curral’, ‘habitación de pastores’. Secasí, o máis verosímil é que os nomes de lugar *Pazo(s)* procedan da palabra latina, moi ben documentada, referidos á vivenda de alguén eminente social ou economicamente.

Na documentación do Catastro de Ensenada (1752) encontramos alusións a *Silvestre García do Pazo* e mais a *Pedro do Pazo, vecino de Santiago de Dorra*, dono dunha taberna situada na parroquia de Senande. Na mesma fonte menciónase a *Antonio do Pazo*, pero non nos é posible determinar se fai referencia á aldea de Cervela ou á de Dorra.

En Galicia, as aldeas denominadas *Pazo(s)*, con e sen artigo, roldan as 200, cantidade que ascende se consideramos tamén compostos como *Antepazo* (Bueu), *Sopazo* (Aranga), e sintagmas como *O Rego do Pazo* (Boimorto), *O Rial do Pazo* (Arbo) e outros.

Pedrouza, A

Lugar da parroquia de Barreiro

A Pedrouza deriva do latín *PĚTRA*, co sufixo prerromano *-ouza* e fai referencia a unha zona pedregosa.

Este topónimo non existe en ningunha outra aldea galega. Emporiso, os topónimos *Pedrouzo(s)*, con e sen artigo, roldan as 40 ocorrencias no *Nomenclátor de Galicia*.

Pedrouzos, Os

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Este é un dos topónimos para os que se propuxo unha modificación con respecto á forma actual que figura no *Nomenclátor de Galicia, Pedrouzos*. Os habitantes do concello empregamos o artigo á hora de referirmonos á localidade.

Para a súa etimoloxía véxase a entrada precedente, *Pedrouza, A*.

A pesar de que atopamos varios rexistros en documentos dos séculos XII e XIII do tomo de Toxos Outos dun lugar *Pedrouzo*, non podemos garantir que se refira á localidade de Antas. Localizamos con seguridade a aldea no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Peibás (San Lourenzo)

Parroquia do concello

Peibás

Lugar da parroquia de Peibás

Peibás é un topónimo que probablemente esconde o sintagma *Pai Vaz* ou *Paio Vaz*. O nome *Paio*, extraordinariamente frecuente na época medieval e con escasa vitalidade na antroponimia actual, provén do latín *Pelagius*, antropónimo procedente do grego *pélagos* ‘mar’. O apelido *Vaz* é a forma medieval creada co xenitivo a partir do patronímico (*Velasci*) do nome galego *Vasco*, procedente do antropónimo hispano *Velascus*, de posible xénese prelatina (*Velasco* > *Veasco* > *Vaasco* > *Vasco*).

Localizamos varios rexistros antigos deste nome de lugar. O primeiro atópase nun pergameo de 1251 conservado na colección documental do mosteiro de Vilar de Donas en que se cita a parroquia de *Santo Laurencio de Peruaes* (por *Peivaes*). O segundo aparece nun escrito notarial de 1363 do mosteiro de Oseira en que o abade lle concede ao bispo para a súa igrexa e os seus sucesores a *quarta parte do couto et iglesia de San Lourenço de Peyvaes*. Un século despois, en 1473, nunha relación de bens do mesmo mosteiro ourensán, menciónase un *item em Sam Lourenço de Peyvaes*.

O Arquivo da Catedral de Santiago custodia un texto de 1549 en que Teresa de Ponte lles vende a Juan dos Pazos e a Catalina Rodríguez, veciños de *San Lourenzo de Peibás*, toda a parte que ten en terras de Monterroso por cinco ducados de ouro. O topónimo tamén se rexistra no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

En Galicia non hai ningunha outra entidade de poboación así chamada. Porén, o antropónimo *Paio* déixase ver no nome doutras aldeas galegas a través das formas *Paio* (A Caniza), *Peai* (Sanxenxo) e similares.

Sobre a advocación da parroquia, *Lourenzo*, provén do latín LAURENTIUS ‘da cidade de Laurentum’, unha das máis antigas do Lacio. O culto a este santo é un dos máis antigos da Península.

Pena Lagarteira

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Aínda que o *Nomenclátor de Galicia* recolle na súa versión actual o topónimo *Penela Garceira*, após a confirmación dos habitantes do lugar e da parroquia propúxose o cambio para a denominación local, *Pena Lagarteira*, que se incluírá na próxima edición.

O primeiro compoñente, *pena*, é obxecto de discusión etimolóxica. Se ben algúns autores consideran máis acertado relacionalo cun substrato prelatino, tradicionalmente interpretouse como froito do latín PĪNNA ‘amea, ‘pluma’ e, posteriormente, ‘pedra alta, monte’. O segundo termo, *Lagarteira*, ten a súa orixe nun derivado do substantivo *lagarto*, procedente do latín *lacertus* a través da variante *lacartus, forma dialectal arcaica. Así, o lugar remite a unha formación pétreo de gran tamaño que destaca considerablemente da superficie e onde son frecuentes este tipo de réptiles.

En Galicia, a voz *pena* xunto con derivados e compostos figura en cerca de 400 lugares, e o substantivo *lagarto* encóntrase nos concellos da Caniza (*O Lagarto*), As Neves (*Covalagarto*), Pontevedra (*Pedra do Lagarto*), Porto do Son (*O Lagarto*) e Ribeira (*O Lagarto*).

Penela

Lugar da parroquia de Cutián

Á marxe do topónimo simple *Pena(s)*, con e sen artigo, a proxección toponímica deste orónimo no territorio galego ilústrase por medio de distintos derivados como *Penela*, procedente do latín PINNĒLLA, diminutivo de *pinna* (véxase a entrada anterior) por medio do sufixo *-ella*. O *Penela* de Antas de Ulla é un lugar marcado pola presenza dunha prominencia rochosa de pequenas dimensións.

En canto ás atestacións máis antigas, nun documento do ano 1077 da colección diplomática da diocese de Lugo fálase dun territorio chamado *Pinela*. Trescentos cincuenta anos despois, en 1428, un foro do mosteiro de Vilar de Donas menciona unha doazón aos veciños *Lopo e Juan de Penella*. Finalmente, nun documento do mesmo mosteiro lucense de 1453, cítase a *ermida de San Pedro da Penela*. Con todo, debido ás numerosas entidades de poboación que posúen este nome e á falta de máis de indicios, non podemos garantir que estes rexistros sexan relativos ao noso lugar de Antas.

Na documentación máis moderna, tanto no Catastro de Ensenada (1752), coma no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, o topónimo figura coa forma actual.

Hai en Galicia preto de 90 nomes de lugar que conteñen este orónimo quer como elemento autónomo quer en combinación con outras voces como en *Freixo-so de Penela* (Cartelle), *Penelas de Abaixo* (Palas de Rei), *Sas de Penelas* (Castro Caldelas) e outros. O topónimo tamén é común no norte de Portugal.

Pereiras

Lugar da parroquia de Amoexa

Pereiras (< latín PĪRĀRĪA) é un derivado do substantivo *pera* (< latín PĪRA), que dá nome á froita de distintas variedades do *Pirus communis*.

O primeiro e único rexistro que atopamos desta aldea é do século XVIII, no Catastro de Ensenada (1752), onde se menciona o *marco de Pereiras*.

En Galicia rexístranse outras 38 entidades de poboación (*As*) *Pereiras* mais os compostos *O Moledo de Pereiras* (A Caniza), *Pereiras de Abaixo* (A Caniza), *Pereiras do Medio* (A Caniza) e *Porto Pereiras* (Boborás).

Píos, Os

Lugar da parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante

É probable que o topónimo *Os Píos* se relacione coa existencia dun pío (< latín PILU) para conter auga ou dun pío da industria artesanal da pel. Como din Lorena Carrasco e Gonzalo Navaza (2014), os píos eran os lugares en que se alagaban as peles con casca de piñeiro (píos de casca) ou con cal (píos de cal) co obxectivo de eliminar delas os restos orgánicos e proceder ao seu curtido. Neste lugar existiu de antigo un muíño de auga que puido contribuír a esta actividade.

No concello das Neves rexístrase outro lugar *Os Píos* e o singular *O Pío* dáse nos municipios de Covelo, As Neves e Pontevedra. Ademais, nas Pontes de García Rodríguez existe o composto *Alto do Pío*.

Ponte Mercé, A

Lugar da parroquia de Barreiro

O topónimo *A Ponte Mercé* está composto polos substantivos *ponte* e *mercé*. O primeiro termo, *Ponte*, procede do latín PŎNTE e ten que ver cunha ‘construción que se fai sobre os ríos, foxos etc., para unir os dous lados e poder así atravesalos’ (DRAG). O segundo, *Mercé* (advocación da Virxe), remite ao latín MERCĒDE e trátase dun derivado de *merces*, *-edis* ‘paga’, ‘recompensa’.

Este lugar está habitado, polo menos, desde o século XIX, pois recóllese no *Diccionario xeográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, onde figura o topónimo castelanizado *Puente Merced*.

Unha parte desta aldea pertence ao municipio de Palas de Rei e por iso o lugar consta tamén rexistrado neste concello veciño segundo o *Nomenclátor de Galicia*. En territorio galego existen máis de 300 lugares que conteñen un derivado do latín PŎNTE. No concello de Neda encóntrase o lugar *Camiño da Mercé* e no da Pobra do Caramiñal a aldea da *Mercé*.

Portocarreiro

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Portocarreiro é un topónimo formado polo substantivo *porto* (< latín PŎRTU) e o cualificativo *carreiro* (véxase *Carreira*, *A*). *Porto* alude a un ‘punto xeográfico situado nunha zona elevada de montaña ou entre montañas, por onde resulta máis doado o paso de persoas e vehículos e a construción dunha vía de comunicación’ (DRAG).

Temos constancia de que de antigo, polo menos ata a década de 1970, os veciños do concello empregaban a denominación *A Casanova* para se referiren a esta localidade, aínda hoxe conservada nalgunhas persoas de idade. Seguindo este fío, o Nomenclátor 1863-1871 recolle na parroquia de Vilapoupre unha casa designada *Casanova*. O primeiro rexistro que obtemos do topónimo na súa forma actual encontrámolo no Nomenclátor 1933.

No concello de Santa Comba hai outra localidade chamada *Portocarreiro*. O termo *porto* está presente en máis de 250 localidades galegas, por exemplo: *Penas do Porto* (Aranga), *Portodemouros* (Arzúa), *O Porto do Carro* (Palas de Rei), *Porto do Río* (Abadín) e outras.

Pumar, O

Lugar da parroquia de Arcos

Topónimo que consta no *Nomenclátor de Galicia* sen o artigo e para o que se propuxo a correspondente modificación co fin de que reproduza a fala local.

Este nome de lugar, pronunciado ás veces *O Pomar*, debemos ligalo ao substantivo *pomar*, definido polo DRAG coma un ‘terreo ou horta plantada de árbores froiteiras, especialmente de maceiras’.

A forma *pomar* é un derivado da voz latina *pomum* ‘froito comestible, mazá’ a través do sufixo colectivo -ARE > -ar. Esta palabra *pomum* substituíuse desde o século I d. C. na Península Ibérica polo neoloxismo *mat(t)iana* ‘mazá’, étimo orixinario do substantivo galego *mazá*, do portugués *maçã*, do ástur-leonés *mazana* e do castelán *manzana*.

Atestamos unha aldea de nome *Pumare* nun códice de 1071 do tomo Vello de Lugo, pero non posuímos a suficiente información para confirmarmos se se trata do *Pumar* de Antas. O primeiro rexistro seguro que obtemos do lugar inscribíbase no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Este topónimo conta cunha notable distribución en Galicia: 83 lugares conteñen a forma *Pumar*, entre os que se atopan derivados como *A Pumarega* (Castroverde) e *O Pumariño* (Alfoz) mais compostos como *Pumar do Río* (Boiro) e *A Veiga do Pumar* (Cospeito). Tamén se recollen no *Nomenclátor de Galicia* localidades grafadas con *-o-*: *O Pomar* (Arnoia), *Pomar* (San Sadurniño), *O Pomar de Suso* (Salceda de Caselas) e *O Pomariño* (Frades, Ordes e O Porriño).

Puzos

Lugar da parroquia de Olveda

En *Puzos* encontramos o substantivo común *pozo*, procedente do latín PŪTĒU ‘pozo’. Esta voz pode facer referencia a unha presa nun río (valor que aínda se rexistra no galego actual) ou a un pozo de auga, probablemente a súa acepción primordial. A forma estándar hoxe recoñecida é *pozo*, polo que o topónimo *Puzos* é unha variante dialectal, cuxo pechamento nun grao da vogal tónica pode explicarse por influencia do iode, unha semivogal palatal.

O primeiro rexistro do lugar de *Puzos* encontrámolo baixo a forma *Pozos* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, quen o sitúa na parroquia de Dorra.

En territorio galego non existe ningún outro nome de lugar así chamado que designe un núcleo habitado, fronte aos 45 microtopónimos *Puzo(s)* recollidos en Galicia Nomeada. O *Nomenclátor de Galicia* ofrece 25 resultados para os topónimos *Pozo(s)*, con e sen artigo, e compostos como *O Pozo do Cachón* (Muros), *O Pozo Mouro* (Barreiros), *O Pozo Negro* (Cerdedo-Cotobade), *A Rúa do Pozo* (A Pobra do Brollón) etc. mais o derivado *Pozocho* (O Porto do Son).

Queixeiro (San Pedro)

Parroquia do concello

Na colección documental do mosteiro de Oseira consérvanse varias atestacións antigas deste topónimo: *I. Martini clericus de Queygeiro* (1257), *I. Dominici de Queygeyru* (1260), *Migell Eanes, rector da igrexa de san Pedro Queigeyro* (1293), “Tareixa Ares, que jaz en Sam Mamede da Agoella, et en Levosende, fregesia de *Sam Pedro de Queyjeyro*” (1473).

As grafías *-g-* e *-j-* indican que eran consoantes sonoras, o que permite interpretar o topónimo como un derivado de *queixo*, do latín CASEU ‘queixo’, ‘produto lácteo’, e desbota a posibilidade de que proceda de CAPSEU ‘semellante a unha caixa’, do latín capsā ‘caixa’. Daquela, é posible que este nome de parroquia e

lugar faga referencia a un fabricante ou vendedor de queixos que existiu no lugar nalgún momento histórico.

Ademais dos rexistros referidos, testemuñamos o topónimo no século XVI nun documento do Arquivo da Catedral de Santiago en que se menciona a freguesía de San Pedro de Queixeiro. Tamén constatamos a parroquia no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle os lugares de *Casqueixeiro* (Carballedo), *Queixeiro* (Monfero, onde ademais tamén é parroquia) e *Os Queixeiros* (Chantada).

San Pedro é o patrón desta parroquia e a súa etimoloxía está no latín *Petrus*, masculino de *petra* ‘pedra’, alcume que lle conferiu Xesús ao apóstolo Simón cando lle dixo “Ti es Pedro, e sobre esta pedra vou edificar a miña igrexa”, segundo recollen os Evanxeos (Mateo, 16).

Quintela

Lugar da parroquia da Cervela

Quintela, con -e- aberto, ten a súa orixe encóntrase no étimo QUINTANĒLLA, derivado de *quintana*, feminino do adxectivo *quintanus*, derivado do numeral *quintus*. É o equivalente exacto do castelán *Quintanilla*.

Este nome de lugar pode vincularse cunha propiedade rústica delimitada que acolle unha vivenda familiar co seu correspondente espazo agrario, cunha terra dedicada ao cultivo ou cun terreo que rodea unha vivenda.

Só logramos encontrar testemuños do topónimo no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

En Galicia rexístranse 40 lugares así nomeados, aos que se engaden dous *Quintelas* (Forcarei), un *As Quintelas* (Santiso) e os compostos *Porto Quintela* (Bande), *Quintela de Velle* (Ourense), *Quintela de Abaixo* (A Teixeira), *Quintela de Arriba* (A Teixeira), *Quintela de Hedroso* (Viana do Bolo), *Quintela de Leirado* (Quintela de Leirado), *Quintela de Umoso* (Viana do Bolo) e *Quintela do Pando* (Viana do Bolo).

Randulfe

Lugar da parroquia de Árbol

O nome de lugar *Randulfe* é a evolución dun sintagma (VĪLLA) RANDULFĪ, composto polo xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Randulfus*, en que identificamos os temas *rand-* ‘beira do escudo’ e *wulfs* ‘lobo’. Trátase dun antropónimo frecuente en Galicia entre os séculos IX e XII.

Testemuñamos un *Randulfus presbyter* nun documento do ano 842 do mosteiro de Celanova sen termos certeza plena de que sexa relativo ao lugar de Antas. Non

volvemos obter rexistros do topónimo ata o século XIX, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O nomenclátor amosa varias posibilidades evolutivas do tema *wulfs* en Galicia a través dos topónimos *Randolfe* (Chantada), *Randufe* (A Caniza, Gondomar e Santa Comba) e *Randulfe* (Antas de Ulla, Paradela e San Sadurniño).

Reboredo (Santiago)

Parroquia do concello

O topónimo *Reboredo*, pronunciado coa vogal tónica pechada, provén do latín *RŌ-BŎRĒTU* ‘carballeira’ e trátase dun colectivo derivado de *robur*, *roboris* ‘carballo’.

Este étimo dálle nome á especie *Quercus robur* e é a orixe do castelán *roble* e do catalán *roure*. Non obstante, no noroeste peninsular coincidiu coa voz prelatina de que provén o galego *carballo* cuxa vitalidade bloqueou o mantemento da variante latina. Con todo, esta sobreviviu na toponimia, especialmente en derivados a través do sufixo abundancial *-etu* (e *-eta*) que vemos en *Reboredo*.

Temos constancia de que a parroquia de Borraxeiros (Agolada) xunto coa de Reboredo (Antas de Ulla) nomearon un arceprelado eclesiástico desde o século XVII ata finais do XIX chamado *Reboredo-Ventosa*.

Polo que se refire ás atestacións antigas, consérvase no Arquivo da Catedral de Lugo un documento de 1075 en que *Ordonio Alvitiz* dotou a súa muller, *Eyloni Gundisalviz*, coa metade dunha “villa territorio *Roboreto*, subtus monte Sumeo, villa ubi dicent Eferedi, prope aula Sancta Marina”. Recoñecemos, ademais, as variantes *Reboredo* (1239 e 1285) e *Revoredo* (1285) en documentos do mosteiro de Vilar de Donas. Na colección deste mosteiro consérvanse tamén dous foros de 1376 en que Rodrigo, prior do mosteiro de Vilar de Donas, lles concede a *Johan Esteuenes de Goaadroy*, á súa muller e a un fillo ou filla todos os bens que [temos] “nos e nosa Orden en Goaadroy e en seus términos e en toda a freguesía de *Santiago de Reuoredo* [...]”.

No Arquivo da Catedral de Santiago custódíase un escrito do século XVI en que se cita a parroquia de *Santiago de Reboredo*. Máis tardiamente, a freguesía menciónase no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

En Galicia, os núcleos de poboación así nomeados roldan os 60 resultados no *Nomenclátor de Galicia*.

Para a advocación da freguesía, véxase a entrada *Dorra*.

Rececedes

Lugar da parroquia de Santo Estevo do Castro de Amarante

O topónimo *Rececedes*, pronunciado coa vogal tónica pechada, ten a súa orixe no antropónimo xermánico latinizado como *Recesindus*. Este nome persoal está composto pola raíz *rec(c)*-, un elemento onomástico gótico moi produtivo de orixe dubidosa (pode ser o gótico *riqis* ‘escuridade’ ou *wrikan* ‘perseguir’) e polo tema **sinþs* ‘camiño’, xa presente en varios nomes persoais que deixaron pegada toponímica no termo municipal: *Bertosende*, *Lebesende*, *Sendelle* e *Sendín*.

Non sabemos se antes, pero na época en que se realizou o *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz este lugar da parroquia de Santo Estevo do Castro de Amarante xa estaba habitado.

No territorio galego concorren distintas solucións do antropónimo *Recesindi*, xenitivo de *Recesindus*: *Rececede* (A Pontenova), *Rececedes* (Portomarín), *Rececinde* (Coristanco), *Recesende* (Baralla e Castroverde), *Recesindes* (Vimianzo), *Requesende* (A Laracha e Santiago de Compostela), *Rexosende* (Vilardevós) e *Ricosende* (Carballeda de Valdeorras).

Regadío

Lugar da parroquia de Terra Chá

Regadío, pronunciado con e sen gheada, é un substantivo común que designa un ‘terreo que se pode regar por haber auga preto e no cal se cultivan plantas que precisan ser regadas con frecuencia’ (DRAG). Trátase dun derivado romance do verbo *regar*, do latín *rigare* ‘regar’, ‘facer fluír dirixindo’. Este lugar caracterízase pola presenza de numerosos regos e regatos.

Atestamos o topónimo *Regadio* por primeira vez nun documento de 1285 do mosteiro de Vilar de Donas e noutro de 1433, que se localiza no minutario notarial de Pontevedra. Neste último fálase de “Casco Rodrigues da Correaria et Juan Ares, seu yrmãao, et Gomes de *Regadio*”. Este nome de lugar figura tamén no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

En Galicia non hai ningunha outra entidade de poboación así chamada. O apelido *Regadío* presenta 36 ocorrencias centralizadas en maior medida nos concellos de Taboada, Monterroso e Antas de Ulla.

Rego do Santo, O

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Próximo ao asentamento da vila, no seu lado leste, encóntrase o lugar do *Rego do Santo*, pronunciado maiormente sen gheada e nalgúns casos con ela.

O primeiro termo do topónimo, *Rego*, remite ao substantivo *rego*, cuxa etimoloxía reside na posible confluencia do prerromano **RĒCU* ‘regato’ e da familia

léxica do latín *rigare* ‘regar’, ‘facer fluír dirixindo’. O significado que adquire no concello alude a un rego natural de pouco tamaño polo que corre auga. O segundo termo do topónimo, *Santo*, procede do latín SANCTU ‘santo’, ‘sagrado’. Un dito popular conta que nesta localidade existiu un manancial ao que se lle atribuían virtudes rexenerativas.

Este nome de lugar aínda non figura na versión actual do *Nomenclátor de Galicia* e tampouco foi posible atopar rexistros del na documentación antiga, seguramente por ser unha aldea habitada de maneira recente e, daquela, pouco mencionada nos textos. Propúxose a súa inserción en posteriores edicións do nomenclátor.

En Galicia hai preto de 200 hidrotopónimos con base en *Rego* e máis de 400 derivados de SANCTU. Algúns exemplos: *O Rego das Pedras* (Abadín), *O Rego do Sapo* (Guitiriz), *O Rego Novo* (As Neves), *Santín* (Abegondo), *O Santo* (Ames), *Santoalla* (Guntín), *Santo Estevo* (Aranga), *Santoíño* (Lugo), *Santomil* (Santiago de Compostela) e outros.

Regueira, A

Lugar da parroquia de Facha

A Regueira, tamén *A Rigueira*, vén do substantivo *rego* (véxase *Rego do Santo*, *O*) co sufixo *-eira* (< latín *ĀRĪA*). Este topónimo, articulado con e sen gheada, alude á presenza no lugar dun regato pouco abondoso e de escasa profundidade.

Este lugar da parroquia de Facha rexístrase polo menos desde 1752, nun documento do Catastro de Ensenada en que se menciona a *Sevastián da Rigueira*. Tamén aparece esta aldea citada no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Os nomes de lugar (*A*) *Regueira* e (*O*) *Regueiro* dan nome a máis de 130 entidades de poboación espalladas no territorio galego. Na microtoponimia de Antas encontramos *O Cano da Rigueira*, unha fonte situada na parroquia de Alvidrón.

En Galicia hai 4548 persoas apelidadas *Regueira*, das cales doce son veciñas do concello de Antas.

Rial, O (Santo André)

Parroquia do concello

Rial, O

Lugar da parroquia do Rial

O Rial procede do adxectivo latino *RĪVĀLIS* ‘do río’ e relaciónase cun pequeno curso de auga que corre polo lugar e pola parroquia.

Temos rexistros deste topónimo desde o século XVIII a través dun documento do Catastro de Ensenada en que se menciona a “Don Lorenzo de Frías, cura párroco

da feligresia de San Andrés del *Rial* combocado desta oficina en virtude de carta cortesana”. O *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz recolle o topónimo sen o artigo.

En Galicia rexístranse máis de 50 aldeas que conteñen no seu nome a forma *Rial* tanto de maneira autónoma coma en formacións sintagmáticas: *O Rial* (Vilaboia), *Rial de Abaixo* (Zas), *Rial de Arriba* (Zas), *Rial de Lagoa* (Dodro) e outros.

A advocación da parroquia, Santo André, remite a un dos apóstolos e irmán de San Pedro. Desde o punto de vista etimolóxico, o nome *André* vén do grego AN-DREAS, antropónimo de etimoloxía discutida: segundo algúns autores, derivado de *andreía* ‘virilidade, valor’, segundo outros, redución cariñosa dalgún nome composto de *andr* ‘home’, ‘varón’.

Ribadulla, A

Lugar da parroquia de Dorra

A versión actual do nomenclátor presenta este topónimo sen o artigo. Propúxose que para a próxima edición se recolla do mesmo xeito en que se di no concello: *A Ribadulla*.

Encontrámonos ante un nome de lugar composto de *riba* (RĪPA ‘ribeira’) e *Ulla* (*WULIA ‘Ulla’, véxase *Antas de Ulla*) que fai referencia ás condicións orotopográficas en que se encontra a aldea.

Na colección diplomática altomedieval de Galicia encontramos un texto de 1074 en que se cita unha *uilla qui est in territorio de Dorra, uocitata Riba Ulie*, que se corresponde, sen dúbida ningunha, con esta localidade da freguesía de Dorra. No Catastro de Ensenada (1752) consta unha referencia ao veciño do concello *Juan Méndez de Rivadulla*.

En Galicia existen outros dous lugares coa mesma denominación, aínda que sen o artigo: un no concello da Estrada (Pontevedra) e outro no de Padrón (A Coruña).

Ribó

Lugar da parroquia de Amoexa

O topónimo *Ribó* agocha un RĪVU BONU ‘río bo’.

O primeiro e único rexistro que logramos encontrar deste lugar está no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, onde se recolle a aldea de *Riobó*.

A forma que en moitos documentos medievais aparece latinizada como *Rivus Bonus* perdura como *Riobó* nos concellos de Cabana de Bergantiños, Cenlle, Lugo, Silleda, Valdoviño e Vilar de Barrio; e noutros casos con redución de *Riuvus* a *Ri-*, *Re-* ou *Rei-*: *Ribó* (Antas de Ulla e Taboadela), *Ribón* (A Fonsagrada e Navia de Suarna), *Rebón* (Irixoa e Moraña), *Reibón* (Moraña), *Reibó* (Lalín, Negreira, Rois

e Santiago de Compostela). Existe tamén o topónimo *Rioma* nos concellos da Estrada, Muros, As Nogais, A Veiga e Vigo.

Río

Lugar da parroquia de Areas

O topónimo *Río* remite ao substantivo homónimo *río*, que designa un ‘curso natural e permanente de auga doce, que flúe por un leito e que desemboca no mar, nun lago ou noutro río’ (DRAG).

Este nome deriva do latín *rīvus*, latín vulgar *rius* ‘*regueiro*’, ‘canle’, e conservou-se en case todas as linguas romances. O noso *Río* caracterízase pola presenza dun regato extraordinariamente grande para a súa extensión chamado *Fadal*.

A atestación máis temperá deste topónimo é de 1408 e está conservada na documentación do mosteiro de Vilar de Donas, onde se cita un “casal de *Río* e de *Bilaane*”. Podemos asegurar con firmeza que se trata do topónimo seonense porque no documento vai acompañado doutros nomes de lugar como *Vilane*, *Vilaboa* e *Seyoanne das Antas*. Moi posteriormente, nos séculos XVIII e XIX, este topónimo consta no Catastro de Ensenada e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz.

O hidrónimo *río* forma parte de máis de 200 topónimos rexistrados no *Nomenclátor de Galicia*, entre os que se inclúen compostos como *Rioma*ior (Bergondo), *Rioseco* (O Corgo), *Riotorto* (A Fonsagrada), *O Río Vello* (Arzúa), *Tras do Río* (Dumbría) e outros.

San Fiz

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

San Fiz de Amarante (San Fiz)

Parroquia do concello

San Fiz é unha evolución regular do sintagma latino *SANCTU FELICE* (> *San Feíz > *San Fiiz > *San Fiz*). Estamos, daquela, perante un haxiotopónimo fundado no adxectivo latino *felix* ‘fértil, frutífero, fecundo’, despois ‘favorito dos deuses’ e de aí ‘contento’. Houbo, cando menos, dous santos así denominados recoñecidos polo santoral hispánico primitivo: un africano, cuxo culto se celebra o 27 de xullo (Fiz de Nola), e outro de Xirona, honrado o 1 de agosto. Para o segundo compoñente véxase a entrada *Amarante*.

Testemuñamos esta parroquia por primeira vez nun documento de 1589 conservado no Arquivo da Catedral de Santiago que recolle unha obriga feita por Juan García, veciño de *San Fiz de Amarante*, de pagar a Alonso Blanco 141 reais. No Catastro de Ensenada (1752) rexístrase a parroquia de *san Phelix de Amarante*.

Ademais, no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz figura como *Amarante* (*San Pedro Félix de*).

En canto a este composto, *San Pedro Félix de Amarante*, é de interese termos en conta o que o antropólogo Xosé Manuel González Reboredo di na obra *Os santos titulares de parroquia en Galiza* (2012). O autor establece que durante os séculos IV e V os sepulcros de apóstolos de fama universal eran cinco: san Pedro, san Paulo, san Xoán, san Tomé e santo André. Nesa altura comezou a difusión das súas reliquias, que deu lugar a numerosas igrexas. Tres deles acabaron tendo unha importante presenza en Galicia: Pedro, Tomé e André (aos que debemos engadir Santiago a partir do século IX).

Unha festividade de san Pedro entre os titulares de parroquia en Galicia é a de san Pedro *ad víncula*, destinada a conmemorar o portento da súa liberación por un anxo enviado polo Señor cando estaba preso por orde do rei Herodes Agripa. No século V a emperatriz Eudoxia recibiu as cadeas que Pedro levara no cárcere e enviou unha delas a Roma, onde se construíu unha igrexa dedicada a san Pedro *ad víncula*, cuxa festa se celebra o 1 de agosto.

Cara á fin do medioevo e en tempos posteriores, varias igrexas de Galicia e algunha do norte de Portugal xuntaron o seu titular, san Fiz, celebrado o mesmo día 1 de agosto, con san Pedro *ad víncula*, dando lugar a un híbrido: *san Pedro Fiz* ou *San Pedro de Fins*. Xa que logo, a denominación que Madoz emprega para se referir á nosa parroquia pode explicarse deste xeito, tendo en conta que, talvez, a proximidade fonética de *Fiz* con *Félix*, fixo que nun momento pasado se empregase nalgúns fontes a advocación de san Pedro mais o cualificativo *Félix*. Con todo, convén aclararmos que na igrexa de San Fiz de Amarante non houbo nin hai ningunha referencia ao apóstolo Pedro.

San Fiz nomea 27 localidades galegas e *Amarante* é parroquia e lugar no concello de Maside (Ourense).

Neste caso, a advocación coincide co topónimo.

San Mamede

Lugar da parroquia da Agüela

Aldea que está oficialmente rexistrada no *Nomenclátor de Galicia* como *San Mamede de Agüela*, pero tras a confirmación dos seus oriúndos solicitouse a modificación a *San Mamede*, forma maioritaria.

Trátase dun nome de santo que vén de MAMETEM, acusativo do nome latino *Mammes*, con probable orixe en termos da linguaxe infantil, como *mamma*, de onde proceden tamén outros cognomes romanos (*Mammeus*, *Mammeanus*, *Mammatus* etc.). San Mamede foi un mártir da Capadocia (Turquía) do tempo de Aureliano e o seu culto espallouse na Galia e, fundamentalmente, na Península Ibérica.

Encontramos rexistros do lugar por primeira vez en 1329 na documentación do mosteiro de Oseira: “Pedro Eannes et Pedro Seixon, et Johan Martinez, et Garçia Dominges, et Andrey Perez moradores en *Samamede da Agoella* que é en terra de Monterroso”. Noutros catro documentos deste mosteiro, pero de 1348, tamén constan referencias ao lugar de San Mamede.

O Arquivo da Catedral de Santiago conserva un texto de 1581 en que se cita a freguesía de *San Mamede de Agüela*. Ademais, hai moitísimas alusións á parroquia mais á aldea no Catastro de Ensenada (1752), case todas elas castelanizadas en *San Mamed*. No *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz cítase a freguesía de *Mamed (San)*.

Existen 27 aldeas galegas que posúen na súa forma este nome de santo.

San Martiño de Amarante (San Martiño)

Parroquia do concello

San Martiño, parte do topónimo e advocación, ten a súa orixe no sintagma SANCTU MARTINU. Para máis información sobre o cognome *Martinus* véxase a entrada de *Martín* e para o segundo elemento consúltese a de *Amarante*. Este haxiotopónimo fai referencia a san Martiño de Tours (s. iv).

Cítase esta freguesía baixo a denominación *San Martín de Amarante* no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

San Martiño nomea 86 aldeas no territorio galego e no concello de Agolada encóntrase o lugar da *Martiña*.

San Martiño de Vilapoupre

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Véxanse as entradas *San Martiño de Amarante* e *Vilapoupre*.

San Martiño do Carrasco

Lugar da parroquia de San Martiño de Amarante

Para a primeira parte deste nome de lugar véxase a entrada *San Martiño de Amarante*. O segundo constituínte, *Carrasco*, remite ao substantivo *carrasco* que, xunto con *carrasca*, designa en galego diferentes especies de plantas ericáceas. Desde punto de vista etimolóxico, mentres que Sarmiento (1986) propón o latín *carex*, *-icis*, Corominas e Rivas Quintas (1994) vincúlano á raíz prerromana **car-* ou **k-r* co significado de ‘rocha, cousa de constitución dura, planta de monte, áspera e dura’.

Porta norte da igrexa románica da freguesía de San Martiño do Carrasco. Caracterízase pola presenza dunha cruz grega coas catro aspas iguais, tamén chamada cruz trevoada, pois en cada remate dos catro puntos ten un remate trifoliado, tres follas de trevo conxuntadas, número representativo da Trindade

Advírtese este lugar por primeira vez no Catastro de Ensenada (1752). Tamén figura no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz dentro da entrada de *San Martiño de Amarante*.

Na parroquia de Randufe do concello pontevedrés de Tui encóntrase o lugar *As Chans do Carrasco*.

San Tomé

Lugar da parroquia de San Martiño de Amarante

Nome de santo en que figura o antropónimo *Tomé*, variante de *Tomás* que vén probablemente dun antigo xenitivo. *Tomás* procede do latín eclesiástico THOMAS, e este do grego *Thomâs*, transliteración do arameo *t'ômâ* e do hebreo *tô'am.m* ‘xemelos’. O topónimo alude ao apóstolo Tomé, cuxa festa se celebra o 21 de decembro.

Nun documento do século XIII do mosteiro de Vilar de Donas cítase a “ermida de *Santo Tomé* de Sumyos [o actual monte Farelo], que é del monasterio de Uilar de Donas”. Non volvemos atopar ningunha referencia ao lugar ata o *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, onde consta a aldea de *Santomé*.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle trece lugares *San Tomé* mais os compostos *Pereira de San Tomé* (Ramirás), *San Tomé de Serantes* (Leiro), *San Tomé do Mar* (Cambados) e *Veiga de San Tomé* (Lourenzá).

San Xurxo

Lugar da parroquia de Terra Chá

En *San Xurxo* encontramos o sintagma latino *sanctus Georgius*, derivado de *georgós* ‘labrego, agricultor’. Na forma galega, documentada xa desde a Idade Media,

a vogal da primeira sílaba transformouse en -u- por influencia do iode da sílaba seguinte. A advocación é san Xurxo de Capadocia, patrón dos exércitos bizantinos e arredor do cal circula a seguinte lenda:

San Xurxo conseguira vencer un dragón que amedrentaba todos os habitantes dun lugar. Estes buscaban calmalo a través da entrega diaria de dúas ovellas. Non obstante, chegou un momento en que estes mamíferos ruminantes da familia dos bóvidos se remataron e comezaron a ser substituídos por persoas de maneira aleatoria. Cando é a quenda da filla do rei, Xurxo monta no seu cabalo e mata o dragón atravesándoo coa lanza.

Os habitantes de *San Xurxo* e outros veciños da parroquia confirmaron que a maneira de se referiren ao lugar é *San Xorxe*, unha evidente importación léxica adaptada do castelán *San Jorge*.

O primeiro testemuño da aldea localizámolo no Arquivo da Catedral de Santiago, nun texto de 1541 en que se menciona a freguesía de *San Xurxo de Terra Chá*. No Catastro de Ensenada (1752) a aldea figura baixo as formas *San Jorje* e *Jorxe de Terra Cha*, e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz aparece como *Jorge (San)*.

Nos concellos de Bóveda, Chantada, Cerdedo-Cotobade, Palas de Rei, Ribeira de Piquín, Santiso, Vigo e Xermade existe tamén un lugar chamado *San Xurxo*. Ademais, rexístranse os compostos *O Campo de San Xurxo* (Camariñas), *Pacios de San Xurxo* (San Xoán de Río) e *San Xurxo da Touza* (Taboadela).

Santa Cristina

Lugar da parroquia de Areas

Haxiotopónimo composto polo nome persoal feminino *Cristina*, derivado de *Cristo* e este do grego *Christós* ‘unxido’, polo latín *Christus*, traducido do hebreo *māxiāh* ‘mesías’.

Trátase de santa Cristina de Tiro, unha virxe mártir vítima da persecución de Diocleciano. *Cristina* mantense hoxe en día como cultismo eclesiástico ou, máis probablemente, como castelanismo, xa que a forma esperada sería *Cristiña* > *Cristiña.

Achamos a primeira referencia ao lugar nun pergameo con data do 25 de xaneiro do ano 1254 conservado na documentación do mosteiro de Oseira: “[...] de quibusdam hereditibus quas ipsi habebant vel habere debebant in loco qui vocatur Arenas in terra de Camba, sub signo santi Stephani et [...] in loco qui vocatur Sumoza in terra de Dorra sub signo Sancte Christine [...]”. No Catastro de Ensenada (1752) figuran as variantes *Santa Xptina*, *Santa Chrisptina* e *Santa Christina de Areas*. Un século despois, o topónimo forma parte do *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Nos concellos de Carballedo, O Incio, Oleiros, Paradela, Ribadavia, Salvaterra de Miño, Silleda, As Somozas e A Veiga tamén se dá este haxiotopónimo.

Santa Mariña

Lugar da parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante

Santa Mariña do Castro de Amarante

(Santa Mariña)

Parroquia do concello

Santa Mariña é unha das advocacións máis frecuentes dos topónimos galegos. Non obstante, como haxiotopónimo só se rexistra en dous concellos: no de Antas de Ulla e no do Barco de Valdeorras. Este nome remite a santa Mariña de Antioquía, de quen se apoderou a lenda, facendo dela a protagonista dun romance monástico e confundíndoa con santa Margarida.

As hipóteses que tentan dar sentido á etimoloxía de *Mariña* son varias: pénsase que pode provir do nome latino *Marina*, feminino de *Marinus*, e este derivado de *Marius*; tamén é factible que remita ao adxectivo latino *Marina* ‘mariña’, ‘que vén de ou que vive no mar’, do latín *mar* ‘mar’. Pero, dada a súa enorme difusión en Galicia, que non se explica por estes nomes citados (como nome persoal, *Marinus* documéntase pouco na Idade Media), parece máis probable que *Mariña* non sexa o feminino de *Mariño*, senón unha variante hipocorística de *María*.

Para os demais elementos deste composto consúltense as entradas *Castro* e *Amarante*.

Nesta parroquia encóntrase o pazo de *Santa Mariña*, unha construción ordenada no século XVI por Juan Vázquez Taboada e Inés de Lemos Ribadeneira. Nela sobresaen un balcón de granito e no seu lado norte está a entrada principal, onde

Contorna en que se sitúa o pazo de Santa Mariña

se encontran os escudos das familias Vázquez e Lemos. Non debemos esquecer a igrexa románica da freguesía asentada sobre un antigo castro.

O testemuño máis temperán deste topónimo é de 1075 e encóntrase nun texto do Arquivo da Catedral de Lugo en que se fala dunha “villa territorio Roboreto, subtus monte Sumeo, villa ubi dicent Egeredi, prope aula *Sancta Marina*”.

No Catastro de Ensenada (1752) cítase a parroquia baixo as denominacións *Santa Marina do Castro* e *Santa Mariña del Castro* e no *Diccionario geográfico-co-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz recóllense a freguesía de *Castro de Amarante (Sta. Marina del)* e o lugar de *Santa Marina*.

Pola xeografía galega espállanse 34 lugares nomeados *Santa Mariña* e mais os compostos *Santa Mariña da Ponte* (Viana do Bolo), *Santa Mariña de Augas Santas* (Allariz), *Santa Mariña de Froxais* (Viana do Bolo), *A Santa Mariña de Vilelos* (O Saviñao), *Santa Mariña do Monte* (Ourense) e *Santa Mariña Dozo* (Cambados). Tamén convén mencionarmos a parroquia de *Santa Mariña do Monte* (Santa Mariña) no concello do Barco de Valdeorras (Ourense).

Santiso (Santalla)

Parroquia do concello

Santiso

Lugar da parroquia de Santiso

A freguesía de *Santiso* conta cun só núcleo de poboación que recibe o mesmo nome, unha evolución patrimonial que coñeceu o sintagma *sanctus Thyrsus*, derivado do grego *Thýrsos*, que era o emblema de Dionisio, unha vara adornada con follas de parra coa figura do deus. Daquela, encontrámonos perante outro haxiotopónimo que, neste caso, remite a san Tirso de Apolonia.

Fervenza de Santiso |

A confluencia do haxiotopónimo mais a súa advocación, *Santalla*, fai que Nicandro Ares (2009) considere a posible existencia no pasado de dúas igrexas (como ocorre, por exemplo, en San Pedro de Santa Comba, Santa Cristina de San Román e outros lugares). Con todo, isto é moi pouco probable debido á mínima extensión do territorio da parroquia, que actualmente nin sequera conta con igrexa, de maneira que os veciños teñen que acudir á da freguesía veciña, en Vilanune.

O topónimo aparece testemuñado desde o ano 1122 nun documento do mosteiro de Sobrado dos Monxes en que se alude a unha *uilla Uillare de sancto Tyrso*. Noutro arquivo do mesmo mosteiro, pero do ano 1172, fálase dunha herdanza de “Petrafitas de Asma et meam porcionem de Amoega et de *sancto Tyrso* cum totis suis directuris”. O lugar e a parroquia constan tamén no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Este nome de lugar está presente tamén nos concellos de Aranga, A Fonsagrada, O Irixe, Lalín (no composto *Santiso do Fondo*), Maceda, Malpica de Bergantiños, Muras, Muxía, O Pino, San Sadurniño e Touro. Non debemos esquecer o concello de *Santiso* na provincia da Coruña.

O apelido *Santiso* posúe 1839 ocorrencias que se focalizan, fundamentalmente, no centro de Galicia; en Antas hai 29 portadores.

Sobre a advocación, *Santalla*, consúltese a entrada *Árbol* (Santalla).

Santo Estevo do Castro de Amarante (Santo Estevo)

Parroquia do concello

Santo Estevo é o resultado galego do latín *sanctus Stephānus* (> *Santo Estévano > *Santo Estévã* > *Santo Estevo* > *Santo Estevo*). Prové do grego *Stéphanos*, do substantivo *stéphanos* ‘coroa’. É, por tanto, un topónimo que deriva directamente dunha advocación relixiosa. Os Evanxeos contan que foi o primeiro mártir cristián e a descuberta das súas reliquias no ano 415 fixo que o seu culto se difundise de xeito extraordinario. A súa festividade celébrase o 26 de decembro.

Cómpre termos en conta que no estudo da toponimia de Antas feito por Nicandro Ares (2009) recóllese a parroquia de *Castro de Amarante* coa advocación de Santo Estevo, isto é, non figura como haxiotopónimo. O certo é que os habitantes, tanto da parroquia como do concello, se refiren á freguesía como *Castro de Amarante*. Para *Castro* e *Amarante* consúltense as entradas correspondentes.

Atestamos unha alusión á igrexa de *Sancti Stephani de Amarante* nun pergameo de 1263 do mosteiro de Vilar de Donas. Douscentos anos despois, noutro documento deste mosteiro, rexístrase a *iglesia de Santo Estevo do Castro*. O Arquivo da Catedral de Santiago conserva un texto do século XVI en que se recolle un arrendamento que lle fan Bernal García e Alonso Yáñez a Juan García, un xastre que vivía na freguesía de *Santo Estevo do Castro de Amarante*.

Ademais, no Catastro de Ensenada (1752) figuran as formas *San Hesteuan* e *Hesteban del Castro* e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz consta *San Estéban del Castro*.

En Galicia hai 22 lugares designados *Santo Estevo* (un con artigo) e os compostos *Santo Estevo de Ribas de Sil* (Nogueira de Ramuín) e *Santo Estevo de Uriz* (Begonte). O nomenclátor recolle tamén as parroquias de *Santo Estevo de Farnadeiros* (O Corgo), *Santo Estevo de Nóvoa* (Carballeda de Avia), *Santo Estevo do Mato* (Pantón) e outras.

Seixo, O

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

Seixo é un substantivo común que procede do latín *SAXU* ‘pedra grande, rocha’ e designa unha ‘pedra dura de pequeno tamaño, que a erosión tornou lisa e arredondada’ ou un ‘tipo de rocha xeralmente branca e moi dura’ (DRAG). Nos usos toponímicos, esta denominación vincúlase con lugares en que prolifera este tipo de rocha. No caso do concello de Antas, temos constancia de que, polo menos, unha das casas desta aldea foi construída con pedras procedentes do monte Farelo.

Conseguimos rexistrar o topónimo por primeira vez no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, onde aparece como *Casa-do-Seijo*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra máis de 80 lugares (*O*) *Seixo*, entre os que se atopan compostos como *O Monte do Seixo* (Santiago de Compostela), *Pena-seixo* (Ouro), *O Seixo da Veiga* (Barreiros) e similares.

Senande (San Miguel)

Parroquia do concello

Senande

Lugar da parroquia de Senande

Senande provén do xenitivo do antropónimo medieval de orixe xermánica *Sisenandus*, composto polos temas góticos **sis-* ‘bebedizo, maxia, canto fúnebre’ e **nanþ-* ‘audacia’.

É moi probable que existise a variante *Senandus/ *Sinandus, pois só así se pode explicar que a partir dun sintagma *(UĪLLA) SENANDĪ/(UĪLLA) SINANDĪ se obtivesen os resultados galegos *Senande* (nos concellos de Antas, Begonte, Boqueixón, A Caniza, Guitiriz, Muxía e Palas de Rei), *Sinande* (no concello de Carballo), *Sonán* (no concello de Taboada), o catalán *Senant*, os asturianos *Sonande* e *Businán* e outros.

Rexístrase *Sesnande* nos anos 1269, 1285 e 1391 e *Senande* no 1269, ambas as dúas formas en documentos do mosteiro de Vilar de Donas. O topónimo figura na documentación do Catastro de Ensenada (1752) e do *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Ademais dos topónimos citados enriba, convén referirmonos ás aldeas de *Cachosenande* (Boqueixón), *Casenando* (A Pobra de Trives) e *Sernande* (Chantada, O Corgo, Pantón e Taboada). En Portugal localízase unha entidade de poboación no concello de Paredes chamada *Senande*.

Para a advocación da freguesía, consúltese a entrada *A Cervela*.

Sendelle

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Joseph Piel e Dieter Kremer (1976), estudosos da antroponimia de orixe xermánica, cren que este topónimo provén do xenitivo do nome persoal xermánico *Sendellus(?), composto polo gótico *sinþs ‘camiño’ mais o sufixo *-ellus*. Logo, estamos ante un híbrido simple por presentar un tema xermánico e un sufixo latino.

O primeiro testemuño do lugar é de 1201 e atópase nun texto do mosteiro de Sobrado dos Monxes en que se cita o *frater Petrus de Sendelli*. Tamén encontramos alusións ao topónimo noutros dous documentos do mesmo mosteiro: “Pelagius Nuni presbiter de *Sendelli*, filius Gontrode Suariz filia de Suario Amiguit” (sen data); e “Similiter ego Pelagius Nuniz de *Sendeli* eodem modo dono pro anima mea ipsi monasterio totam meam portionem et directuram hereditatis de Ladrüz et de Guargiane” (1204).

Esta formación só consta no concello de Antas, pero, como vimos noutros topónimos deste volume, o tema *sinþs foi moi produtivo. En Portugal encontramos o topónimo *Sendelo*, procedente do mesmo antropónimo gótico.

Sendín

Lugar da parroquia de Olveda

O lugar de *Sendín* pertence á parroquia de Olveda do concello de Antas de Ulla, pero administrativamente vincúlase ao de Monterroso. Polo que se refire á súa etimoloxía, procede do xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Sindinus*/*Sendinus*, integrado polo tema *sinþs ‘camiño’ e o sufixo *-inus*. É, pois, un híbrido simple formado por un tema xermánico mais un sufixo latino-xermánico.

Podemos documentar o topónimo desde 1063, xa que nun texto do mosteiro de Sobrado fálase dunha herdade “in loco cui dicunt *Sendin*, discurrente ad aulam Sancti Cipriani, inter duos alpes: Monte Roso et Sumio”. Xusto un século despois, na documentación do mesmo mosteiro, encontramos unha referencia a un territorio situado en Dorra, “inter monte Nivego et Monte Roso, villa vocata *Sindini*, iacens sub aula Sancti Cipriani et Sancte Marie de Oliveto”.

No *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz inscribíase o lugar de *Sendín* situado na parroquia de *Ferreiros* (*San Cibrao*) de Monterroso, actualmente limítrofe coa de Olveda.

Nos concellos galegos de Arnoia, A Caniza, O Corgo, Lourenzá, Monterroso (é o mesmo territorio que o lugar de Antas) e Ribadeo hai tamén un lugar denominado *Sendín* e no de Chantada existe o composto *Lamasendín*.

Seoane

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Seoane é o xermolo da actual vila de Antas. Na fala local é frecuente escoitar a pronuncia *Soane* e etimoloxicamente vén da unión do sintagma SANCTUS IOHANNE, en referencia a san Xoán o Bautista. O antropónimo bíblico latinizado como *Iohannes* ‘Deus (é) misericordioso’ deriva, por medio do grego *Ioanes*, do hebreo *Yohanan*, composto de *Yoh* ou *Yah*, abreviatura de *Yaveh* ‘Deus’ e *hanan* ‘misericordia’. Para máis información sobre o topónimo véxase a entrada *Antas de Ulla*.

Non sabemos se con anterioridade, mais na altura en que se realizou o Expediente de comprobación do Catastro de Ensenada (1752), este lugar Seoane da parroquia de Antas de Ulla xa estaba habitado.

En Galicia rexístranse 53 topónimos que conteñen a forma *Seoane* de maneira autónoma ou ligada a outros compoñentes, como en *Seoane de Arriba* (Láncara), *Seoane de Oleiros* (Xinzo de Limia), *Seoane de Taboadela* (Muíños) e similares. O nomenclátor tamén recolle as localidades de *Seivane* (Lugo, Mondoñedo, Outeiro de Rei e Vilalba), *Sevane* (Becerreá), *Soane* (Porto do Son e O Saviñao) e *Xoane* (Boborás, Carballo e Padrón). Ademais, en Antas hai dez persoas portadoras do apelido *Seoane*.

Somoza, A

Lugar da parroquia de Areas

O topónimo *A Somoza* remite ao étimo SUBMONTIA, composto pola preposición *so* ‘debaxo de’ (< latín SUB) e polo substantivo *monte* (< latín MONTE), de maneira que sinala un lugar situado nun punto inferior dunha elevación importante do terreo. Así é, pois a localidade encóntrase xusto embaixo do monte Farelo, e a zona das súas primeiras costas (onde está o petróglifo Chan da Gurgulla) coñécese popularmente como o monte da *Somoza*.

Polo que se refire á súa presenza na documentación medieval, noméase nun documento do mosteiro de Oseira do ano 1245 a *Petrus Petri*, un home que tiña unha herdanza nun lugar chamado *Sumoza*, *in terra de Dorra, sub parrochia sancte Christine*. O Arquivo da Catedral de Santiago conserva un texto de 1566 en que *Gregorio de Somoza*, veciño da parroquia de Santa Cristina de Areas, lle fai un arrendamento a Pedro de Castro, natural da mesma freguesía. No Catastro de

Ensenada (1752) encontramos numerosos rexistros do veciño *Andrés da Somoza* e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz consta o lugar de *Somoza*.

En Galicia hai outros dez lugares fundados neste orónimo, cinco deles con artigo (A Estrada, onde se rexistran tres aldeas así chamadas, Silleda e Sober) e outros cinco sen el (Lalín, Maceda, A Pobra de Trives, Rianxo e A Rúa). Tamén se encontra no noso territorio o concello das *Somozas*, na provincia da Coruña. O apelido *Somoza* pórtano seis veciños do concello.

Suar

Lugar da parroquia de Casa de Naia

O máis probable é que o topónimo *Suar* forme parte dos descendentes do antropónimo *Suarius*, un dos quince nomes masculinos máis frecuentes en Galicia nos séculos x-xii. Remite, por tanto, a unha antiga (VILLA) SUARI(I). Así, aínda que Bascuas (2002) formule a posibilidade de que se trate dun hidrotónimo polo seu inicio en *Su-*, non é posible facer afirmacións rotundas debido á falta de connotacións hidronímicas claras.

Atestamos este nome de lugar en tres documentos dos anos 1293, 1348 e 1393 rexistrados na colección do mosteiro de Oseira. No primeiro menciónase a *Pedro Ramirez de Suar*, noutro a *Lourenço Peres de Suar* e no último cítanse “dous ca-sares que o monesterio ha en *Suar*, sub signo de Santa María de Casdanaya”. O topónimo figura asemade no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

No concello de Paradela (Lugo) encóntrase outro lugar así nomeado.

Sucasas

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

O topónimo seoanense *Sucasas* lévanos ao sintagma latino SUB CASAS e alude a un lugar situado por baixo das casas. Na actualidade, esta aldea está totalmente integrada co resto de entidades de poboación ata o punto de ser descoñecida para unha boa parte dos habitantes do concello. Non obstante, nun pasado existía unha clara distinción entre as vivendas do lugar de Antas e as de Sucasas, caracterizadas estas últimas por seren máis antigas.

Encontramos o primeiro testemuño deste nome no Arquivo Histórico Nacional, onde se conserva un documento de 1703 en que se menciona a Juan Diéguez de *Sucasas*, natural de *San Félix de Amarante*. Aínda que Pascual Madoz non recolla este topónimo no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850), si que figura no Nomenclátor 1863-1871 como un lugar da parroquia de Antas.

Non se rexistra en Galicia ningún outra aldea así designada, pero a preposición *su* e o substantivo *casa* de maneira independente forman parte do nome de moitas

outras localidades: *As Casas Grandes* (Abegondo), *As Casas Novas* (Castro de Rei), *Casasoa* (Rodeiro), *Su a Ermida* (Abegondo), *Sucastro* (Bóveda) e outras.

Terra Chá (San Xurxo)

Parroquia do concello

Terra Chá é o nome que recibe a parroquia do concello que abrangue os lugares de Caldelas, O Cruceiro, Regadío e San Xurxo. No traballo de campo necesario para a realización deste libro descubriuse que un elevado número de veciños e veciñas de Antas descoñece (ou non emprega) esta denominación e refírense ao territorio a través da súa advocación por medio dunha importación léxica do castelán adaptada fónica e graficamente ao galego: *San Xorxe*. O grupo de palabras *Terra Chá* procede do latín *TERRAM PLANAM*, descrición coincidente coa realidade xeográfica da freguesía.

En canto ás atestacións antigas, Amor Meilán na *Geografía General del Reino de Galicia* (1928) di que Cornide situou nesta parroquia a cidade de Turuptiana, citada en escritos de Ptolomeo. Na actualidade só logramos atopar un texto de 1541 conservado no Arquivo da Catedral de Santiago que cita un lugar chamado *Sucadío* (de que hoxe non temos coñecemento), situado nas freguesías de San Xoán de Antas, Santiago de Reboredo, *San Xurxo de Terra Chá* e San Miguel da Cervela.

Ademais, testemuñamos o topónimo no Catastro de Ensenada (1752) escrito *San Jorxe de Terracha* e baixo a forma *Terracha* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

A *Terra Chá* é tamén unha comarca lucense, situada no extremo norte da comunidade á que pertencen os concellos de Abadín, Begonte, Castro de Rei, Cospeito, Guitiriz, Muras, A Pastoriza, Vilalba e Xermade. Ademais, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra o lugar da *Terrachá* no concello de Entrimo (Ourense).

Sobre a advocación, véxase a entrada *San Xurxo*.

Timós

Lugar da parroquia do Rial

É posible postular baixo o único *Timós* unha (VILLA) *TIMONIS*, xa que *Timo*, *Timon*, *-onis* consta como nome persoal latino nos repertorios onomásticos.

O único rexistro que recuperamos do nome de lugar atópase no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Toande

Lugar de parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante

Toande remite ao xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Teode-nandus*, integrado polos elementos *þiuda* ‘pobo’ e **nanþ-* ‘audacia, ousadía’.

Rexistramos un *Todenandi* nun documento do ano 1029 conservado no tomo de Celanova. Na colección diplomática de San Domingos de Viveiro pode lerse nun documento do século xv unha referencia a un lugar chamado *Toande*: “Primeiramente un jornal de cava aos Paaços del Rey et outra vinna de *Toande*”. Nas fontes documentais da Universidade de Santiago de Compostela custódíase un texto en que se menciona a “Ares Afonso de *Toande*, clerigo da diocesis compostellana e notario publico”. Con todo, non podemos garantir con seguridade que estes tres testemuños fagan referencia á aldea de *Toande* do concello de Antas. Así, o primeiro rexistro seguro do noso topónimo atopámolo no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outro lugar así denominado na parroquia de Campo (Santo Estevo), no concello coruñés de Arzúa.

Velanxil

Lugar da parroquia de Peibás

A clave interpretativa deste topónimo, pronunciado ás veces *Blanxil*, encóntrase en documentos do mosteiro de Sobrado dos Monxes.

En 1033 menciónase unha *uilla Onegildi* cuxa identificación co lugar seoanés é indiscutible, xa que o texto fala dos lindes dunha posesión “per uillam Nuni [o actual Vilanune] et inde per Barueitelo et diuidit cum uilla *Onegildi* [Velanxil] et inde uenit per Tininos Fanenti”. Este último sintagma, *Tininos Fanenti*, é obxecto de discusión etimolóxica, pois Bascuas (2005) considera que *Tininos* fai alusión ao lugar de Timós, mentres que Nicandro Ares (2011) tradúceo como “términos de Fente”, lugar do concello veciño de Monterroso.

Un documento de 147 anos despois, de 1180, recolle que Fernando Muninci lle doa a Sobrado *meam porcionem de casale de uilla Engildi*. Deste xeito, constatamos a evolución *Villa Onegildi* > *Villa Oengildi* > *Villa Engildi* > *Villangildi* > *Vilangil* > *Velanxil*. É probable, pois, que *Velanxil* remita á vila (véxase *Fondevila*) dun home chamado *Onegildus*, nome persoal xermánico formado por unha base **auna-* e *-gildus*, desinencia tipicamente gótica de **-gelzan*, derivado de **geldan* ‘valer’.

Na documentación máis moderna, nomeadamente no Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz, encontramos as formas *Velenxil*, *Velanxil* e *Vilangil*.

En todo o territorio galego non se rexistra ningún outro topónimo *Velanxil*. Con todo, o compoñente *Vila* (xunto con derivados e compostos) é moi frecuente (máis de 1 500 resultados no *Nomenclátor de Galicia*): *Fraga de Vila* (lugar da parroquia da Graña de Vilarente, no concello de Abadín), *Vilacova* (parroquia do concello de Abegondo), *Vila do Fondo* (lugar da parroquia de Viñós, no concello de Arzúa) e outros.

Veloín

Lugar da parroquia de Arcos

Da mesma maneira que *Velanxil* procede dun *Vilanxil* anterior, é probable que *Veloín* sexa unha variante de *Viloín*, onde se aprecia a voz latina VILLA ‘vila’ (véxase *Fondevila*) unida ao nome do seu posesor en xenitivo, quizais AUDINI, procedente dun nome persoal medieval de orixe xermánica *Audinus, integrado polo tema **aud-* ‘riqueza, posesión’ e o sufixo *-inus*.

Desafortunadamente, non obtivemos ningún rexistro antigo deste topónimo en ningunha das fontes documentais empregadas. Ora ben, no Catastro de Ensenada (1752) atopamos unha referencia a un *caruallo de Velolin*, que pode remitir, ou non, a esta localidade da parroquia de Arcos.

Non hai ningún outro lugar así nomeado no territorio galego.

Verín

Lugar da parroquia de Peibás

Verín foi un antigo xentilicio que provén dunha (VILLA) VERINI, formada polo xenitivo do antropónimo latino *Verinus* con base no adxectivo *verus* ‘verdadeiro’.

Este topónimo está datado polo menos desde o século XII, pois figura nun documento de 1180 do mosteiro de Sobrado dos Monxes en que se menciona unha “hereditate laicali de sancto Laurentio et de *Berim* et de leyra de Canaria”. O lugar de *Verín* consta tamén no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Nos concellos de Cangas Pontevedra) e Verín (Ourense) existe un lugar así nomeado. Ademais, esta forma non só perdurou na toponimia galega, senón tamén na portuguesa (*Verim*).

Vila Pequena, A

Lugar da parroquia de Arcos

Neste topónimo, o substantivo *vila* (< latín VILLA, véxase *Fondevila*) vese modificado polo adxectivo *pequena*, voz de creación expresiva con paralelos en todas as linguas romances.

O Arquivo da Catedral de Santiago custodia dous documentos de 1536 en que Sebastián Lodeiro e a súa muller lles conceden o poder a distintas persoas para solicitar a Gil de *Vilapequena* casais da súa propiedade. Cremos que se trata da localidade do noso concello porque os casais que lle demandan están situados en Antas, concretamente nos lugares de Vilación e de Cabo de Arcos. Porén, non logramos encontrar o topónimo no Catastro de Ensenada e Pascual Madoz tampouco o recolle no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850).

Nos concellos de Begonte e Friol hai outro lugar chamado *A Vila Pequena* e no de Montederramo existe a aldea sen o artigo determinado: *Vila Pequena*.

Vilaboa

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Do latín VILLA BŌNA obtemos o topónimo de significado transparente *Vilaboa*. A súa motivación pode relacionarse cun valor propiciatorio e propagandístico da zona co obxectivo de atraer poboación.

O único testemuño antigo que temos sobre esta entidade de poboación é do ano 1407 e encóntrase nun texto da colección documental do mosteiro de Vilar de Donas, onde se menciona un “casal de Rio e de Bilaane e de *Bila Boa*”. O Arquivo da Catedral de Santiago conserva un documento de 1565 en que un home chamado Vasco, do lugar de *Vilaboa*, realiza unha venda a Gabriel do Barreiro, xastre que vive na cidade de Santiago. No Catastro de Ensenada (1752) fálase do dereito de décimo que hai que pagar nos “lugares de Seoane, *Vilaboa* e Vilañe”. O topónimo tamén se recolle no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz baixo a forma actual como localidade da freguesía de *San Juan de Santas*.

En territorio galego hai outros 28 lugares que reciben esta denominación.

Vilane

Lugar da parroquia de Antas de Ulla

Poderíamos interpretar o único *Vilane* como unha variante de *Vilán* cun *-e* paragónico, pero, de ser así, a pronuncia do topónimo sería *Vilanhe* e non *Vilane*.

Segundo Piel (1986), tanto *Vilán* como *Vilane* teñen a súa orixe no nome común latino VILLĀNUS, que de xeito secundario deu lugar ao antropónimo *Villanus*. Debemos vincular este nome ao substantivo galego actual *vilego* ‘[persoa] que é natural ou habitante dunha vila’ (DRAG). O autor clarifica que a súa exposición carece aínda dun comentario morfolóxico que dea conta das desinencias *-ane/-án* de *Vilane/Vilán*. Porén, apunta que:

(...) estamos em presença do genitivo “de possessor” em -āni, de uma (VILLA) VILLĀNĪ, desinencia que evoluiu, por um lado para *-ane*, na conservadora região de Lugo, e, fonologicamente mais mutilada, para *-an*, no ambiente de Pontevedra. Ambas essas modificações do latim -āni concebem-se perfeitamente no plano linguístico-histórico.

Con todo, no *Nomenclátor de Galicia* non hai ningún caso de topónimos rematados en *-ane* (*Savane, Seoane, Vilamane*...) que veñan de *-ane* ou *-ani* (cun *-n*), senón que todos proceden dun étimo rematado en *-ANNE*. Así é que a hipótese de que *Vilane* proceda de VILLANI ten moi poucas posibilidades de ser verdadeira. Daquela, consideramos é moito máis acaído para o noso topónimo explicalo como procedente dunha VILLA JOHANNI.

Contamos con varios rexistros deste nome de lugar, todos eles conservados na documentación do mosteiro de Vilar de Donas. O máis antigo figura nun documento de 1285 en que se cita o lugar de *Vilahane*. Case cen anos despois, en 1368, encontramos unha mención a *Johan Barragan, de Bilane* e en 1390 e 1407 cítase un *moesteyro ha en Bilaane*. Ora ben, convén termos presente a proximidade lingüística na documentación deste mosteiro co lugar de Vilaxoán da parroquia de Lestedo do concello veciño de Palas de Rei, pois aparece numerosas veces como *Villayoane/Bilayoane* (1285), *Villa Iohanne* (1294), *Bila Joane* (1434) e pode dar lugar a confusións coa localidade seoanesa. Estas atestacións confirman que debemos descartar o étimo VILLĀNUS.

Ademais, no Arquivo da Catedral de Santiago custódíase un documento de 1569 en que se menciona a Diego García de *Vilane* e a Pedro García, veciños da parroquia de *Seoane das Antas*. Observamos a presenza das formas *Vilane* e *Vilane* no Catastro de Ensenada (1752) e *Vilane* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Vilanune (San Salvador)

Parroquia do concello

Vilanune

Lugar da parroquia de Vilanune

Recoñecemos en *Vilanune* o sintagma latino VILLA NUNNĪ, formado polo substantivo común *vila* ‘vila’ (véxase *Fondevila*) e polo xenitivo do antropónimo latino *Nunnus*. Este nome foi en orixe un termo da linguaxe infantil co significado de ‘pai’ e co tempo empregouse na regra de san Bieito como unha forma de tratamento por parte dos monxes máis novos cara aos máis vellos (“quod intelligitur paterna reverentia”).

Así pois, *Nunnus* consolidouse como antropónimo e caracterízase por ser un dos nomes persoais mellor representados na onomástica medieval galega de que proveñen o galego e o portugués *Nuno* mais o castelán *Nuño*. Neste sentido, é conveniente dicirmos que na versión actual do NG consta o topónimo *Vilanuñe* e a súa mudanza á forma *Vilanune*, xa aprobada polo Seminario de Onomástica, figurará na próxima edición. As atestacións que conservamos e a pronuncia con nasal alveolar (*Vilanune*) dalgúns veciños fan pensar que a forma con nasal palatal (*Vilanuñe*) é un castelanismo.

Cítase *Uila Nuni* en textos dos anos 1033, 1120, 1172 e 1180 do mosteiro de Sobrado dos Monxes. No Catastro de Ensenada (1752) e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz figuran as variantes *Vilanune*, *Vilanuñe*, *Villa Nune*, *Villanune* e *Villanuñe*.

A etimoloxía da advocación da parroquia remite a SANCTUS SALVATOR. O nome *Salvador* provén do latín *salvator*, *-oris* ‘salvador, libertador, redentor’ e xorde en

ambientes cristiáns durante os primeiros séculos. Segundo san Mateo, o anxo que lle apareceu a san Xosé pediulle que o meniño que concibise María tivese por nome *Xesús*. No ambiente dos xudeos helenísticos, o hebreo *Yexu'*, forma abreviada de *Ye'oxu'* ‘Deus é a salvación’, interpretouse como un derivado directo da raíz *yaxa'* ‘el salvou’, ‘salva, salvador’. Non obstante, en latín non existía un termo para expresar este concepto ata que na época cristiá se lle conferiu un novo valor espiritual ao latín *salvus* e se comezou a usar o adxectivo *salvator* en alusión a Cristo.

Aínda que *Vilanune* non se volve rexistrar en ningún concello galego, existen outros topónimos que conteñen no seu nome derivados do antropónimo *Nunnus*: *Denune* (lugar da parroquia de Felmil do concello de Begonte, Lugo), *Vilanune* (lugar da parroquia de Oleiros no concello de Vilalba) e *Vilar de Nuño* (lugar da parroquia da Graña de Vilarente no concello de Abadín).

Vilapoupre (San Martiño)

Parroquia do concello

Vilapoupre

Lugar da parroquia de Vilapoupre

Vilapoupre fai referencia a unha *VILLA PAUPĒRĪ* ‘vila de Pobre’, pois *Pauper* foi un antropónimo latino bastante común na Alta Idade Media que se correspondía co adxectivo *pauper* ‘pobre’.

Piel (1982) considera que *pobre* deriva dun vulgarismo latino **popper* con monotongación de *-au-* que evolucionou a *-ou-* e non perdeu o carácter de ditongo. Así, *Vilapoupre* caracterizaríase por ser un elemento arcaico-conservador, en clara oposición con *pobre*. Ao mesmo tempo, o autor reconece en *Pauper*:

Um nome simbólico, de carácter cristián, inspirado nos “pobres de espírito” do Evangelho de que reza o Sermão da montanha: “Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum caelorum” (Mat. 5.3) e “Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei” (Luc. 6.20).

Case todas as atestacións antigas que encontramos deste topónimo proceden do mosteiro de Vilar de Donas. A primeira rexístrase nunha doazón de 1269 en que figura o nome de *Migeel Pérez de San Matinno, de Uila Poupe*. Esta denominación, *Uila Poupe*, está presente noutro texto posterior do século xv en que se menciona a “Diego, de Portomarín; Juan Nunes, das Seixas; Afonso, de Bedouredo; e Pedro García, de *Uila Poupe*”. Outra variante gráfica que adoptou o topónimo encóntrase nunha sentenza de 1321 que fala sobre “Affonso Eanes de *San Martino de Uilla Paupere*, procurador do dito conxello de Repostaria”.

Na colección diplomática da diocese de Lugo recóllese un documento de 1289 en que se citan as parroquias de *Sanctae Mariae de Albidrum et Sancti Martini de*

Villapaupre, e no Arquivo da Catedral de Santiago pode consultarse un texto do século XVI que trata sobre unha herdade en *San Martiño de Vilapoupre*.

En documentos posteriores encontramos tamén pegadas deste nome de parroquia e lugar: no Catastro de Ensenada (1752) menciónase *San Martín de Villaproupe* e as variantes *Vilaproupe*, *Villaproupe* mais *Villaproupe* e no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz recóllese a freguesía de (*San*) *Martín*.

Aínda que o composto *Vilapoupre* é exclusivo do concello de Antas de Ulla, é de interese termos en conta que no concello de Ames existe o lugar de *Proupín*, ligado cun antropónimo derivado de *Pauperinus*, tamén formado a partir do adxectivo *pauper*.

En canto á advocación da parroquia, véxase a entrada *San Martiño de Amarante*.

Vilariño

Lugar da parroquia de Santa Mariña do Castro de Amarante

Observamos en *Vilariño* un derivado romance do substantivo *vilar*, da forma tardolatina *villare*, e esta derivada do latín *villa* ‘vila’ (véxase *Fondevila*). Orixinariamente posuía o significado de ‘explotación agrícola situada nos límites dunha vila’, en terreos gañados ao monte ou que de antigo foran ermos.

Ben representados no *Nomenclátor de Galicia*, pasan de 100 os *Vilariño* existentes na toponimia galega actual. Ademais, a *Cartografía dos apelidos galegos* reflicte que preto de 6 000 galegos posúen o apelido *Vilariño*, dos que 23 se rexistran no concello de Antas.

Vilasante de Abaixo

Lugar da parroquia de Facha

Vilasante de Arriba

Lugar da parroquia de Facha

Vilasante de Abaixo e *Vilasante de Arriba* conforman dous topónimos da parroquia de Facha que se encontran en correlación: separados por unha estrada local que conduce ao concello de Agolada, un sitúase na parte máis elevada da freguesía e outro na máis baixa.

En ambos os dous nomes de lugar recoñecemos como primeiro elemento o sintagma latino *VILLA SANCTI*, que podemos remontar con seguridade ao xenitivo *Sanctii* do nome persoal *Sanctius*, formado sobre *Sanctus*, nome que primitivamente non tiña o significado de ‘santo’, senón o de ‘virtuoso, honesto, inocente’. Actualmente, *Sanctius* sobrevive no nome *Sancho* e no apelido *Sánchez*.

En *Vilasante de Abaixo*, o elemento *Vilasante* vén modificado polo adverbio *abaixo*, procedente da aglutinación da preposición latina AD ‘a’ co adxectivo BAS-SUS ‘baixo’. Para os compoñentes restantes consúltense as entradas *Fondevila* e *A Aldea de Arriba*.

Polo que se refire aos rexistros escritos, é moi probable que o topónimo sexa o que figura como complemento onomástico nos nomes de *Juan Vázquez de Vilasante*, clérigo da parroquia da Cervela, e Gonzalo Vázquez de *Vilasante*, de San Xiao de Facha, mencionados en documentos de 1571 e 1585, respectivamente, do Arquivo da Catedral de Santiago. No *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz recóllese o topónimo *Vilasante*. A partir destes testemuños e mais dos nomenclátors dos séculos XIX e XX, deducimos que a diversificación do territorio Vilasante en dous lugares diferenciados é relativamente próxima á actualidade.

Nin *Vilasante de Arriba* nin *Vilasante de Abaixo* figuran en ningún outro concello galego. Porén, convén relacionalos con *Sante*, derivado do mesmo étimo latino, que designa 27 entidades de poboación en Galicia. Si que constan no nomenclátor outras aldeas que presentan no seu nome as formas *arriba* e *abaixo*: *Abeledo de Arriba* (lugar da parroquia de Abeledo, Abadín), *Biduído de Arriba* (lugar da parroquia de Biduído, Ames), *Bustelo de Abaixo* (lugar da parroquia de Carballedo, Carballedo), *Pardiñas de Abaixo* (lugar da parroquia de Muniferral, Aranga) e outros.

Vilasión

Lugar da parroquia de San Fiz de Amarante

En *Vilasión* sobrevive posiblemente unha VILLA SILONI, constituída por un home de nome *Silo*, cuxa orixe se vincula co gótico *sels* ‘bondadoso, afectuoso’, ‘apto, capaz’. Non obstante, a súa frecuencia na epigrafía e na documentación medieval ocasionou que algúns estudosos o interpretasen como un nome persoal autóctono, mentres que outros o relacionaron cos cognomina latinos *Silo*, *Sila* e *Silius*.

En 1244, nun texto do mosteiro de Oseira, rexístrase o lugar de *Villa Syion* e noutro de 1422 do mosteiro de Vilar de Donas fábase do arrendamento “de todos los herdamentos e casas e chantados que o dicto moesterio ha enna aldea de *bila Syon*”. Ademais, no Arquivo da Catedral de Santiago custodiase un documento de 1536 que recolle o poder do licenciado Sebastián de Lodeiro e Teresa Sánchez a favor de Fernán López de Basadre para solicitarlle a Gil de Vilapequena o casal de *Vilasión*. Máis tardiamente recóllense as formas *Villa Sion*, *Villasión* e *Vilasión* no Catastro de Ensenada (1752) e *Vila-sión* no *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (1845-1850) de Pascual Madoz.

Vilasión é un únicum, pero en Galicia existen outros núcleos de poboación en que figuran a voz *vila* (*Aquelavila* en Boimorto e O Pino; *A Vilamoura* en Arzúa; *Vila de Suso* en Arzúa, Betanzos e Cervo etc.) e o antropónimo *Silo* (*Donsión*, lugar en Begonte e parroquia en Lalín; *Seón*, lugar en Navia de Suarna; e *Sión*, lugar en Cerdedo-Cotobade).

Bibliografía

- Amor Meilán, Manuel (1928). Provincia de Lugo. En: Francesc Carreras y Candi, ed. *Geografía General del Reino de Galicia*. Vol. IV. Barcelona: Alberto Martín, 1-987.
- Ares Vázquez, Nicandro (2009). Toponimia do Concello de Antas de Ulla. *Lucensia: miscelánea de cultura e investigación*. 38, 97-122.
- Ares Vázquez, Nicandro (2012). *Estudos de toponimia galega. Tomo I*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.245>
- Bascuas, Edelmiro (1999). Ulla, Veleia y otros derivados de la raíz indoeuropea *wel- ‘hacer girar’. *Veleia*. 16, 159-216.
- Bascuas, Edelmiro (2002). Estudios de hidronimia paleoeuropea gallega. *Verba* Anexo 51. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Bascuas, Edelmiro (2005). *Hidronimia y léxico de origen paleuropeo en Galicia*. A Coruña: Edicións do Castro.
- Bascuas, Edelmiro (2014). *Novos estudos de hidronimia paleuropeo galega*. Vigo: Universidade de Vigo.
- Carrasco, Lorena e Navaza, Gonzalo (2014). *Toponimia do Val de Fragoso*. Vigo: Universidade de Vigo.
- Corominas, Joan e Pascual, José Antonio (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.
- Fernández Rei, Francisco (2003). *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- García, J. Horacio (2021). Onde nace o río Ulla? Un percorrido científico na busca das súas fontes. *Cairón. Boletín do Instituto de Estudos Ulloáns*. 5, 148-165.
- González Reboredo, Xosé Manuel (2012). *Os santos titulares de parroquia en Galiza*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- López Carreira, Anselmo (2016). *Historia de Galicia*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Machado, José Pedro (1993). *Dicionário Onomástico Etimológico da Língua Portuguesa*. Lisboa: Livros Horizonte.

- Madoz, Pascual (1845-1850). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 16 vols. Madrid: Est. Literario Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti.
- Moralejo Álvarez, Juan José (2007). *Callaica Nomina: estudios de onomástica gallega*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Navaza, Gonzalo (2006). *Fitotoponimia galega*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Piel, Joseph Maria (1933-1944). Os nomes germânicos na toponímia portuguesa. *Boletim de Filologia*. 2 (1933/34), 105-140, 224-240, 289-314; 3 (1934/35), 37-53, 218-242, 367-394; 4 (1936) 24-56, 307-322; 5 (1937/38), 35-57, 277-288; 6 (1939/40), 65-86, 329-350; 7 (1940/44), 357-386.
- Piel, Joseph Maria (1982). Respiga de antropo-toponimia galega de origem latina. *Verba*. 9, 125- 152.
- Piel, Joseph Maria (1986). Sobre a imprevisível origem do topónimo 'Servoy'. *Grial*. 91, 100.
- Piel, Joseph Maria e Kremer, Dieter (1976). *Hispano-gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Sánchez Pardo, José Carlos (2014). Sistemas de señales a larga distancia. Estudio de los topónimos *faro*, *facho* y *meda* en el Noroeste peninsular. En: Raúl Catalán Ramos, Patricia Fuentes Melgar e José Carlos Sastre Blanco, eds. *Las fortificaciones en la tardoantigüedad. Élités y articulación del territorio. (Siglos v-viii d.C.)*. Madrid: Ediciones de La Ergástula, 417-424.
- Santamarina, Antón (2008). A pegada relixiosa na toponimia galega. I. Edificios relixiosos. En: Xosé Luís Axeitos, Emilio Grandío Seoane e Ramón Villares, eds. *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Real Academia Galega / Universidade de Santiago de Compostela, 935-949. <https://doi.org/10.32766/rag.218>
- Sarmiento, Martín (1986 [1754]). *Catálogo de voces vulgares y en especial de voces gallegas de diferentes vegetables*. Salamanca: Universidad de Salamanca. Edición de José Luis Pensado.
- Sarmiento, Martín (1999 [1757]). *Onomástico etimológico de la lengua gallega*. Vol II. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza. Edición de José Luis Pensado.

Recursos electrónicos

- ACS = *Arquivo - Biblioteca da Catedral de Santiago*. Santiago de Compostela: Catedral de Santiago de Compostela. Disponible en <http://csa.archivo3000.es/jopac/controladorconopac>
- AGOn = *Asociación Galega de Onomástica* [web]. Santiago de Compostela: AGOn. Disponible en <http://ilg.usc.gal/agon/base-de-datos/>
- AHN = *Archivo Histórico Nacional*. Consulta a través de PARES. Disponible en <http://pares.culturaydeporte.gob.es/inicio.html>
- CAG = Boullón Agrelo, Ana I. e Xulio Sousa Fernández, dirs. (2006-). *Cartografía dos apelidos de Galicia*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Disponible en <http://ilg.usc.es/cag/>
- CME = Ministerio de Cultura (2004-). *Catastro de Ensenada* [web]. [Madrid]: PARES. Disponible en <http://pares.mcu.es/Catastro/>
- CODOLGA = José Carracedo Fraga (2020-). *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Disponible en <http://corpus.cirp.gal/codolga>
- DRAG = González González, Manuel, dir. (2006-). *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Disponible en <http://academia.gal/diccionario>
- GALICIANA = Xunta de Galicia (2016-). *Galiciana. Arquivo Dixital de Galicia* [web]. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Disponible en <https://arquivo.galiciana.gal/arpadweb/gl/inicio/inicio.do>
- GNG = Boullón Agrelo, Ana I., coord. (2022-). *Guía de nomes galegos*. A Coruña: Real Academia Galega. Disponible en <https://academia.gal/nomes>
- IGE = *Instituto Galego de Estatística*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Disponible en <http://www.ige.eu/web/index.jsp?idioma=gl>
- NG = Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia (2003-). *Nomenclátor de Galicia: toponimia oficial das provincias, concellos, parroquias e lugares*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Disponible en <http://www.xunta.es/nomenclator>
- PARES = Ministerio de Cultura. *Portal de Archivos Españoles. PARES*. Disponible en <http://pares.culturaydeporte.gob.es/inicio.html>
- TMILGa = Varela, Xavier, dir. (2007-). *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Universidade / Instituto da Lingua Galega. Disponible en <http://ilg.usc.es/tmilg/tes>

Fontes documentais

- CDVilarDonas = Novo Cazón, José Luís (1986). *El priorato Santiaguista de Vilar de Donas en la Edad Media: 1194-1500*. La Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- CDFerreiraPallares = Rey Caíña, J. Ángel (1985). *Colección diplomática de Ferreira de Pallares*. Granada: Universidad de Granada. Disponible en <https://digibug.ugr.es/handle/10481/14308>
- CDCatedralLugo = Rodríguez, Pablo (sen ano). *Colección diplomática, inédita*. Archivo Catedral de Lugo.
- CDOseira = Romaní Martínez, Miguel (1990-2008). *A colección diplomática do Mosteiro Cisterciense de Santa María de Oseira (Ourense)*. 5 vols. Santiago de Compostela: Tórculo.
- TSobrado = Loscertales de García Valdeavellano, M.ª Pilar (1976). *Tumbos del Monasterio de Sobrado de los Monjes*. 2 vols. Madrid: Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural, Archivo Histórico Nacional.

Nomenclátóres

96

Século XIX

- Nomenclátor 1863-1871 = Instituto Geográfico y Estadístico. Dirección General (1863-1871). *Nomenclátor que comprende las poblaciones, grupos, edificios, viviendas, albergues, etc., de las cuarenta y nueve provincias de España, dispuesto por riguroso orden alfabético entre las provincias, partidos judiciales, ayuntamientos, y entidades de población*. 5 vols. Madrid: Imprenta de José María Ortiz.
- Nomenclátor 1891-1895 = Instituto Geográfico y Estadístico. Dirección General (1891-1895). *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España en 1º de enero de 1888*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

Século XX

- Nomenclátor 1933= Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística. Dirección General (1933). *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España. Provincia de Lugo*. Madrid: Hijos de M.G. Hernández.

Nomenclátor 1940 = Dirección General de Estadística (194?). *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España. Provincia de Lugo*. Madrid: Barranco.

Nomenclátor 1960 = Instituto Nacional de Estadística (1967). *Censo de la población y de las viviendas de España de 1960; Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población: provincia de Lugo*. Madrid: INE

Nomenclátor 1986 = Instituto Nacional de Estadística (1990). *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población con especificación de sus núcleos. Lugo: padrón municipal de habitantes, 1986*. Madrid: INE.

Nomenclátor 1991 = Instituto Nacional de Estadística (1993). *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población con especificación de sus núcleos. Lugo: censos de población y viviendas, 1991*. Madrid: INE.

Século XXI

NG = Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia (2003-). *Nomenclátor de Galicia: toponimia oficial das provincias, concellos, parroquias e lugares*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Disponible en <http://www.xunta.es/nomenclator>

Índice xeral

Introdución	5
Explicación dalgúns termos	9
Parroquias e lugares do concello de Antas de Ulla	11
Estudo dos topónimos	15
Aboi	16
Agüela, A (San Mamede)	16
Agüela, A	16
Aldea de Arriba, A	17
Alemparte	18
Alvidrón (Santa María)	18
Alvidrón	18
Alvidrón de Outeiro	19
Amarante	19
Amoexa (Santiago)	21
Amoexa	21
Antas de Ulla (San Xoán)	22
Antas de Ulla	22
Árbol (Santalla)	24
Arcos (Santa María)	24
Arcos	25
Areas (Santa Cristina)	25
Augas de Frádegas, As	26
Baldriz	27
Barbalde	27
Barreiro (San Cibrao)	27
Barreiro	28
Bellós	28
Bertosende	29
Cabo de Arcos	29
Caira	30

Caldelas	30
Campo, O	30
Campo das Antas, O	31
Campo de Chao	31
Caracochoa, A	32
Carballo, O	32
Carreira, A	33
Carreiros, Os	33
Casa de Naia (Santa María)	34
Casa de Naia	34
Casforno	35
Casilmoure	35
Casteda	35
Castrillón	36
Castro	36
Castro, O	37
Cervela, A (San Miguel)	37
Cervela, A	37
Chacín	38
Chapeleira, A	38
Chorente	39
Cibreiro, O (San Miguel)	39
Cibreiro, O	39
Coelleira, A	40
Corgo, O	40
Costa, A	41
Coto, O	41
Cruceiro, O	42
Cutián (San Xoán)	42
Cutián	42
Dorra (Santiago)	43
Dorra	43
Eirexe, A	44
Ermida, A	45
Ermide	46
Escrita, A	46
Facha (San Xiao)	46
Facha	46

Farelo	47
Feás	49
Fondevila	49
Fonfría	50
Fontelo	50
Frádegas	51
Fraga, A	51
Funsín	52
Gondoriz	52
Gradoi	52
Lamas	53
Laxe, A	53
Lebesende	54
Ludeiro	54
Mancegar	55
Martín	56
Medeiro	56
Montecelos	57
Nugallás	57
Olveda (Santa María)	58
Ourás	59
Outeiro	60
Outeiro, O	60
Outeiro de Amoexa	60
Outeiro de Donas	61
Paredes	61
Parrocha, A	61
Pazo, O	62
Pedrouza, A	62
Pedrouzos, Os	63
Peibás (San Lourenzo)	63
Peibás	63
Pena Lagarteira	64
Penela	64
Pereiras	65
Píos, Os	65
Ponte Mercé, A	65
Portocarreiro	66

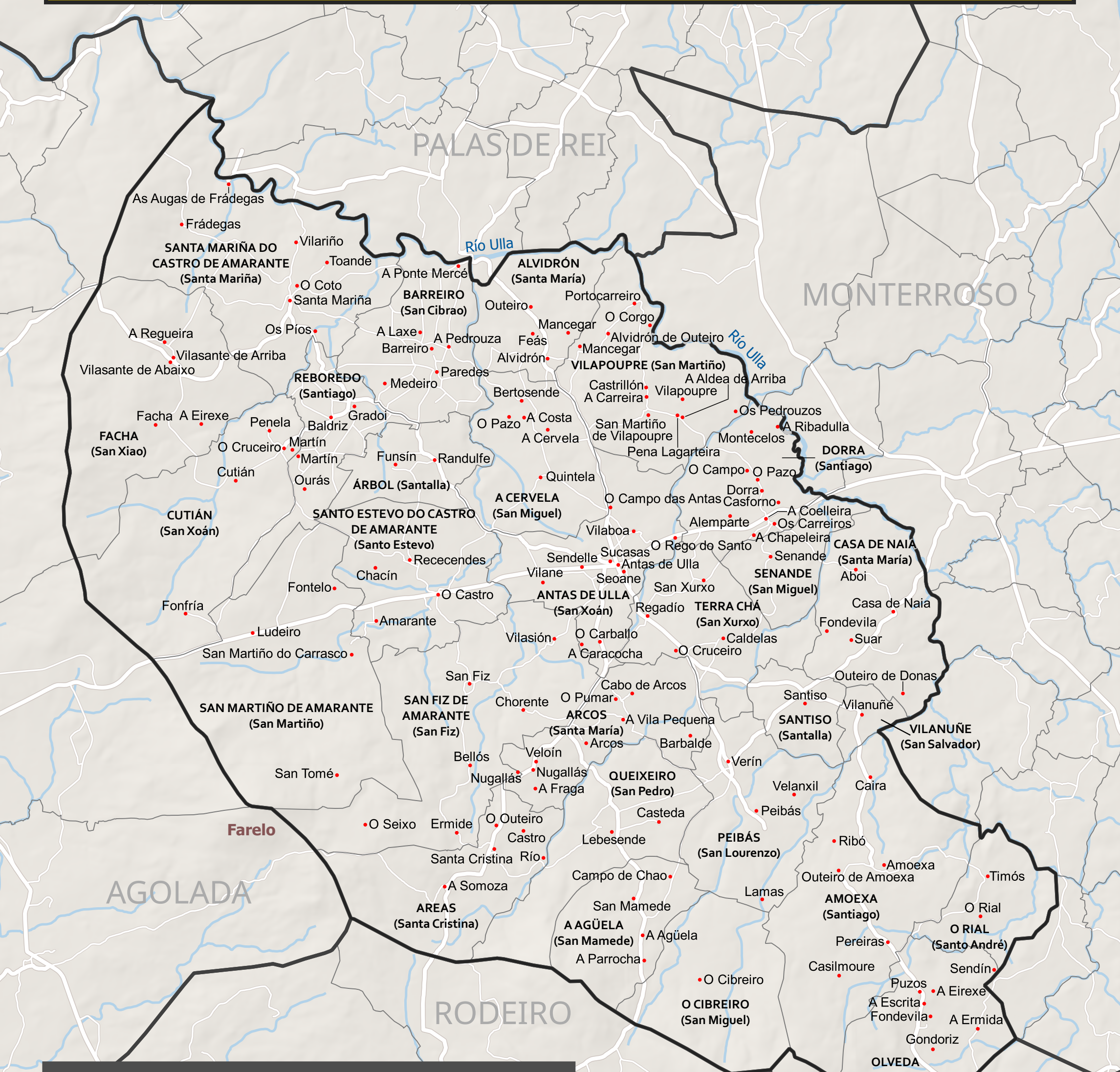
Pumar, O	66
Puzos	67
Queixeiro (San Pedro)	67
Quintela	68
Randulfe	68
Reboredo (Santiago)	69
Receendes	70
Regadío	70
Rego do Santo, O	70
Regueira, A	71
Rial, O (Santo André)	71
Rial, O	71
Ribadulla, A	72
Ribó	72
Río	73
San Fiz	73
San Fiz de Amarante (San Fiz)	73
San Mamede	74
San Martiño de Amarante (San Martiño)	75
San Martiño de Vilapoupre	75
San Martiño do Carrasco	75
San Tomé	76
San Xurxo	76
Santa Cristina	77
Santa Mariña	78
Santa Mariña do Castro de Amarante (Santa Mariña)	78
Santiso (Santalla)	79
Santiso	79
Santo Estevo do Castro de Amarante (Santo Estevo)	80
Seixo, O	81
Senande (San Miguel)	81
Senande	81
Sendelle	82
Sendín	82
Seoane	83
Somoza, A	83
Suar	84
Sucasas	84

Terra Chá (San Xurxo)	85
Timós	85
Toande	85
Velanxil	86
Veloín	87
Verín	87
Vila Pequena, A	87
Vilaboa	88
Vilane	88
Vilanune (San Salvador)	89
Vilanune	89
Vilapoupre (San Martiño)	90
Vilapoupre	90
Vilariño	91
Vilasante de Abaixo	91
Vilasante de Arriba	91
Vilasi3n	92
Bibliografía	93
Recursos electr3nicos	95
Fontes documentais	96
Nomencl3tores	96
Índice xeral	99

CONCELLO DE ANTAS DE ULLA

LENDA

SIMBOLOXÍA

- Límite municipal
- Límite parroquial
- Curso fluvial
- Estrada

TOPÓNIMOS

- Lugares
- PARROQUIAS
- Montes**
- Hidrografía

0 1 2 3 km

REAL ACADEMIA GALEGA

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Toponimia de Antas de Ulla parte do Traballo de Fin de Grao da filóloga Andrea Santiso Arias, dirixido por Ana I. Boullón Agrelo. A autora é membro da Asociación Galega de Onomástica e forma parte do proxecto de investigación do Instituto da Lingua Galega *Toponomasticon Hispaniae*.

A colección Terra Nomeada da Real Academia Galega e a Asociación Galega de Onomástica ten como obxectivo recompilar e estudar os nomes de lugar dos concellos de Galicia para saber cal é a súa motivación e o seu significado, o que nos fará máis conscientes da relación co noso pasado, de como se conformou a nosa sociedade, de como é a natureza en que habitamos, a súa fauna e as plantas.

Asociación Galega de Onomástica

Asociación Galega
de Onomástica

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Concello de
Antas de Ulla

